UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

Fakulta prírodných vied

MANAŽMENT CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ

Juraj Švajda & Peter Sabo

Banská Bystrica
2013

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Fakulta prírodných vied, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

Vydanie: prvé

Vydané: 2013

Rozsah: 128 strán

Formát: A4

Náklad: 100 kusov

Tlač: Equilibria, s.r.o. Košice

Autori: © Ing. Juraj Švajda, PhD. MSc., Ing. Peter Sabo, CSc. (2013)

Recenzenti: prof. RNDr. Juraj Hreško, PhD.,
doc. RNDr. Ladislav Miko, PhD.,
dr. hab. prof. Jacek Potocki

Foto na prednej strane obálky: © Juraj Švajda, Hincove pleso vo Vysokých Tatrách

Foto na zadnej strane obálky: © Juraj Švajda, Panoráma Vysokých Tatier zo Štrby

ISBN 978-80-557-0618-4

Schválila Edičná komisia Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici ako vysokoškolskú učebnicu pre študentov FPV UMB v Banskej Bystrici. Za odbornú a jazykovú stránku tohto textu zodpovedajú autori.

Upozornenie: Texty, fotografie a grafy v prezentovanej publikácii sú chránené autorským právom. Bez súhlasu majiteľov autorských práv je kopírovanie a verejné prezentovanie tohto diela alebo jeho súčastí zakázané, čo sa nevzťahuje na nekomerčné použitie výlučne pre vzdelávacie účely.

Poďakovanie donorovi: Táto učebnica bola vydaná s finančnou podporou projektu KEGA č. 001UMB-4/2012 Súbor troch vysokoškolských učebníc (Manažment chránených území, Manažment chránených druhov živočíchov a Manažment chránených druhov rastlín).

Kontakt na autorov: juraj.svajda@umb.sk, peter.sabo@umb.sk

OBSAH

Úvod.....5

I. KONTEXT MANAŽMENTU
1 Úvod do manažmentu chránených území.....6
2 Chránené územia ako nástroj ochrany biodiverzity: globálny kontext, definícia, význam a kategórie.....9
3 Hodnota chránených území.....19
4 Spravovanie chránených území.....22
5 Aspekty manažmentu chránených území.....26
6 Inštitucionálna podpora manažmentu chránených území.....30

II. PRINCÍPY A POSTUPY
1 Navrhovanie chránených území.....37
2 Hrozby pre chránené územia.....42
3 Získavanie informácií, ich spracovanie a komunikácia.....47
4 Manažmentové plány v chránených územiach 51
5 Financovanie a ekonomika.....57
6 Riadenie financií, personálu a majetku.....62
7 Manažment prírodných zdrojov a krízový manažment.....63
8 Turizmus a rekreácia.....67
9 Spájanie chránených území do súvislého prepojeného systému 73
10 Posúdenie efektívnosti manažmentu.....77
11 Zhrnutie výziev a príležitosti pre manažment chránených území.....80

III. NÁSTROJE INTEGROVANÉHO MANAŽMENTU CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ
1 Príprava myšlienky a vízie chráneného územia.....88
2 Overenie uskutočniteľnosti.....89
3 Komunikácia a účasť verejnosti 91
4 Začlenenie navrhovaného CHÚ do systému chránených území.....94
5 Plánovacia príručka.....96
6 Základný prieskum.....97
7 Realizačný plán.....98
8 Vyhlásenie a zriadenie chráneného územia 98
9 Vyjadrenie poslania chráneného územia a základný koncept.....100
10 Manažmentové plány vychádzajúce z ekosystémového prístupu.....101
11 Návrh regionálnych hospodárskych programov.....103
12 Špecifické plánovanie (druhotné plány).....105
13 Personálny a organizačný rozvoj.....106
14 Hodnotenie efektívnosti manažmentu.....108
15 Financovanie (finančné plánovanie).....109
16 Posudzovanie vplyvov na životné prostredie.....111
17 Manažment informácií a údajov.....113
18 Nastavenie výskumu a monitoringu.....114
19 Rozvoj regiónu v okolí chráneného územia.....116
20 Plán spolupráce.....117
21 Šírenie informácií, interpretácia a vzdelávanie.....118
22 Manažment návštevnosti, služieb a infraštruktúry.....120
23 Marketing a vzťah s verejnosťou.....122

Abstract.....128

Predhovor

V posledných rokoch a desaťročiach bol v oblasti rozvoja chránených území zaznamenaný pokrok – po celom svete vrátane Európy a Slovenskej republiky sa výmera prírodných rezervácií, národných parkov a biosférických rezervácií neustále zvyšovala. V súčasnosti je chránených cca 13% zemského povrchu, na Slovensku je pod určitým stupňom ochrany (národná sústava chránených území) viac ako 23% územia. Tieto územia sú určené na zachovanie a ochranu biodiverzity, čo je hlavnou úlohou ich manažmentu. V nich je potrebné chrániť druhy a biotopy, zvyšovať povedomie ochrany prírody, spolu so zainteresovanými subjektmi riešiť existujúce konflikty a samozrejme napĺňať národné a medzinárodné štandardy.

Som rád, že pod vedením hlavného autora Juraja Švajdu a za prispenia Petra Saba vznikla táto dôležitá učebnica. Vďaka nej je prvýkrát v slovenskom jazyku k dispozícii množstvo výsledkov výskumu, nástrojov a metód prezentovaných v rámci kurzu „Manažment chránených území“ na univerzite v Klagenfurte (www.mpa.uni-klu.ac.at). Tím odviedol dobrú prácu a v knihe poskytuje sadu nástrojov vrátane užitočných techník a metód pre úspešné riadenie chránených území. K dosiahnutému výsledku im srdečne blahoželám.

Samozrejme európskej ani širšej medzinárodnej verejnosti neunikli problémy, týkajúce sa Slovenska, napríklad diskusie o Tatranskom národnom parku. Preto dúfam, že táto kniha tiež nepriamo prispeje k zvýšeniu citlivosti a povedomia verejnosti o význame chránených území. Prajem knihe širokú distribúciu a aby predstavené koncepcie a metódy boli dobre prijaté a našli efektívne uplatnenie v praktickej ochrane slovenských chránených území.

Mag. Dr. Michael Jungmeier
Študijný program „Manažment chránených území“, Univerzita Klagenfurt
www.mpa.uni-klu.ac.at

E.C.O. Inštitút ekológie, Klagenfurt
www.e-c-o.at

Motto

„Národný park je obyčajne výsledkom veľkých avšak navzájom si odporujúcich túžob celej spoločnosti: vysnívaných ale aj prezieravých, sebeckých ale aj obetavých, lokálnych ale svojim významom globálnych. Na rozdiel od hymny či štátnej vlajky existuje národný park v konkrétnej dimenzii zemepisnej, biologickej, ekonomickej, má ale aj dimenziu symbolickú. Má žijúcich obyvateľov a fyzické hranice. Má výnosy a náklady. Má priateľov a niekedy aj nepriateľov. Má auru posvätnej stálosti ako miesto, ktoré sa spoločnosť rozhodla vyčleniť a naveky chrániť. Ale ako dlho trvá „naveky"? Treba si uvedomiť, že všetky „víťazstvá" ochrany prírody sú dočasné, ale prehry trvalé..."

David Quammen: Budúcnosť parkov. Myšlienka v ohrození. (National Geographic, október 2006)

Úvod

Učebnica, ktorú držíte v rukách, reprezentuje kompiláciu a syntézu významných dostupných zdrojov a vlastného poznania a praktických skúseností o manažmente, to znamená spravovaní chránených území. Nenárokuje si na kompletnosť a neomylnosť. Je skôr prvotným dielom, ktoré môžu využiť nielen študenti škôl zameraných na výuku ochrany biodiverzity, ale aj manažéri (správcovia) chránených území. Budeme radi, ak sa stane zdrojom pochopenia a možno iného pohľadu a cestou k hľadaniu spoločného konsenzu aj pre ľudí zainteresovaných priamo či nepriamo v manažmente chránených území (vlastníci, užívatelia a správcovia pozemkov v chránených územiach, zástupcovia samospráv, miestni politici, podnikatelia v cestovnom ruchu a pod.).

Dnešný správca resp. manažér chráneného územia, nepotrebuje pochopiť len ekologické, ale aj sociálne a ekonomické procesy, ktoré majú na tieto územia vplyv. Veríme že predkladaná publikácia pomôže vyplniť priestor v oblasti zefektívnenia praktickej starostlivosti o chránené územia. Jednotlivé časti sú usporiadané logicky v nadväznosti od kontextu manažmentu (prvá časť) cez princípy a postupy (druhá časť) až po nástroje slúžiace k efektívnemu integrovanému manažmentu chránených území (tretia časť). V úvodnej prvej kapitole zdôvodňujeme, prečo sme sa zamerali najmä na stredoeurópsku perspektívu chránených území, prečo sa bližšie nevenujeme napr. problematike práva, ktorej zvládnutie je nutnou podmienkou porozumenia manažmentu chránených území. Čitateľom prajeme, aby pri čítaní učebnice získali nové nápady a aby prezentované informácie boli zdrojom inšpirácie, ako zlepšiť starostlivosť o chránené územia. Budeme vďační za akúkoľvek spätnú väzbu týkajúcu sa obsahu alebo formy spracovanej učebnice.

Učebnicu venujeme všetkým tým, ktorí sa akoukoľvek formou snažia v týchto neľahkých časoch o zachovanie hodnôt chránených území pre budúce generácie. Veríme, že zodpovedné inštitúcie a orgány zrealizujú riešenia s cieľom zlepšiť fungovanie chránených území na Slovensku. Príklady zo zahraničia jasne dokazujú, že v chránených územiach je ukrytý obrovský potenciál, ktorý pri vhodnom nastavení môžeme využiť v prospech miestneho a regionálneho rozvoja, ktorý vychádza z ochrany prírody a tým eliminovať konflikty medzi ochranou prírody a záujmami ostatných sektorov. V opačnom prípade sa budeme ďalšie desaťročia pozerať na nefunkčný systém, ktorý nie je prínosný a efektívny ani pre ľudí ani pre prírodu.

Na záver dovoľte úprimne poďakovať všetkým blízkym za trpezlivosť a kolegom z práce, za podporu pri spracovávaní učebnice. Radovi Považanovi a Petrovi Puchalovi zo ŠOP SR ďakujeme za prvotné pripomienky, týkajúce sa obsahu a formálneho spracovania a recenzentom sa starostlivé posúdenie rukopisu. Za inšpiráciu a pomoc ďakujeme Vaughnovi Bakerovi z NP Rocky Mountain, Michaelovi Jungmeierovi z Klagenfurt University, Michaelovi Getznerovi z Vienna University of Technology a Jimovi Barborakovi z Colorado State University.

Autori, September 2013

I. KONTEXT MANAŽMENTU

1 Úvod do manažmentu chránených území

Pojem manažment (z angl. „*management*“ – riadenie, spravovanie, vedenie, zvládnutie) predstavuje proces spravovania, riadenia a rozhodovania, predovšetkým v ekonomickej sfére (kým manažovanie znamená proces riadenia, pod pojmom manažment sa často rozumejú aj predstavitelia organizácie). Pochopenie procesu manažmentu a jeho základných princípov je nevyhnutnosťou aj pre manažérov (správcov) chránených území. Tí tiež pracujú s disponibilnými zdrojmi (napr. ľudské alebo finančné) a ich zmyslom je dosiahnutie cieľov organizácie, ku ktorým patrí predovšetkým účinná a efektívna ochrana najcennejšieho prírodného dedičstva a jej skĺbenie s ekologicky udržateľným turistickým, rekreačným, vedeckým a kultúrnym využívaním územia.

Manažment má štyri základné funkcie (Lockwood et al. 2006). Plánovacia funkcia znamená stanovenie cieľov organizácie a metód k ich dosiahnutiu. Realizuje sa prostredníctvom troch úrovní plánov (strategické, taktické, operatívne). Cieľom organizačnej funkcie je rozdelenie a koordinácia zdrojov pre dosiahnutie cieľov. V rámci správy chráneného územia manažéri najčastejšie organizujú prácu vertikálne a horizontálne. Vodcovská funkcia má za úlohu viesť ľudí k efektívnemu dosiahnutiu cieľov prostredníctvom práce. Tu hrá veľmi dôležitú rolu najmä schopnosť manažéra motivovať zamestnancov organizácie. Manažovanie, t.j. spravovanie chránených území často zahŕňa aj proces rozhodovania, pričom do úvahy sa berie najmä environmentálne a ekologické, ekonomické, sociálno-kultúrne, politické, právne a manažérske prostredie. Kontrolná funkcia znamená stanovenie štandardov pre výkon prác a monitoring ich výstupov s cieľom prijať nápravné opatrenia, ktoré môžu viesť aj k revízii manažmentu.

Pomer medzi uvedenými funkciami manažmentu závisí najmä od postavenia manažéra (top manažéri sa venujú najmä plánovacej funkcii, zatiaľ čo manažéri na nižšej úrovni vodcovskej funkcii). Dobrý manažér by sa mal vyznačovať nielen vedomosťami z oblasti, ktorú riadi a spravuje, ale aj koncepčnými a technickými zručnosťami, a navyše tiež ľudskými kvalitami.

Riešenie problémov manažmentu chránených území je možné len pri dostatočnej odbornej, technickej a finančnej kapacite na úrovni jednotlivcov, organizácie, ako aj celej spoločnosti. Pri rozvoji a budovaní personálnych kapacít najčastejšie zvažujeme, ktoré aktivity sú potrebné v jednotlivých fázach vyhlasovania a spravovania chráneného územia (napr. pri navrhovaní chráneného územia je potrebná identifikácia kľúčových prírodných a kultúrnych hodnôt územia, zatiaľ čo pri jeho manažmente je potrebné napr. vypracovanie manažmentových plánov). Medzi najčastejšie používané nástroje patria rôzne formy vzdelávania, tréningy a školenia, výmenné pobyty a vzdelávania zamestnancov a pod.

Manažment v ochrane prírody

V ochrane prírody sa výraz manažment u nás začal používať v osemdesiatych rokoch minulého storočia ako výraz pre zásahy do prírodných systémov, obnovu a údržbu biotopov a ekosystémov chránených území a ďalšie práce v nich. Nepoužíval sa pre rozhodovacie a skutočne riadiace procesy súvisiace s chránenými územiami a nie je úplne ekvivalentný významu pojmu, ako je používaný v zahraničí. Z pohľadu ochrany prírody na Slovensku zahŕňa komplexnú starostlivosť o chránené územie, ktorej cieľom je zachovať predmet ochrany, pre ktorý bolo územie vyhlásené za chránené, zaistiť trvalo udržateľný stav územia a v prípade narušenia územia zlepšiť jeho stav.

Čoraz viac sa však do popredia dostáva aj širší význam pojmu manažment chránených území, pod ktorým možno podľa vzoru západoeurópskych krajín rozumieť aj celkové riadenie, organizáciu a financovanie chránených území, ktoré je neodmysliteľne spojené so zaistením optimálneho fungovania takéhoto územia z ochranárskeho, ale aj ekonomického pohľadu (Vološčuk

2001). Manažment chránených území (MCHÚ) sa v súčasnosti poníma ako nová vedecká disciplína, ktorá integruje poznatky z viacerých vedných disciplín aby sa dosiahol účinný a súčasne efektívny, optimálny manažment týchto území (Getzner & Jungmeier 2009).

Takmer všetky štáty prispeli v poslednom období k budovaniu sústav chránených území, takže v roku 2007 ich už bolo vyše 120 000 (UNEP-WCMC 2008). O tom, že chránené územia sú jedným z najdôležitejších nástrojov pre ochranu biodiverzity pojednáva aj najvýznamnejší globálny dohovor na ochranu prírody – Dohovor o biologickej diverzite (CBD – *Convention on biological diversity*). Účastnícke strany dohovoru sú povinné budovať na svojom území systémy chránených území a zabezpečiť ich efektívny manažment. (Tu treba uviesť, že pojem „efektívny manažment" v týchto textoch – v zmysle prác Thomas & Middleton 2003; Getzner et al. 2010 a iných – znamená nielen jeho efektívnosť z pohľadu vložených zdrojov na dosiahnutie cieľov, ale tiež jeho vysokú účinnosť vo vzťahu k ochrane prírodných hodnôt a ekologických procesov.)

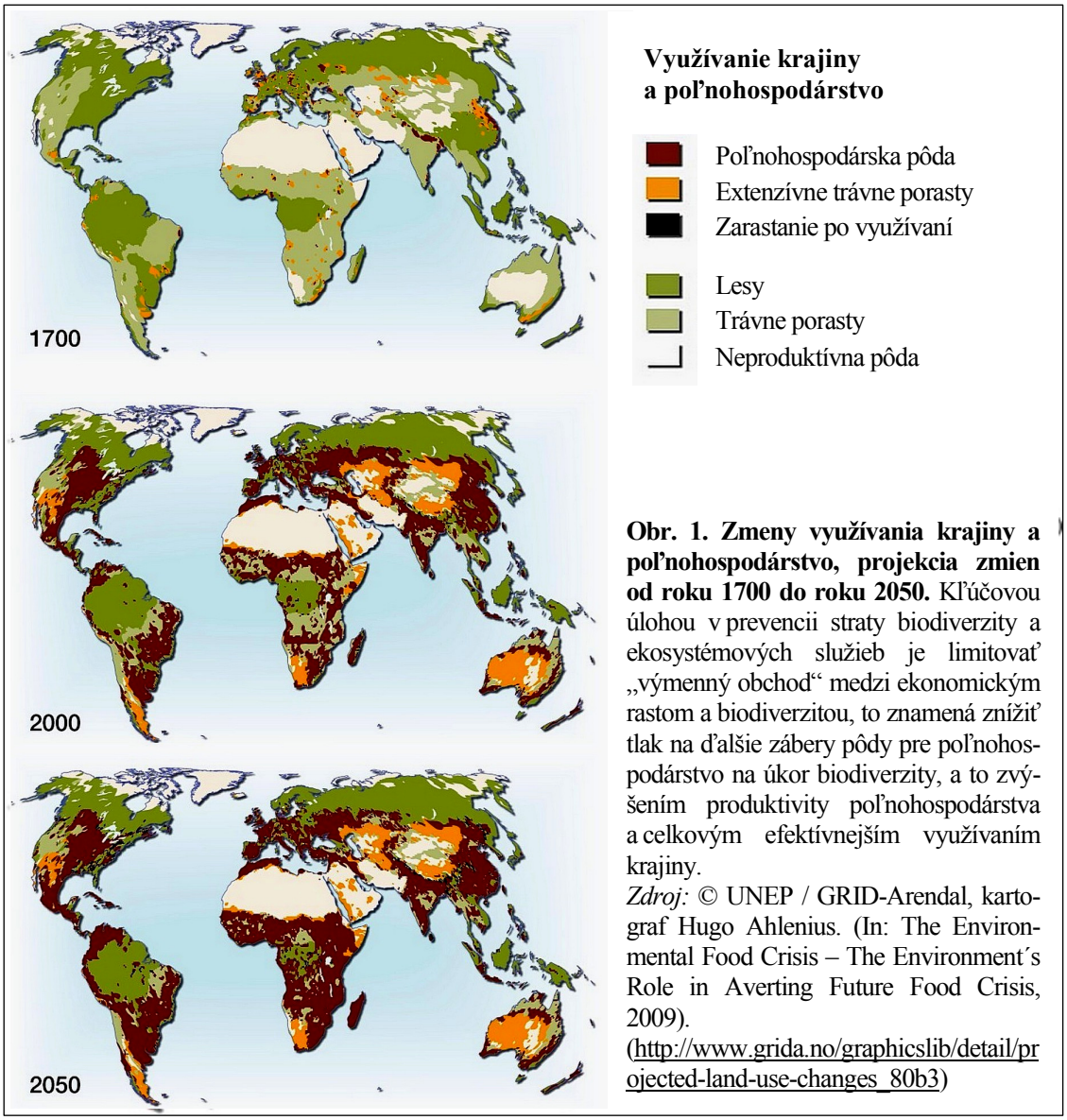

Obr. 1. Zmeny využívania krajiny a poľnohospodárstvo, projekcia zmien od roku 1700 do roku 2050. Kľúčovou úlohou v prevencii straty biodiverzity a ekosystémových služieb je limitovať „výmenný obchod" medzi ekonomickým rastom a biodiverzitou, to znamená znížiť tlak na ďalšie zábery pôdy pre poľnohospodárstvo na úkor biodiverzity, a to zvýšením produktivity poľnohospodárstva a celkovým efektívnejším využívaním krajiny.
Zdroj: © UNEP / GRID-Arendal, kartograf Hugo Ahlenius. (In: The Environmental Food Crisis – The Environment´s Role in Averting Future Food Crisis, 2009).
(http://www.grida.no/graphicslib/detail/projected-land-use-changes_80b3)

Treba si uvedomiť, že chránené územia zahŕňajú širokú škálu nielen suchozemských, ale aj morských lokalít s rôznym charakterom pôvodnosti a s rôznymi cieľmi ochrany. Vlastníctvo týchto území a starostlivosť o ne môže byť zabezpečené nielen vládnymi agentúrami, ale aj miestnymi obyvateľmi, mimovládnymi organizáciami ako aj súkromnými spoločnosťami. Predpokladá sa, že rast siete chránených území bude pokračovať aj v 21. storočí a preto bude stále aktuálna po-

treba ich efektívneho manažmentu. Len tak sa podarí dlhodobo zabezpečiť plnenie cieľov, pre ktoré boli vyhlásené a zachovať ich hodnoty a úžitky z nich. Chránené územia sú zároveň ohrozované množstvom aktivít, od nedostatočne regulovaného územného rozvoja, záberov pôdy pre výstavbu a cesty, ťažbou a využívaním prírodných zdrojov až po vplyvy masového turizmu. Dôsledky ľudských aktivít zahŕňajú najmä procesy likvidácie, fragmentácie a poškodzovania biotopov ohrozených a chránených druhov, ohrozených a chránených biotopov až po narušenie biogeochemických cyklov, prenikanie inváznych druhov do ekosystémov a vplyvy klimatickej zmeny (obr. 1 - tlak na záber pôdy na poľnohospodárske účely).

Osobitnou výzvou je požiadavka spolupráce a zabezpečenie účinnej podpory, osobitne rešpektovania práv a oprávnených potrieb miestneho obyvateľstva (napr. zvykové právo využívania prírodných zdrojov ako je napr. zber lesných plodov a liečivých rastlín, podpora takého turizmu, ktorý podporuje miestne ekonomiky). Z vyššie spomenutého vyplýva, že starostlivosť o chránené územia je mimoriadne zložitou úlohou, ktorá si okrem výskumu chránených a ohrozených druhov, biotopov a správania prírodných ekosystémov vyžaduje aj pochopenie procesov riadenia, administratívy, plánovania, hodnotenia a realizácie.

Cieľom dobrého manažmentu chráneného územia je zabezpečenie priaznivého stavu predmetu ochrany, to znamená dobré spravovanie zvereného územia, za účasti širokej verejnosti a zdieľanie nákladov a úžitkov z ochrany územia s miestnymi komunitami. Tento integrovaný a sociálne vyrovnaný prístup bol aj odkazom piateho svetového kongresu parkov v roku 2003 v Durbane (Lockwood et al. 2006). Učebnica popisuje kľúčové oblasti a aktivity potrebné pre efektívny manažment chránených území. Vzhľadom na široký rozsah problematiky a diverzitu CHÚ sa zameriava najmä na stredoeurópsku perspektívu a nerozoberá problematiku morských CHÚ (Kelleher 1999). Pochopenie manažmentu chránených území predpokladá zvládnutie problematiky ohrozenia a ochrany biodiverzity, ktorú podrobne rozoberá napr. Primack et al. (2011), Sabo et al. (2011) a je náplňou predmetov Biologické základy ochrany prírody a Ochrana prírody.

Z tohto dôvodu, ako aj pre väčšiu univerzálnosť, v textoch detailne nerozoberáme slovenský právny rámec kategorizácie a manažmentu chránených území (infobox 1). Pre úplnosť uvádzame, že k tejto problematike sa viaže najmä zákon NR SR č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny a vykonávacia vyhláška MŽP SR č. 24/2003 Z.z.. Práve v čase prípravy učebnice prebiehala novelizácia uvedeného zákona. Pred jej prípravou sa dlhšie diskutovalo o ustanoveniach, ktoré by mali prispieť k zlepšeniu manažmentu (zefektívnenie národnej kategorizácie chránených území – napr. doplnenie o prírodné parky, sprehľadnenie zónovania na aktívne využívané a prísne chránené časti CHÚ, zrušenie inštitútu výnimiek v najprísnejšie chránených zónach prírody, zriadenie rady chráneného územia, vedeckej rady ochrany prírody, ďalej otázky ako napr. správa pozemkov v chránených územiach, sprievodcovská činnosť, výber vstupného, náhrady za obmedzenie bežného obhospodarovania pozemkov, nájom pozemkov, zmluvná starostlivosť...). Jednou z už schválených zmien je napr. zmena kompetencie pri vyhlasovaní chránených území z rezortu životného prostredia na vládu (práve táto zmena však nie je najlepšou ukážkou systémového prístupu k riešeniu problematiky chránených území).

Kontrolné otázky:

- Definujte pojem manažment chránených území.
- Popíšte ciele dobrého, efektívneho manažmentu chránených území.
- Ako konkrétne by ste v chránenom území realizovali štyri základné funkcie manažmentu?
- Ktoré dôležité ustanovenia zákona o ochrane prírody a krajiny sa viažu k manažmentu CHÚ chránených území?

Infobox 1: Vzťah najdôležitejších právnych noriem SR k manažmentu chránených území na Slovensku

Zákon NR SR č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny vo vzťahu k chráneným územiam

- Ochranou prírody podľa tohto zákona sa rozumie „*obmedzovanie zásahov, ktoré môžu ohroziť, poškodiť alebo zničiť podmienky a formy života, prírodné dedičstvo, vzhľad krajiny, znížiť jej ekologickú stabilitu, ako aj odstraňovanie následkov takých zásahov*“. Ochranou prírody sa tu rozumie aj starostlivosť o ekosystémy.
- Kategórie chránených území a ich definícia, dôvod pre vyhlásenie, stupne ochrany a zónovanie, priaznivý stav biotopu a ochrana biotopov, súkromné chránené územie
- Druhová ochrana chránených rastlín, živočíchov, nerastov a skamenelín (vyššie sankcie v CHÚ)
- Manažment inváznych druhov (mapovanie, regulácia,odstraňovanie)
- Starostlivosť o dreviny rastúce mimo lesa, chránené stromy
- Vyhlasovanie, zmena alebo zrušenie osobitne chránenej časti prírody a krajiny a ich označenie, vedenie zoznamu chránených území
- Obmedzenia v obhospodarovaní a využívaní chránených území
- Dokumentácia ochrany prírody – koncepcia ochrany prírody a krajiny, dokumenty starostlivosti (programy starostlivosti, programy záchrany), dokumenty Územného systému ekologickej stability, dokumenty osobitne chránených častí prírody a krajiny, dokumenty starostlivosti o dreviny, dokumenty starostlivosti o lesy
- Prieskum a výskum, prístup do krajiny, vstupné do chránených území, finančný príspevok, náhrada za obmedzenie bežného obhospodarovania, zákaz prevodu vlastníckeho práva, predkupné právo štátu
- Definovanie orgánov ochrany prírody a ich kompetencií, štátny dozor, stráž prírody
- Konanie, zodpovednosť a sankcie za porušenie predpisov

Vyhláška MŽP SR č. 24/2003 Z.z. ktorou sa vykonáva vyššie uvedený zákon

- Zoznam a spoločenská hodnota biotopov a druhov národného a európskeho významu, spoločenská hodnota drevín
- Zoznam a spôsoby odstraňovania inváznych druhov
- Vedenie štátneho zoznamu osobitne chránených častí prírody a krajiny
- Označovanie osobitne chránených častí prírody a krajiny
- Dokumentácia ochrany prírody a krajiny (koncepcia ochrany prírody a krajiny, Územné systémy ekologickej stability, odborne spôsobilé osoby, rezervačné knihy, projekty ochrany, programy starostlivosti, správy o výsledkoch prieskumu a výskumu)
- Rovnošata a označenie zamestnancov ochrany prírody a krajiny

2 Chránené územia ako nástroj ochrany biodiverzity - globálny kontext, definícia, význam a kategórie

Je všeobecne známym faktom, že biodiverzity na našej planéty stále viac ubúda, pričom tempo tohto úbytku sa výrazne zrýchlilo predovšetkým od polovice 20. storočia. Dlhodobo na to upozorňuje mnoho vedeckých štúdií a správ renomovaných medzinárodných environmentálnych organizácií (napr. UNEP, FAO, IUCN, WWF, BirdLife International a ďalších).

Globálny úbytok biodiverzity a jej ochrana na celosvetovej úrovni

K hlavným procesom postupujúcej straty biodiverzity patrí likvidácia, fragmentácia a degradácia ekosystémov, narušenie biogeochemických cyklov, znečisťovanie životného prostredia, prekračovanie prahov ekologickej únosnosti pri využívaní prírodných zdrojov (napr. nadmerná pastva, spriemyselnenie rybolovu vo svetových oceánoch), šírenie inváznych druhov a klimatická zmena.

Hybnými silami rastúceho tlaku na ekosystémy sú predovšetkým exponenciálny nárast ľudskej populácie a spotreby, sociálna asymetria medzi bohatými a chudobnými, dostupnosť technológií,

ktoré umožňujú premieňať krajinu vo veľkom rozsahu, ale tiež zastarané inštitúcie a neúčinné postupy – vrátane tých na ochranu prírody (podrobnejšie napr. v štúdii Sabo & Cochová 2012).

Podľa Miléniového hodnotenia stavu ekosystémov súčasná rýchlosť vymierania druhov 100 až 1000 násobne prevyšuje prirodzené tempo, ktoré experti odhadli na základe fosílnych nálezov a štatistík rozsiahlej deštrukcie tropických ekosystémov, známych najväčším bohatstvom biodiverzity (MEA 2005). Pre vytvorenie si obrazu o stave environmentálneho zdravia Zeme sú významné aj červené zoznamy globálne ohrozených druhov, ktorých počty sa od prelomu milénia neustále zvyšujú: v roku 2013 bolo podľa dolného odhadu ohrozených napr. 21 % cicavcov, 13 % vtákov a 31 % obojživelníkov (IUCN 2013a).

Ďalším ukazovateľom úbytku biodiverzity je Index živej planéty (LPI – *Living Planet Index*) vyvinutý WWF, ktorý vychádza z hodnotenia trendov početnosti 9 000 sledovaných populácií takmer 2 700 druhov stavovcov. Tento index od polovice 70. rokov prudko klesá a v roku 2008 dosiahol priemerný pokles 28 %, v prípade trópov 61 % (WWF 2012 – obr. 2).

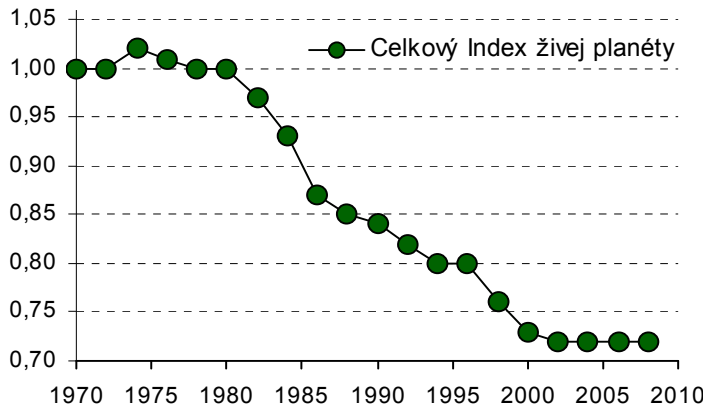

Obr. 2. Celkový Index živej planéty. Index živej planéty odráža zmeny v stave ekosystémov sledovaním populačných trendov viac ako 2500 druhov stavovcov. V období rokov 1970 až 2008 poklesol o 28%. Čím menšia hodnota indexu, tým väčší počet druhov s rizikom vyhynutia. *Zdroj:* © WWF Living Planet Report, 2012. (http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/living_planet_report_graphics/lpi_interactive/)

V kontexte snáh zastaviť dramatický úbytok biodiverzity sa dôležitým medzníkom stalo prijatie viacerých významných medzinárodných dohovorov na ochranu prírody (podrobnejší prehľad možno nájsť napr. v publikácii Sabo et al. 2011). Z nich najvýznamnejší je Dohovor o biologickej diverzite (*Convention on Biological Diversity* – CBD 2010a), predložený na podpis na Konferencii Organizácie spojených národov o životnom prostredí a rozvoji v brazílskom Rio de Janeiro v roku 1992 (ďalej iba Dohovor). Súčasťou Dohovoru je Konferencia účastníckych strán, ktoré k nemu pristúpili (doteraz 193 štátov). Táto konferencia prijala v roku 2002 Strategický plán dohovoru s cieľom dosiahnuť významný pokles miery úbytku biologickej rozmanitosti do roku 2010 (*Biodiversity 2010 Target*) na globálnej, regionálnej aj národnej úrovni (CBD 2010b). Tento cieľ bol potvrdený aj účastníkmi Svetového Summitu o udržateľnom rozvoji v juhoafrickom Johannesburgu.

Aj keď do roku 2010 sa globálny úbytok biodiverzity nespomalil, výrazne sa zvýšila kapacita štátov v oblasti druhovej a územnej ochrany, monitoringu stavu biodiverzity, udržateľného využívania jej zložiek a spravodlivého zdieľania úžitkov z genetických zdrojov (CBD 2010b). Až 170 štátov malo v roku 2010 schválené národné stratégie ochrany biodiverzity.

Význam chránených území pre ochranu biodiverzity

Na 10. stretnutí Konferencie strán CBD v japonskej Nagoji bol v roku 2010 prijatý Strategický plán pre biodiverzitu do roku 2020, s dvadsiatimi cieľmi, zatriedenými do piatich strategických cieľov A až E (ABT – *Aichi Biodiversity Targets*). Podľa cieľa 11 (strategický cieľ C) sa má do roku 2020 zvýšiť rozloha chránených území na pevnine na 17% a v pobrežných a morských územiach na 10 % (obr. 3), najmä území osobitne dôležitých pre biodiverzitu a ekosystémové služby, ktoré majú byť efektívne a spravodlivo manažované, aj ekologicky reprezenta-

tívne a má sa vytvárať vzájomne prepojený systém chránených území a ďalších opatrení v krajine (CBD 2012). Tiež sa má zlepšiť stav ochrany (dosiahnuť priaznivý stav) druhov a biotopov (cieľ 12). Významný je záväzok zníženia úbytku prírodných biotopov, vrátane lesov, minimálne na polovicu, a kde je to možné, tak tento úbytok zastaviť; súčasne je potrebné významne znížiť fragmentáciu a degradáciu biotopov (cieľ 5, strategický cieľ B). To sa má dosiahnuť najmä efektívnym a spravodlivým manažmentom ekologicky reprezentatívnych a vzájomne prepojených chránených území, a ďalších opatrení územnej ochrany.

Územná ochrana prírody patrí k hlavným nástrojom Európskej stratégie biodiverzity (*The EU Biodiversity strategy*) do roku 2020, s hlavným cieľom zastaviť úbytok biodiverzity a degradáciu ekosystémov a ekosystémových služieb; víziou do roku 2050 je aj obnova prírodného kapitálu a ekosystémových služieb ako zásadných zdrojov ľudského blahobytu (EU 2011).

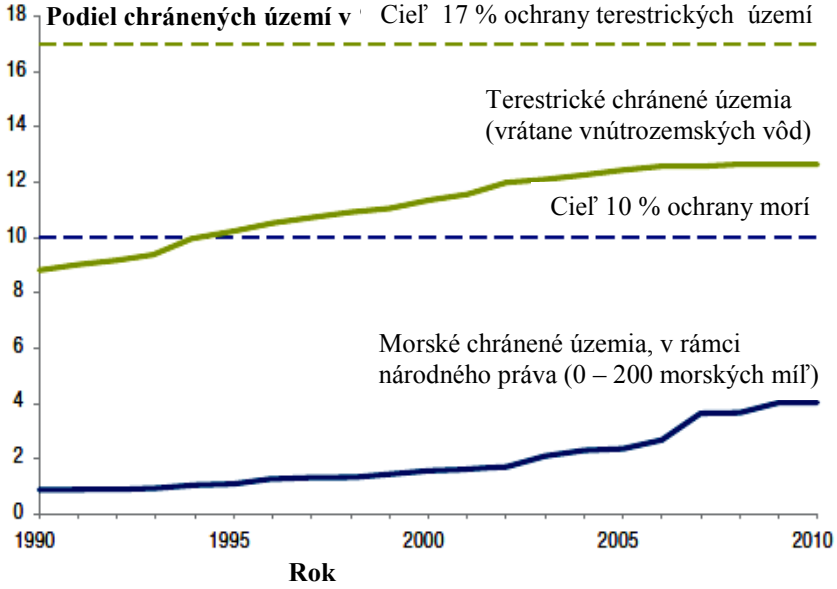

Obr. 3. Nárast podielu rozlohy chránených území v rokoch 1990 –2010. Prerušované čiary označujú ciele dosiahnutia pokrytia 17 % podielu ochrany terestrických území, (vrátane vnútrozemských vôd) a 10 % podielu ochrany morských území (podľa 11. cieľa z 20-tich tzv. Aichi cieľov biodiverzity). Situácia podľa svetovej databázy chránených území (WDPA), na báze národných správ. *Zdroj:* Bertzky at al. (2012), upravené. http://www.unep-wcmc.org/ppr2012_903.html

Z histórie vyhlasovania chránených území

História vyhlasovania chránených území sprevádza ľudskú históriu od staroveku, od Afriky cez Mezopotámiu až do Číny, ktorá chránila lesy už v 10. storočí p.n.l. resp. Indie (napr. nariadenia kráľa Ašóku o ochrane lesa a viacerých skupín zvierat v 3. storočí p.n.l.) Úcta k výnimočným prírodným fenoménom (z náboženských alebo utilitárnych dôvodov) siaha do staroveku aj v Európe, napr. v starom Ríme sa lesy chránili už 5.-3. storočí p.n.l. Väčšina dávnych kultúr poznala posvätné lesy a háje, rieky a vodopády, pramene a studničky.

Vyhlasovanie prvých chránených území na našom kontinente siaha do feudálnych čias: napr. ochranu územia dnešného Národného parku New Forest v Anglicku vyhlásil už v roku 1087 Wiliam Dobyvateľ za účelom ochrany zveri pre poľovačky ako „Nový poľovný les“ (EEA 2012). Na území dnešného Tatranského národného parku (TANAP) nariadil ochranu Kežmarských lesov v roku 1417 Žigmund Luxemburský (Vološčuk 2005).

V roku 1872 bol Kongresom USA vyhlásený prvý národný park sveta - Yellowstonský národný park - na ochranu rozsiahleho a na prírodné krásy mimoriadne bohatého územia severoamerickej divočiny; vyhradenie územia z osídľovania a obhospodarovania, ale sprístupnenia jeho krás a prírodných hodnôt verejnosti. Návštevníci tohto parku môžu obdivovať mimoriadne zachovalé územie divočiny (najrozsiahlejšie v miernom pásme severnej pologule) a celosvetovo unikátnu koncentráciu geotermálnych javov – desaťtisíc geotermálnych zdrojov, z toho 300 gejzírov s teplotou vody aspoň 100 ºC (YNP 2004). Vyhlásenie tohto národného parku odštartovalo novú éru vyhlasovania chránených území aj v Európe – v Švédsku, Švajčiarsku, Nemecku, Taliansku, Francúzsku, ale aj na území Poľska, Čiech a dnešného Slovenska.

Prvé prírodné rezervácie na území bývalého Československa sú ešte staršie ako Yellowstonský NP. Potreba chrániť krásy prírody viedla k vyhláseniu prvých rezervácií v strednej Európe, ktoré su dodnes súčasťou siete CHÚ (1838 - Žofínsky prales, 1858 - Boubínsky prales). Na Slovensku boli prvé čiastočné lesné rezervácie vyhlásené v roku 1895: Slovenská Ľupča – Ponická Huta (dnes NPR Ponická dúbrava) a Slovenská Ľupča – Polesie Šalková (NPR Príboj.)

Chránené územia v súčasnosti a ich úloha

V posledných rokoch sa počet a výmera chránených území dramaticky zvýšili, najmä počas posledných 40 rokov. Iba za posledných 20 rokov sa ich počet zvýšil viac ako dvojnásobne. Podľa dostupných údajov ku koncu roku 2011 existovalo na svete 160 387 chránených území evidovaných v svetovej databáze chránených území, pričom 95,7 % z nich bolo na súši (IUCN & UNEP 2011). Chránené územia v roku 2010 pokrývali na súši 17 miliónov km^2 (12,7 % územia kontinentov mimo Antarktídy) a 6 milióna km^2 v oceánoch (čo je 1,6 % rozlohy svetových oceánov a 7,2 % pobrežných vôd), pričom najväčší podiel chránených území na súši dosahuje v súčasnosti Latinská Amerika (20,4 %) – Bertzky et al. (2012).

Aj v členských štátoch Európskej únie (EÚ) bola počas posledných 25 rokov vybudovaná rozsiahla sieť 26 000 chránených území v rámci sústavy Natura 2000, pokrývajúcich rozlohu viac ako 750 000 km^2, čo predstavuje cca 18 % celkovej rozlohy EÚ (EC 2006; EU 2011).

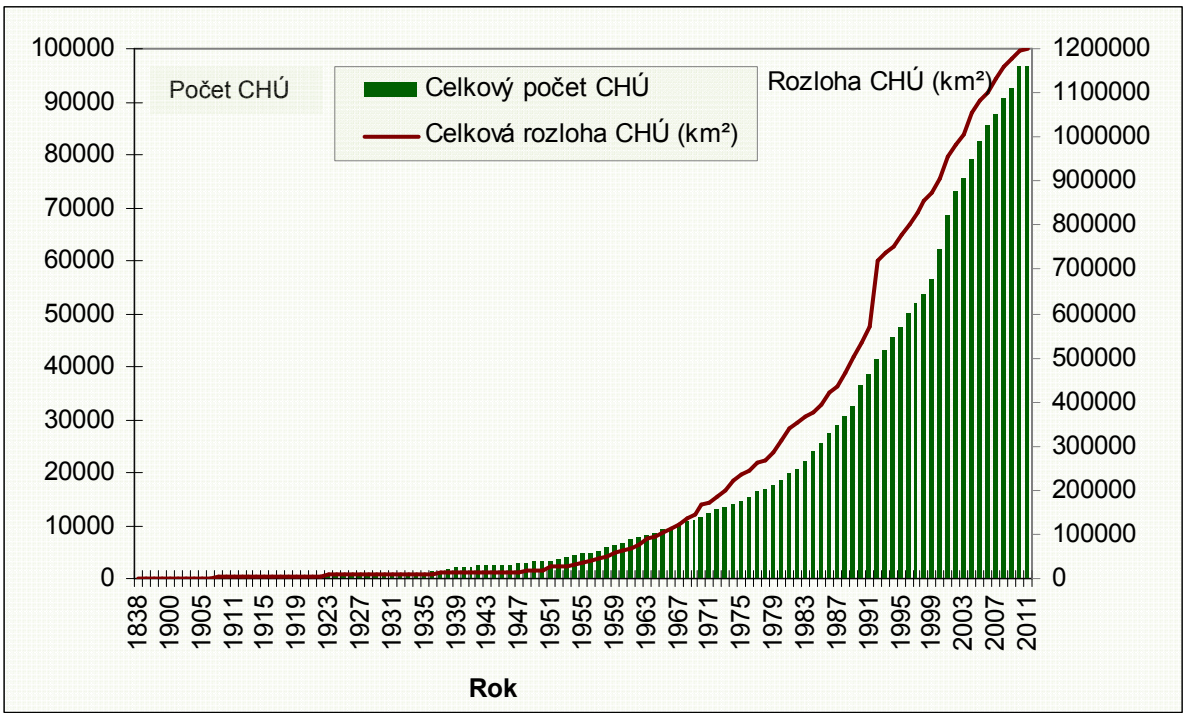

Obr. 4. Nárast počtu a rozlohy chránených území v 39 štátoch Európy. Z grafu vidieť, že približne od začiatku 70. rokov 20. storočia sa rýchlo zvyšuje celková rozloha chránených území (v roku 2011 dosiahla 1 198 203 km^2) aj celkový počet týchto území (v roku 2011 dosiahol 96 742). *Zdroj:* © Európska environmentálna agentúra (EEA), 2012: Protected areas in Europe – an overview. Kodaň, Dánsko.

Kým cieľom vyhlasovania prvých chránených území v industriálnom veku bola ochrana ich jedinečnej krásy a výnimočnosti pre potešenie ľudí, postupne do kritérií identifikácie a výberu týchto území prenikali biologické, biogeografické a ekologické aspekty – od ochrany vzácnych a ohrozených druhov a ich biotopov, cez ochranu reprezentatívnych ekosystémov až po systémovo ponímanú ochranu prírodných resp. poloprírodných ekosystémov a pôvodných ekologických procesov. V súčasnosti sú práve chránené územia považované za mimoriadne účinné, efektívne a perspektívne nástroje globálnej aj národných stratégií zameraných na boj

proti úbytku biodiverzity (MEA, 2005; CBD 2013). Chránené územia sú nevyhnutným základom realizácie prakticky všetkých národných a medzinárodných stratégií ochrany biodiverzity. Ich vyhlasovanie podporujú nielen mnohé štáty, ale aj medzinárodné inštitúcie (napr. IUCN – *International Union for Conservation of Nature* / Medzinárodný zväz ochrany prírody) a medzinárodné dohovory (CBD). Zmyslom chránených území je zachovať biologickú rozmanitosť a fungujúce prírodné ekosystémy; slúžia ako útočisko (refúgium) mnohých ohrozených rastlinných a živočíšnych druhov a zachovávajú ekosystémové služby, ktoré sú často narušené na väčšine rozlohy intenzívne obhospodarovanej krajiny, ktorá ich obklopuje.

Aktuálna definícia chráneného územia podľa IUCN

Existuje viacero definícií chránených území, nižšie uvádzame aktuálne platnú definíciu IUCN (Dudley 2008): ***„Chránené územie je geograficky zreteľne vymedzený priestor, rešpektovaný, vyhradený a spravovaný prostredníctvom právnych a iných účinných nástrojov s cieľom dosiahnutia dlhodobej ochrany prírody a s ňou spojených ekosystémových služieb a kultúrnych hodnôt"***. Čo znamená táto hutná definícia v praxi? Chráneným územím (CHÚ) nie je plocha jeho povrchu, ale priestor (ktorého ochrana si vyžaduje napr. obmedziť prelety nízko letiacich lietadiel a helikoptér, trasy plavby lodí a pod.).

CHÚ musí byť vyhlásené štátom alebo samosprávou, zreteľne identifikované, rešpektované a vyhradené pre realizáciu osobitných opatrení na základe právnych predpisov a medzinárodných dohovorov. (K takýmto opatreniam patria aj eventuálne rozhodnutia o príp. ponechaní takéhoto územia v nedotknutom stave, v režime tzv. samovývoja – ak sa tým naplnia ciele ochrany prírody.) Manažment CHÚ má byť kontinuálny, vychádzajúci z dlhodobých cieľov ochrany územia a súčasne efektívny, čo si vyžaduje pravidelný monitoring stavu biodiverzity a ekosystémov, následné posúdenie efektívnosti manažmentu a prijatie potrebných opatrení. Ako vyplýva z uvedenej definície (aj z Dohovoru o biodiverzite), základom manažmentu CHÚ je ochrana prírody „*in situ*", to znamená ochrana prírodných a poloprírodných biotopov životaschopných populácií cieľových druhov a ekosystémov v ich pôvodnom prostredí.

Ochrana prírody CHÚ podľa tejto definície znamená ochranu neživej prírody resp. geoekodiverzity a ochranu biodiverzity v celej jej šírke, to znamená na úrovni diverzity druhov, biotopov a ekosystémov a genetickej diverzity (v rámci rôznych populácií druhu). Významnou súčasťou cieľov manažmentu CHÚ je aj ochrana ekosystémových služieb, predovšetkým regulačných (napr. regulácia klímy, hydrologického cyklu) a podporných (život udržujúcich – napr. ochrana biogeochemických cyklov, tvorby pôdy, primárnej produkcie a i.).

Súčasťou koncepcie CHÚ je aj ochrana tých tradičných kultúrnych hodnôt, ktoré nie sú v rozpore s ekologickými cieľmi manažmentu CHÚ. Netreba zabudnúť aj na skutočnosť, že okrem „ekologickej" perspektívy chránené územia často poskytujú ľuďom žijúcim v ich blízkosti príjmy a živobytie, čím posilňujú nielen ekonomickú, ale aj sociálnu dimenziu života miestnych spoločenstiev (Getzner et al. 2010).

Problém rôznorodého chápania chránených území

Napriek uvedenému počtu a výmere chránených území (obr. 4) však stále pretrváva množstvo problémov. Existujúci svetový systém chránených území nie je reprezentatívny a teda nepokrýva primerane všetky biómy a druhy vyžadujúce ochranu. V súčasnosti sa už používa aj jemnejšie biogeografické členenie na ekoregióny, ktoré sú však zatiaľ reprezentované veľmi nerovnomerne, napr. chránené územia pokrývajú viac ako 10 % rozlohy iba v 56 % zo všetkých 867 terestrických ekoregiónov (UNEP-WCMC 2008). Takéto koncepčné a systémové nedostatky sa do určitej miery podpisujú pod paradox, že hoci počty a celková výmera chránených území od roku 1970 prudko rastú, úbytok biodiverzity pokračuje. Dôvodom je okrem iného skutočnosť, že

mnohé z vyhlásených chránených území na národnej úrovni neboli vytvorené ekologicky reprezentatívne a následne nie sú efektívne udržiavané a riadené. Mnoho autorov ich označuje ako „papierové parky“, pretože existujú len na papieri, ale v skutočnosti nedosahujú ciele ochrany biodiverzity, pre ktoré boli vyhlásené (Stoll-Kleemann & Job 2008). Tu sa ako efektívny nástroj javí potreba pravidelného monitoringu chráneného územia a hodnotenia efektívnosti jeho manažmentu. Uvedené nedostatky sa v súčasnosti snaží riešiť nová iniciatíva IUCN – vytvorenie tzv. Zeleného zoznamu dobre manažovaných chránených území (IUCN 2013b).

V poslednom období môžeme pozorovať aj posun v chápaní úlohy chránených území zo striktnej ochrany prírody smerom k širšiemu koncepčnému a praktickému prístupu, ktorý umožňuje udržateľné využívanie týchto území. S tým súvisí aj postupný vývoj medzinárodných štandardov kategorizácie chránených území a odporúčaní pre ich manažment. Tieto štandardy sú veľmi potrebné, keďže napr. iba v Európe existujú stovky kategórií územnej ochrany.

Národný systém chránených území sa vyvíjal podľa individuálnej spoločensko-politickej situácie štátov. Existuje preto široká škála označení jednotlivých chránených území, typ a množstvo ľudských aktivít, ktoré sú v nich povolené ako aj právnych nástrojov na ich ochranu. Národné stratégie zamerané na ochranu území sa v jednotlivých krajinách výrazne líšia a označenie neznamená automaticky status ochrany územia. Ani rovnako pomenované kategórie dnes nie sú zárukou, že v ich chápaní nie sú veľké odlišnosti (Plesník 2012). Na papieri je niektorým územiam poskytnutá síce najvyššia ochrana, ale v skutočnosti môže byť toto územie ohrozené množstvom degradujúcich procesov. Rovnako národné alebo lokálne označenia môžu byť často prekryté medzinárodnými označeniami (napr. územie je súčasne národným parkom podľa národnej legislatívy, ale aj medzinárodnou biosférickou rezerváciou).

Osobitným problémom sú nedorozumenia spôsobené nesúladom medzi národnou nomenklatúrou a medzinárodnou terminológiou (označenie národný park môže znamenať v rôznych krajinách rôzne kategórie území podľa klasifikácie IUCN – napr. anglické národné parky sú typickou kategóriou V podľa IUCN). Existuje množstvo literatúry, ktorá poskytuje odporúčania a usmernenia, ako by mali byť jednotlivé kategórie chránených území manažované (napr. Phillips 2002; Dudley & Phillips 2006).

Medzinárodná kategorizácia manažmentových kategórií chránených území

Z vyše 160 tisíc chránených území evidovaných v Svetovej databáze chránených území ku koncu roka 2011 iba časť území bolo možné zaradiť do niektorej zo štandardných medzinárodných kategórií definovaných podľa odporúčaní IUCN – celkovo išlo o 117 176 chránených území (72,6 %) so známou kategóriou. Naopak 43 661 (27,2 %) chránených území nemalo priradenú žiadnu medzinárodne porovnateľnú kategóriu (IUCN & UNEP 2011).

Podľa IUCN je v súčasnosti definovaných šesť kategórií chránených území**,** ktoré vychádzajú z typických charakteristík ich prírodných hodnôt a súčasne z primárnych cieľov ich manažmentu (Lockwood et al. 2006; Dudley 2008). Smernica resp. odporúčania IUCN pre aplikáciu týchto manažmentových kategórií CHÚ uvádza pre každú kategóriu CHÚ názov kategórie, definíciu, manažmentové ciele, výberové kritériá, kompetencie, zodpovedajúce kategórie systému z minulosti a prípadné poznámky k praktickému uplatňovaniu tejto kategórie.

Napríklad kategória II. (národný park) je plošne rozsiahle prírodné alebo takmer prírodné chránené územie s primárnym cieľom veľkoplošnej ochrany ekologických procesov, druhov a ekosystémov, ktoré sú pre územie charakteristické, pričom umožňuje aj jeho environmentálne a kultúrne kompatibilné využívanie pre duchovné, vedecké, vzdelávacie a rekreačné účely (tab. 1).

V roku 2008 boli tieto kategórie chránených území, platné podľa odporúčaní IUCN už od roku 1994, vymedzené ešte precíznejšie. Pre nedostatok miesta tu uvádzame iba ich základnú charakteristiku a primárne ciele ich manažmentu (podľa Dudley 2008):

Kategória Ia: prísna prírodná rezervácia je prísne chránené územie vyhradené s cieľom ochrany biodiverzity a príp. tiež geologických alebo geomorfologických javov, v ktorom sú návštevnosť, využívanie územia a ľudské vplyvy striktne regulované a obmedzené tak, aby sa zabezpečila ochrana prírodných hodnôt. Chránené územie môže tiež slúžiť ako nenahraditeľné referenčné územie pre vedecký výskum a monitoring. Primárnym cieľom manažmentu je ochrana jedinečných ekosystémov, druhov a geoekodiverzity, ktoré boli vytvorené výlučne bez pôsobenia človeka a sú preto ľahko degradovateľné. K ďalším cieľom patrí využitie územia pre vedecký výskum, monitoring a vzdelávanie, a ochrana kultúrnych a duchovných hodnôt.

Kategória Ib: územie divočiny je zvyčajne rozsiahle územie, nezmenené alebo iba veľmi málo zmenené činnosťou človeka, ktoré si zachováva prírodný ráz a je bez trvalého alebo významného ľudského osídlenia a chráni sa za účelom zachovania pôvodných prírodných podmienok a procesov. Primárnym cieľom manažmentu je zachovanie ekologickej integrity tohto typu územia pre poznanie, radosť a úžitok pre terajšie aj budúce generácie. K ďalším cieľom patrí sprístupnenie určitej časti divočiny návštevníkom, neinvazívny prírodovedecký výskum a vzdelávanie, podpora jeho tradičného využívania miestnymi spoločenstvami a ochrana s nimi spojených a využívaných kultúrnych, duchovných a iných nehmotných hodnôt.

Kategória II: národný park je rozsiahle prírodné alebo prírode blízke územie vyhradené za účelom ochrany veľkorozmerných ekologických procesov, spolu s ochranou typických druhov a ekosystémov územia (obr. 6). Súčasne umožňuje aj environmentálne a kultúrne kompatibilné využívanie územia pre vedecké, vzdelávacie, rekreačné a turistické účely. Primárnym cieľom manažmentu je ochrana biodiverzity a s ňou súvisiacej ekologickej štruktúry a ekologických procesov, ale aj podpora vzdelávania a rekreácie. K ďalším cieľom patrí udržanie územia v prírodnom stave, vrátane životaschopných populácií pôvodných druhov, druhov s veľkým areálom, integrity ekosystémov, ako aj príležitostí pre vzdelávanie, kultúru a rekreáciu, rešpektovanie potrieb miestnych komunít.

Kategória III: prírodná pamiatka alebo charakteristická črta je územie vyhradené za účelom ochrany zvláštnej prírodnej pamiatky, ktorou môže byť geomorfologický alebo geologický útvar (napr. podmorská jaskyňa), alebo aj živý celok (napr. pamätný háj). Vo všeobecnosti ide o malé chránené územie, ktoré má však často vysokú hodnotu pre návštevníkov. Primárnym cieľom manažmentu je ochrana zvláštnej prírodnej črty spolu s ochranou s ňou spojenej biodiverzity a biotopov. K ďalším cieľom patrí ochrana scenérií, biodiverzity, prírodných a kultúrnych hodnôt.

Kategória IV: územie starostlivosti o biotopy alebo druhy je územie vyhradené za účelom ochrany jednotlivých druhov a biotopov a túto prioritu odráža jeho spravovanie (manažment). Mnohé územia tejto kategórie si vyžadujú pravidelné aktívne zásahy podľa nárokov daných druhov alebo zachovania biotopov, hoci táto požiadavka nie je pre danú kategóriu podmienkou. Primárnym cieľom manažmentu sú aktívne zásahy za účelom udržania, ochrany alebo obnovy populácií druhov a biotopov. K ďalším cieľom patrí ochrana tradičnej krajiny a tradičných spôsobov jej využívania, vzdelávanie a osveta, osobitne pre obyvateľov urbanizovaných území.

Kategória V: chránená krajinná oblasť / morská oblasť je územie, v ktorom vzájomné interakcie ľudí a prírody vytvorili priestor s jedinečným ekologickými, biologickými, kultúrnymi a krajinárskymi hodnotami. Pre jeho ochranu a zachovanie, aj s ním spojených prírodných a iných hodnôt je potrebné zabezpečiť integritu vzájomného pôsobenia človeka a prírody. Primárnym cieľom manažmentu je ochrana a udržanie významných krajinných prvkov a hodnôt, ktoré vytvorilo spolupôsobenie prírody a tradičných spôsobov jej využívania. K ďalším cieľom patrí udržanie vyváženého pôsobenia prírody a ľudskej kultúry, ochrana populácií druhov viazaných na kultúrnu krajinu, zabezpečenie príležitostí pre rekreáciu a turistiku, ale tiež ekosystémových služieb a zapájanie miestnych komunít do spravovania územia (napr. podpora ochrany agrobiodiverzity).

Kategória VI: chránené územie s udržateľným využívaním prírodných zdrojov je územie, kde sa chránia ekosystémy a biotopy spolu so súvisiacimi kultúrnymi hodnotami a tradičnými systémami využívania prírodných zdrojov. Zvyčajne ide o rozsiahle územie, ktorého väčšia časť sa nachádza v prírodnom stave a jeho primeraná časť sa využíva udržateľným spôsobom. Charakterizuje ho nízka intenzita (nespriemyselneného) využívania prírodných zdrojov, zlučiteľná s ochranou jeho prírody. Primárnym cieľom manažmentu je ochrana ekosystémov a udržateľné využívanie prírodných zdrojov. K ďalším cieľom patrí napr. podpora sociálnych a ekonomických úžitkov pre udržateľné živobytie miestnych spoločenstiev, podpora výskumu, monitoringu, ale tiež rekreácie a turizmu.

Obr. 5. Kategórie chránených území a stupeň zachovalosti prírody územia. Kategórie odrážajú stupeň zachovalosti prírodných podmienok resp. stupeň intervencie človeka.
Zdroj: Getzner et al. 2010, upravené.

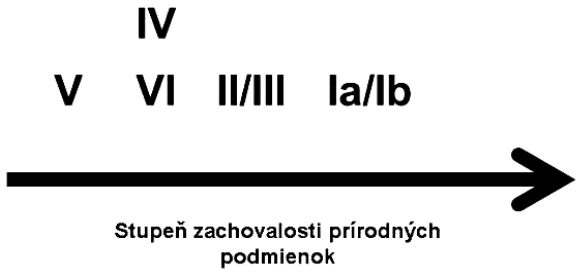

Všetky uvedené kategórie chránených území sú dôležité a v smere od prvej po šiestu kategóriu je zjavné stupňovanie intenzity a rozsahu intervencie človeka (obr. 5). Veľkosť územia nie je relevantným faktorom, ktorý ovplyvňuje jeho zaradenie do príslušnej kategórie avšak územie musí mať dostatočnú veľkosť, aby bolo dlhodobo zabezpečené napĺňanie cieľov manažmentu. Zónovanie územia musí zabezpečovať, aby najmenej 75 % územia slúžilo primárnemu manažmentovému cieľu. Zodpovednosť za manažment, rovnako ako aj vlastníctvo, sa môže pohybovať od verejného cez súkromný sektor až po obecnú (komunitnú) alebo dobrovoľnícku sféru.

Tab. 1: Priorita daného typu manažmentu v kategórii chránených území podľa IUCN, kde 1 znamená najvyššiu a 3 najnižšiu prioritu (upravené podľa Dudley 2008)

Typ manažmentu	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
vedecký výskum	1	3	2	2	2	2	3
ochrana divočiny	2	1	2	3	3	-	2
ochrana druhovej diverzity	1	2	1	1	1	2	1
podpora a udržovanie environmentálnych služieb	2	1	1	-	1	2	1
ochrana špecifických prírodných a kultúrnych charakteristík	-	-	2	1	3	1	2
turistika a rekreácia	-	2	1	1	3	1	3
výchova	-	2	2	2	3	2	3
udržateľné využitie prírodných zdrojov	-	3	3	-	2	2	1
podpora kultúrnych a tradičných atribútov	-	-	-	-	-	1	2

V súvislosti s kategorizáciou chránených území treba uviesť špecifiká Európy (relatívne vysoká hustota obyvateľstva, dlhodobý vplyv človeka na krajinu), ktoré komplikujú vymedzenie dostatočne veľkých prírodných území, spĺňajúcich kritériá kategórie národný park (Europarc & IUCN 2000). Táto kategória je však zásadná pre zabezpečenie ochrany reprezentatívnej časti prírodného dedičstva. Problémy, ktoré sa často objavujú pri interpretácii systému kategórií chránených území podľa IUCN spôsobuje najmä rozloha územia, jeho zónovanie, zodpovednosť za jeho spravovanie a riadenie využívania zdrojov, vlastníctvo pozemkov, viacnásobná klasifikácia chráneného územia resp. medzinárodné označenia (IUCN WCPA 2000). Napriek spomenutým otázkam viacerí autori (Bishop et al. 2004; Locke & Dearde 2005; Phillips 2003) uvádzajú, že manažmentové kategórie IUCN budú aj do budúcnosti uznávané ako praktický a filozofický systém pre plánovanie, riadenie a monitoring chránených území.

Z najčastejšie používaných nástrojov pre evidenciu chránených území podľa kategórií možno uviesť Svetový zoznam chránených území a Svetovú databázu chránených území.

Obr. 6. Severoamerický národný park Yellowstone. Prvý národný park na svete je typickým chráneným územím manažmentovej kategórie II podľa medzinárodnej klasifikácie IUCN. Jeho súčasná rozloha je 8 978 km^2 (asi 12 krát vyššia ako TANAP) a predstavuje najzachovalejšie územie divočiny v miernom pásme severnej pologule. Na obr. je Veľký kaňon s vodopádom vyhĺbený riekou Yellowstone v ryolitovej náhornej planine. Yellowstone je známy celosvetovo unikátnou koncentráciou geotermálnych zdrojov – horúcich prameňov, gejzírov, žriedel. Park ročne navštívia 3 milióny turistov. Foto: © Juraj Švajda.

Chránené územia vo vzťahu k medzinárodným dohovorom

Významnou súčasťou celosvetovej siete chránených území sú územia medzinárodného významu, ktorý im bol prisúdený na základe medzinárodných dohovorov. Z hľadiska manažmentu chránených území sú pre Slovensko relevantné najmä dva dohovory a jeden celosvetový program, ktoré stanovujú kritériá pre identifikáciu území medzinárodného významu a vedú ich zoznamy. Tieto dohovory však nedefinujú kategórie chránených území, ktoré rovnako ako aj stupeň ich ochrany a spôsob manažmentu závisia od jurisdikcie jednotlivých štátov.

Prvým je Dohovor o mokradiach medzinárodného významu, predovšetkým ako biotopov vodného vtáctva (*The Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitats*), prijatý v roku 1971 v Ramsare (Irán) a v platnosti od roku 1975. Jeho cieľom je zabezpečiť ochranu a rozumné využívanie medzinárodne významných mokradí, zastaviť úbytok mokradí a vzdelávať a vychovávať ľudí k vnímaniu ich ekologických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych hodnôt (RAMSAR 2013). Do Ramsarského zoznamu medzinárodne významných mokradí sa zaraďujú mokrade spĺňajúce medzinárodné kritériá z hľadiska ekológie, botaniky, zoológie, limnológie alebo hydrológie. V rámci dohovoru je tiež vedený zoznam ohrozených mokradí, v ktorých došlo, dochádza alebo pravdepodobne dôjde k zmenám ich ekologického charakteru a tým k ich ohrozeniu až likvidácii. Na svete je v súčasnosti 2165 lokalít s celkovou výmerou presahujúcou 2,058 mil. km^2 v 168 štátoch (RAMSAR 2013).

Druhým je Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva (*Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*), ktorý bol prijatý v roku 1972 v Paríži. Jeho cieľom je identifikácia najvýznamnejších objektov a území s výnimočnými kultúrnymi a / alebo prírodnými hodnotami, ktoré by mali byť súčasťou spoločného dedičstva ľudstva teraz i v budúcnosti a zabezpečenie ich ochrany (WHC 2013). Po predložení návrhov takýchto objektov a území zo strany členských štátov a ich nezávislom posúdení sú schválené lokality zapísané do Zoznamu svetového dedičstva. Zmluvné strany sú povinné prijať také opatrenia, ktoré zabránia hrozbám poškodenia alebo likvidácie tohto svetového dedičstva a zaväzujú sa chrániť aj svoje národné kultúrne a prírodné dedičstvo.

Okrem toho, že lokality musia spĺňať hodnoty potrebné pre vyhlásenie, musia mať rovnako dostatočnú veľkosť a predpoklady pre zabezpečenie dlhodobej ochrany týchto hodnôt ako aj adekvátnu legislatívnu a inštitucionálnu ochranu. Členské štáty sa pravidelne schádzajú na valnom zhromaždení, vypracovávajú periodické správy o stave lokalít a v prípade ohrozenia výbor zapíše lokalitu do zoznamu lokalít v ohrození. Počet signatárov dohovoru je 190 a celkový počet lokalít svetového dedičstva dosiahol 981, z toho 759 kultúrnych, 193 prírodných a 29 zmiešaných v 160 štátoch (WHC 2013). Celková rozloha lokalít svetového dedičstva dosahuje 2,6 mil km (na pevnine aj na mori) a pokrýva 11 % všetkých svetových chránených území (Bertzky et al. 2012). Okrem Zoznamu Svetového dedičstva vedie UNESCO aj zoznam ohrozených lokalít Svetového dedičstva, v ktorom je už 44 lokalít.

Biosférické rezervácie sú vyhlasované v rámci programu UNESCO Človek a biosféra. Cieľom je ochrana územia podporená výskumom, monitoringom ako aj spoluprácou miestneho obyvateľstva. Tieto územia demonštrujú integráciu prírodných a ľudských systémov a majú tri hlavné funkcie: ochranársku, rozvojovú a logistickú – podpornú, čomu je prispôsobený aj systém ich zónovania. Jadrová zóna A predstavuje najcennejšie územie, ktoré si vyžaduje prísnu ochranu (v rámci kategórie chráneného územia); nárazníková zóna B chráni jadrovú zónu pred nepriaznivými vplyvmi okolia a prechodná zóna C predstavuje rozvojové územie, obklopujúce zónu B, ktoré by malo byť modelovým územím udržateľného rozvoja. Počet biosférických rezervácií dosiahol 621 vo viac ako 117 štátoch (údaj k 31.9.2013, MAB 2013).

Sústava chránených území členských štátov EÚ Natura 2000

Pre úplnosť, hoci to presahuje rámec predkladanej učebnice (uvedená téma je súčasťou predmetu Ochrana prírody), uvádzame ešte stručnú informáciu o Nature 2000. Ide o sústavu chránených území členských krajín Európskej únie, ktorej hlavným cieľom je zachovanie prírodného dedičstva významného nielen pre príslušný členský štát, ale rovnako pre EÚ ako celok. Základom pre vytvorenie sústavy Natura 2000 sú dve právne normy EÚ: smernica Rady Európskych spoločenstiev č. 2009/147/ES o ochrane voľne žijúcich vtákov (ktorá nahrádza pôvodnú smernicu 79/409/EHS, známa ako smernica o vtákoch – Birds Directive), podľa nej sa vyhlasujú chránené vtáčie územia; a smernica Rady Európskych spoločenstiev č. 92/43/EHS o ochrane biotopov, voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín (známa tiež ako smernica o biotopoch – Habitats Directive), na jej základe sa vyhlasujú územia európskeho významu.

Chránené vtáčie územia majú za cieľ ochranu druhov európsky vzácnych a sú v nich definované špecifické podmienky ochrany (napr. zakázané činnosti, ktoré môžu mať negatívny vplyv na predmet ich ochrany). Územia európskeho významu slúžia na udržanie resp. zlepšenie priaznivého stavu európsky významných typov biotopov a v nich sa vyskytujúcich rastlinných a živočíšnych druhov. Členské štáty evidujú národné zoznamy a v prípade potreby ich doplňujú podľa požiadaviek EÚ, ak nie sú všetky biotopy a druhy chránené na dostatočnej ploche (EC 2009).

V roku 2011 prijala Európska komisia novú Stratégiu EÚ na ochrany biodiverzity do roku 2020. Stratégia vychádza zo šiestich cieľov: 1. v plnom rozsahu vykonávať smernice o vtá-

koch a o biotopoch, 2. zachovať a obnoviť ekosystémy a ich služby, 3. zvýšiť príspevok poľnohospodárstva a lesného hospodárstva k zachovaniu a zlepšeniu stavu biodiverzity, 4. zabezpečiť udržateľné využívanie rybolovných zdrojov, 5. bojovať proti cudzím inváznym druhom, 6. pomôcť zvrátiť celosvetový úbytok biodiverzity. Tieto ciele sa navzájom dopĺňajú a zameriavajú sa na hlavné príčiny straty biodiverzity, ako aj na zmiernenie hlavných tlakov na prírodu a ekosystémové služby v EÚ. Každý cieľ sa konkrétne realizuje pomocou súboru časovo ohraničených opatrení a iných súvisiacich krokov (EU 2011).

Kontrolné otázky:

- Aký je vzťah chránených území k stratégiám zastavenia úbytku biodiverzity?
- Aké základné dôvody vyhlasovania chránených území boli v minulosti a aké sú dnes?
- Vysvetlite definíciu chráneného územia.
- Popíšte základné medzinárodné kategórie chránených území podľa IUCN.
- Kde možno nájsť evidenciu celosvetovej siete chránených území?
- Ktorý kontinent má najväčší podiel chránených území a ktorá kategória prevláda?

3 Hodnota chránených území

Pochopenie hodnôt a úžitkov z chránených území je dôležitým základom pre ich manažment (IUCN 1998). Hodnoty dávajú chráneným územiam zmysel a význam – poskytujú motiváciu pre ich vznik, usmerňujú ich manažment a umožňujú hodnotenie jeho efektívnosti. Komunikácia o úžitkoch, ktoré chránené územie poskytuje, je nevyhnutná na zabezpečenie podpory pre jeho vyhlásenie, ale aj investícií pre každodenný manažment už vyhlásených chránených území. Pri diskusii o hodnote chránených území si treba uvedomiť, že každý zo zainteresovaných subjektov môže mať rozdielny pohľad, či vôbec chránené územie má byť vyhlásené a čo by malo byť jeho cieľom. Rovnako hodnoty nie sú statické a časom sa menia, navyše ich vnímanie je subjektívne a je silne ovplyvnené rozdielnymi kultúrami a skúsenosťami. Manažéri chránených území tak majú zodpovednosť presviedčať súčasnú generáciu o tom, že chránené územia nám poskytujú úžitky, ale zároveň chránia biodiverzitu pre jej existenčnú hodnotu, tzn. takú hodnotu, od ktorej v konečnom dôsledku závisí aj existencia ľudskej spoločnosti.

Klasifikácia hodnôt chránených území

Aby človek videl zmysel v ochrane prírodných javov, rozmanitosti organizmov, biotopov a ekosystémov, musí im najprv priradiť určitú hodnotu, ktorá ho následne k tejto ochrane motivuje. Samotný pojem hodnota sa dá chápať rôzne: cena niečoho vyjadriteľná v merateľných jednotkách (napr. cena stromu v eurách); subjektom cenená vlastnosť alebo schopnosť veci (napr. atraktívna scenéria chráneného územia znamená jeho vysokú rekreačnú hodnotu) alebo ako myšlienka resp. pocit (duchovná hodnota územia). Prírodný prvok alebo systém spravidla má úžitkovú hodnotu (poskytovanie produktov, procesov a funkcií – súborne ekosystémových služieb človeku – Daily et al. 2009) a súčasne vlastnú hodnotu (*intrinsic value of nature*), ktorá spočíva už v tom, že vôbec existuje a nie je viazaná na jeho užitočnosť pre človeka.

Pojem úžitok (benefit) sa používa v situácii, ktorá umožňuje prijímateľovi profitovať určitým spôsobom z existencie úžitkových hodnôt. Existuje niekoľko spôsobov ako kategorizovať a systematicky triediť hodnoty, ktoré chránené územia poskytujú. Typológia používaná environmentálnymi ekonómami identifikuje priame úžitkové hodnoty (drevo, ryby, atď.), nepriame úžitkové hodnoty (ekologické procesy vytvárajúce pôdu, čistiace vodu a ovzdušie, atď.), opčné hodnoty (možnosti ako môže byť územie využívané do budúcnosti), existenčné hodnoty

(hodnota samotnej existencie biodiverzity) a hodnoty zachovania (zachovanie územia pre budúce generácie). Ako príklad klasifikácie hodnôt chránených území uvádzame tab. 2.

Tab. 2: Klasifikácia hodnôt chránených území (upravené podľa Lockwood et al. 2006)

Kategória	Príklady
Vlastné hodnoty	Fauna, flóra, ekosystémy, krajina
Tovary a služby viazané na územie	Rastlinné a živočíšne produkty, rekreácia a turizmus, propagácia územia, kultúrne a historické lokality, veda a výskum, vzdelávanie
Tovary a služby presahujúce hranice územia	Podpora životodarných procesov, kvalita a množstvo vody, kvalita ovzdušia, rybárstvo a poľnohospodárstvo, ochrana ľudských obydlí
Spoločné nemateriálne hodnoty	Kultúra, identita, duchovný význam, sociálna pohoda, dedičstvo pre budúce generácie
Individuálne nemateriálne hodnoty	Spokojnosť, fyzické a duševné zdravie, duševná pohoda

Vo vyššie uvedenej klasifikácii sa nikde nepoužíva pojem hodnota biodiverzity alebo ekonomická hodnota. V súčasnosti je však už široko akceptovaným faktom, že práve biodiverzita poskytuje základ pre podporu hodnôt chráneného územia. Peniaze predstavujú spoločný štandard umožňujúci vyjadriť hodnotu v ekonomických pojmoch. Hodnotou biodiverzity sa zaoberá množstvo aktuálnej literatúry (napr. Primack et al. 2011).

Klasifikácia ekosystémových tovarov a služieb

Funkcia prírody a chránených území predstavuje schopnosť ekosystémov poskytovať služby prostredníctvom hmotných produktov a ekologických procesov. Ocenenie ekosystémov a ich funkcií je významné z viacerých dôvodov (napr. lepšie pochopenie vzťahov a väzieb medzi ekosystémami a kvalitou života). Pomerne známou a v súčasnosti najviac používanou je klasifikácia ekosystémových tovarov a služieb vychádzajúca z dokumentu Miléniové hodnotenie ekosystémov, na ktorom sa zúčastnili vedci z celého sveta (MEA 2005). Ide o tieto služby:

- zásobovacie resp. produkčné služby sú produkty získavané z ekosystémov, ako je najmä potrava a krmivo, pitná a závlahová voda, drevo, vlákna, palivá, liečivá a dekorácie;
- regulačné služby sú nepriame hmotné úžitky z ekosystémov, ako je napr. regulácia klímy, samočistenie vody, absorpcia odpadov, regulácia škodcov a patogénov, opeľovanie rastlín;
- kultúrne služby predstavujú nemateriálne úžitky poskytované ekosystémami, patrí sem výskum a vzdelávanie, rekreácia, ale tiež estetické a psychické obohatenie života človeka;
- podporné služby sú nevyhnutné pre udržanie života a existenciu ďalších služieb: patrí sem napr. fotosyntéza, tvorba pôdy a obeh živín, ochrana života pred UV žiarením a iné.

Celkovú ekonomickú hodnotu biodiverzity (TEV) resp. chráneného územia (TEEB 2010) potom tvorí súčet úžitkových hodnôt spojených s priamym využívaním (priama a nepriama úžitková hodnota – DUV a IUV, opčná hodnota – OV) ako aj neúžitkových hodnôt (hodnota pre budúce generácie – BV, existenčná hodnota – EV a vlastná hodnota biodiverzity). Do výpočtu vstupujú iba úžitkové hodnoty, pretože vlastná hodnota nezávisí od užitočnosti biodiverzity pre človeka, ale vyjadruje hodnotu rozmanitosti života ako takej (samej osebe).

$$TEV = UV + NUV = (DUV + IUV + OV) + (EV + BV)$$

Na stanovenie hodnôt jednotlivých ekosystémových služieb sa využívajú viaceré hodnotiace techniky, ktoré budú predmetom ďalších kapitol.

Obr. 7. Medzinárodne významná mokraď - od roku 1990 Ramsarská lokalita s osobitne vzácnou a významnou flórou a faunou - Národná prírodná rezervácia Šúr. Predmetom ochrany sú tu najmä zvyšky barinato – slatinného jelšového lesa, rašeliniska, a rezervácia zahŕňa aj pomerne riedky dubovobrestový les (Panónsky háj). Dôležitou ekosystémovou službou mokradí je zadržiavanie vody a zásobovanie vodou, ale tiež zabezpečovanie jej samočistenia, prispievanie k regulácii klímy a udržiavanie biotopov pre mnohé ohrozené druhy húb, rastlín a živočíchov. Foto: © Radoslav Považan

Popri snahe priradiť organizmom, biotopom a ekosystémom ekonomickú hodnotu, je dôležité, že environmentálni ekonómovia (napr. Ekins et al. 2003) rozšírili pôvodný pojem kapitálu tak, aby zahŕňal aj prírodný resp. environmentálny kapitál, to znamená všetky kategórie vyššie načrtnutých ekosystémových služieb. Toto rozšírenie je zdanlivo triviálne, v skutočnosti však veľmi významné. Je známe, že firma, ktorá spotrebuje svoj kapitál alebo zabúda na jeho obnovu, spravidla skôr či neskôr skrachuje. Kapitál je totiž niečo, čo môžeme využívať, ale nemôžeme ho spotrebúvať bez obnovy, musíme ho aj chrániť. To znamená, že zabezpečiť existenciu a prosperitu ľudskej spoločnosti nedokážeme bez udržania prírodného kapitálu Zeme.

Z tohto pohľadu je kontinuálny rast globálnej ekologickej stopy ľudskej populácie, ktorá v roku 2008 o 50 % presiahla biologickú kapacitu Zeme (WWF 2012) neudržateľný, lebo indikuje extrémnu mieru spotreby prírodného kapitálu Zeme, vysoko nad rámec možností jeho obnovy. Ekologický dlh, ktorý v dôsledku toho neustále rastie, budú musieť splácať budúce generácie.

Kontrolné otázky:

- Popíšte rozdiel medzi hodnotou a úžitkom.
- Aké základné typy resp. skupiny ekosystémových služieb sa dnes rozlišujú?
- Aké druhy hodnôt môže poskytovať chránené územie a akým spôsobom by ste vypočítali jeho celkovú hodnotu?

4 Spravovanie chránených území

Spravovanie chránených území je do určitej miery novou koncepciou a odborníci, ktorí sa venujú ich problematike, by mu mali porozumieť. Zatiaľ čo termín „manažment“ vyjadruje, čo bolo zrealizované v danej veci alebo situácii, termín „spravovanie“ (angl. *„governance“*) vyjadruje, kto uvedené rozhodnutie vykonal a akým spôsobom (Graham et al. 2003). Spravovanie je o výkone právomocí, vzťahoch a zodpovednosti.

S pojmom spravovanie alebo vládnutie súvisí termín vláda, ktorý najčastejšie označuje orgán alebo proces spravovania (Lockwood et al. 2006). Najmä v poslednom období tento pojem nevyjadruje len štátne inštitúcie, ale aj občanov a súkromný sektor. Aj v oblasti manažmentu chránených území existuje množstvo zodpovedných rozhodnutí, ktoré je potrebné realizovať – napr. kde vyhlásiť chránené územie a aký status a ciele by malo mať, vytvorenie pravidiel pre jeho využívanie, ktoré má reflektovať zónovanie územia, ďalej na čo budú použité získané finančné prostriedky a pod. Spôsob, akým sa zrealizujú uvedené rozhodnutia a kto bude za ne zodpovedný, predurčuje ich účinnosť, efektívnosť, spravodlivosť a udržateľnosť do budúcnosti. Spravovanie území je najviac formované existujúcim právnym rámcom (záväzné predpisy, existujúce inštitúcie a pod.) ale aj históriou, kultúrou, prístupom k informáciám, ekonomickou situáciou a i.

Základné formy spravovania chránených území

Na základe kritéria, kto má najväčšiu právomoc pri rozhodovaní v území a kto zároveň nesie zodpovednosť za realizáciu rozhodnutí, môžeme v CHÚ rozlíšiť štyri základné formy ich spravovania (Borrini-Feyerabend et al. 2004). Štátom riadené chránené územia spravujú vládne resp. štátne organizácie a agentúry na rozličných stupňoch a zabezpečujú realizáciu aj presadzovanie rozhodnutí. Často je v týchto územiach štát aj vlastníkom alebo správcom pôdy.

Spoločne spravované chránené územie (tzv. participatívny manažment) znamená, že hlavný správca územia, spravidla štát alebo samospráva, zapája do procesu rozhodovania rôznych ďalších aktérov, ktorí majú v danom území oprávnené záujmy a predstavujú zainteresované strany resp. skupiny (angl. „*stakeholders*“). Ich podiel, najmä v súvislosti s demokratizačnými procesmi v spoločnosti, bude narastať (a to aj napriek turbulenciám, ktoré ich sprevádzajú a ktoré neobišli ani spravovanie našich chránených území). V prípade tohto participatívneho manažmentu síce konečná rozhodovacia právomoc a zodpovednosť môže byť v rukách vládnej agentúry, ale povinnosťou je informovať dopredu zúčastnené subjekty o rozhodnutí, ktoré sa dotýka chráneného územia alebo ich záujmov, a prekonzultovať ho s nimi. Snahou je dosiahnuť pri prijímaní rozhodnutí konsenzus a rovnováhu, čo si vyžaduje aj určité prerozdelenie právomocí a zodpovednosti medzi zainteresovanými stranami. Z psychologického hľadiska je tiež významné, že ľudia sú oveľa skôr ochotní prevziať zodpovednosť a zúčastniť sa na implementácii strategických plánov ochrany biodiverzity, programov starostlivosti o chránené územie, príp. na obnove jeho biotopov, ak sa môžu reálne podieľať aj na rozhodovaní, na tvorbe vízie budúcnosti tohto územia a postupov jej realizácie.

V súkromných chránených územiach rozhodnutia vykonávajú a presadzujú súkromní vlastníci územia. Tento typ je pomerne známy z histórie, hoci ochranársky aspekt bol až druhotným záujmom (napr. vyhlasovanie území aristokraciou s cieľom získať privilégiá napr. na lov zveri). V súčasnosti sú dôvodom pre vyhlasovanie súkromných chránených území buď ekologické alebo utilitárne motívy (napr. príjem z ekoturizmu). V každom prípade vzhľadom na vlastnícke vzťahy tohto typu území a nemožnosť obmedzovať vlastnícke práva, je presadzovanie prípadnej zodpovednosti vlastníkov značne limitované. Iná je situácia, ak súkromnú rezerváciu spravuje mimovládna organizácia, ktorej misiou je ochrana prírody (napr. Lesoochranárske zoskupenie VLK je majiteľom prvých dvoch súkromných rezervácií v strednej Európe).

V prípade komunitne chránených území sú rozhodnutia realizované a presadzované pôvodným obyvateľstvom alebo inou miestnou komunitou. Ide o najstarší a celosvetovo stále rozšírený spôsob spravovania chránených území. Motívom pre existenciu tejto formy CHÚ sú okrem ochrany biodiverzity (aj zabezpečenia dostupného rekreačného priestoru pre miestne komunity), často najmä náboženské, duchovné a bezpečnostné alebo ochranné dôvody a ciele.

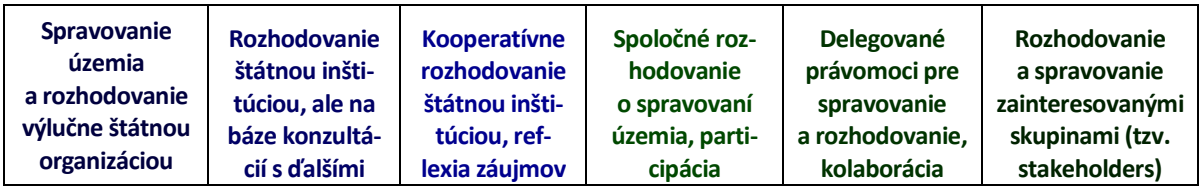

Obr. 8. Spektrum možností spravovania chránených území od výlučného riadenia vládnou (štátnou) organizáciou až po spoločné spravovanie zainteresovanými skupinami (napr. obecnými komunitami v spolupráci s vlastníkmi, MVO a štátom). *Zdroj:* Dearden et al. 2005 in Bertzky et al. 2012.

V tejto súvislosti je významné, že manažmentové kategórie chránených území podľa IUCN sú vo vzťahu k spravovaniu chránených území nezávislé a neutrálne (tab. 3). To znamená, že akákoľvek kategória chráneného územia (I až VI) môže byť spravovaná obecnými komunitami, súkromnými vlastníkmi, vládnymi agentúrami, mimovládnymi organizáciami alebo ich kombináciou. Samozrejme treba vziať do úvahy skutočnosť, že najmä prvé štyri manažmentové kategórie chránených území môžu priniesť obmedzenia vo vzťahu k vlastníckym právam.

Tab. 3: Základné formy spravovania chránených území (upravené podľa Lockwood et al. 2006)

Štátom riadené chránené územia	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Štátne alebo národné ministerstvá a nimi poverené agentúry							
Regionálne a obecné zastupiteľstvá a nimi poverené agentúry							
Vládou delegovaný manažment napr. na MVO							
Spoločne spravované chránené územia	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Cezhraničný manažment							
Kolaboratívny manažment (rôzne formy pluralizmu)							
Spoločný manažment (riadiaca rada)							
Súkromné chránené územia	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Vyhlásené a manažované súkromnými vlastníkmi							
Vyhlásené a manažované MVO, univerzitami a pod.							
Vyhlásené a manažované organizáciami s cieľom zisku							
Komunitne chránené územia	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Vyhlásené a manažované domorodým obyvateľstvom							
Vyhlásené a manažované miestnymi komunitami							

Pri nastavení princípov, nástrojov a techník spravovania chránených území treba zohľadniť viacero skutočností. Priestorová mierka v tejto súvislosti znamená, že chránené územia svojimi úžitkami často vysoko pozitívne ovplyvňujú situáciu aj za svojimi hranicami. Naopak, z nechránenej krajiny, ktorá CHÚ obklopuje, často pochádzajú negatívne vplyvy. Prihliadať treba nielen na vedecké aspekty ochrany biodiverzity (napr. zabezpečenie konektivity biotopov a tým aj miestnych populácií v krajine) ale aj na sociálne a ekonomické faktory zohľadňujúce vyššiu potrebu, úroveň akceptovateľnosti a transparentnosti (nastavenie ekologických potrieb územia, hodnotenie ekonomického rastu a rozvoja v okolí, budovanie kapacít zainteresovaných strán (stakeholderov) a ich aktívne zapájanie do rozhodovacích a implementačných

procesov, zaistenie podpory vrátane finančnej, uplatňovanie princípu prevencie, zabezpečenie práva na informácie, plnenie medzinárodných záväzkov, medzinárodná spolupráca a pod.).

Úlohy jednotlivých aktérov pri spravovaní chránených území

Jednou z veľmi dôležitých inovácií pri spravovaní chránených území je schopnosť rozdielnych aktérov poskytnúť svoje kapacity na plnenie úloh. Ideálne by štátne (vládne) inštitúcie mali svoju úlohu chápať a prezentovať ako morálne právo, záväzok a povinnosť chrániť hodnotu rastlín, živočíchov a prírodných ekosystémov. Ich výhodou je jasné delegovanie právomocí a povinností v zmysle legislatívy a tým aj priama zodpovednosť za štátom vyhlásené chránené územia a možnosť financovania potrebných manažmentových opatrení štátom. Rizikovým sa javí najmä možný vplyv a tlak politických a iných záujmových skupín, byrokracia, nedostatky v oblasti komunikácie a prezentácie cieľov manažmentu CHÚ, ale tiež etické nedostatky.

Obr. 9. NPR Velická dolina v Tatranskom národnom parku na Slovensku po veternej kalamite v roku 2004. Typická ukážka, že štátom riadené chránené územia nemusia byť vždy zárukou lepšej kvality manažmentu. Jedným z dôvodov je aj dvojkoľajnosť v podaní dvoch štátnych organizácií, ktoré pôsobia proti sebe na tom istom území – na jednej strane vtedy stáli záujmy ochrany prírody, na strane druhej záujmy lesného hospodárstva. Foto: © Juraj Švajda

Vplyv a zapojenie environmentálnych mimovládnych organizácií v poslednom období narastá aj v oblasti spravovania chránených území. Ich úloha môže varírovať od reálneho manažovania územia až po rôzne podporné služby a spoluprácu pri presadzovaní ochrany územia (ovplyvňovanie verejnej mienky, hľadanie zdrojov, advokačné aktivity a pod.). V oblasti zapájania súkromných vlastníkov pozemkov v chránených územiach je potrebné zvyšovať ich zapojenie do spravovania, podieľanie sa na úžitkoch napr. vo forme ponuky zamestnania, budovanie pocitu hrdosti a pod. Keďže títo vlastníci vnímajú svoje pozemky aj cez prizmu ekono-

miky, je nevyhnutné ich informovať, vzdelávať a pomáhať rozvíjať možnosti environmentálne vhodných ekonomických aktivít v území (napr. ekoturizmus vrátane sprievodcovskej činnosti namiesto ťažby dreva a pod.).

Domorodé obyvateľstvo a miestne komunity sa do procesu spravovania chránených území v súčasnosti zapojili až ako posledné, ale z historického pohľadu ide o prvých, najstarších správcov chránených území (Beltrán 2000). V minulosti sa pri vyhlasovaní CHÚ na domorodé obyvateľstvo veľmi nebral ohľad a neraz sa mu upieralo uplatňovanie zvykového práva (napr. zber dreva, lesných plodov a pod.). Pritom tieto skupiny sú často zástancami kolektívnych práv na krajinu a prírodné zdroje a nepresadzujú individualistické požiadavky. Čo samozrejme ešte neznamená, že nemôžu krajinu zdevastovať. Na druhej strane, domorodci a miestne komunity už spravujú a riadia ochranu a využívanie približne 700 chránených území s rozlohou 1,1 miliónov km^2, čo predstavuje 9,3 % všetkých chránených území (Bertzky et al. 2012).

Z ekologického hľadiska ide o mimoriadne dôležitý aspekt, keďže základom a kľúčovou požiadavkou pre zachovanie biodiverzity chráneného územia je ekologická integrita jeho ekosystémov, ako aj integrita územia ako celku, a cestou k tomu je také jeho multifunkčné využívanie, v ktorom sú rôzne formy a spôsoby využívania krajiny vzájomne rešpektované a integrované. A to sa ľahšie dosiahne pri spravovaní územia miestnymi komunitami.

Členovia komunít ale nedisponujú často vlastnosťami a schopnosťami, vďaka ktorým by dokázali čeliť novým hrozbám. Veľký vplyv má aj história spravovania územia – tam, kde boli obecné komunity od spravovania územia dlhodobo odstavené, stratili k nemu vzťah, zručnosti a poznanie. Naopak, tam, kde dlhodobá tradícia obecného spravovania existuje, našli cesty k udržateľnosti, rozvíjali zručnosti, poznanie a kultivovali svoj vzťah k územiu.

Občianska spoločnosť zahŕňa širokú škálu aktérov a iniciatív od spontánnej a dobrovoľnej aktivity jednotlivcov až po organizovanú v podobe dobrovoľníckych spolkov a združení usilujúcich sa ovplyvniť rozhodovacie procesy v tejto oblasti. Väčšinou majú pomerne veľký vplyv a môžu pôsobiť proti externým hrozbám pre chránené územia.

V neposlednom rade nemenej významným nástrojom pre spravovanie chránených území sú medzinárodné dohovory, ktorých cieľom je dosiahnuť globálne ciele ochrany biodiverzity na národnej úrovni. Viac sa týmto dohovorom venujeme v kap. 6 a ich podrobnejší rozbor uvádza aj publikácia o ohrození a ochrane biodiverzity – Sabo et al. 2011.

Jedným z cieľov manažmentu chránených území by malo byť aj zlepšovanie kvality spravovania chránených území, to znamená zlepšovanie účinnosti tohto spravovania vo vzťahu k stanoveným prioritám ochrany prírody a súčasne efektívnosti vo vzťahu k vynaloženým prostriedkom a cieľom. Za najdôležitejšie kritériá a princípy dobrého spravovania sa pokladajú (Abrams et al. 2003):

- legitímnosť (participácia, orientácia na konsenzus a subsidiarita);
- spravodlivosť (rovnaké príležitosti a zákonnosť);
- smerovanie (strategická vízia a pochopenie komplexnosti);
- výkon (reakcia, efektívnosť a účinnosť procesov a inštitúcií);
- zodpovednosť, vrátane transparentnosti.

Kontrolné otázky:

- Vysvetlite pojem spravovanie chránených území.
- Aké základné typy spravovania chránených území poznáme?
- Popíšte možné úlohy zapojenia rozličných aktérov do spravovania chránených území.

5 Aspekty manažmentu chránených území

Analogicky ako v prípade udržateľného rozvoja, aj pri manažmente chránených území je nevyhnutné zohľadňovať viaceré aspekty súčasne. Riešenia nachádzame práve v ich prieniku.

Prírodný aspekt

Príroda Zeme pozostáva z bezpočtu rozmanitých anorganických a organických prvkov, ktorých vzájomné interakcie vytvárajú zložité usporiadanie anorganických a živých systémov. V druhom prípade môžeme pozorovať ako toto usporiadanie rastie, napr. od úrovne organely v bunke, cez organizmy, spoločenstvá a ekosystémy, až k biosfére. Biosféra v sebe integruje globálne subsystémy atmosféry, hydrosféry, litosféry (resp. tiež pedosféry). Je pre nás zdrojom inšpirácií a vedomostí, a poskytuje nám aj služby, bez ktorých by život na Zemi nebol možný. Prírodný aspekt manažmentu chránených území zdôrazňuje chránené územia ako fragmenty mimoriadne cenného prírodného dedičstva, potrebné pre prežitie mnohých kľúčových druhov, vrátane tých, ktoré sú významnou až nevyhnutnou súčasťou našich biologicko-ekologických hospodárskych odvetví ako sú najmä lesné hospodárstvo, poľnohospodárstvo a rybárstvo.

Treba si uvedomiť, že abiotické prostredie (geologické podložie, pôda, voda, klíma a reliéf) je dôležité nielen pre jeho vlastné špecifické kvality a hodnoty, ale poskytuje zároveň prostredie pre rastliny a živočíchy, ktoré spolu tvoria bohatstvo a biodiverzitu celej planéty. Biogeografické oblasti – predovšetkým biómy Zeme a ekoregióny (napr. Olson et al. 2001) reprezentujú typické a súčasne rozmanité biotopy a ekosystémy nášho sveta. Globálny pohľad predstavujú prístupy rôznych organizácií – napr. identifikácia významných ekoregiónov typu *Global 200 Ecoregions* alebo identifikácia najohrozenejších, tzv. „horúcich" centier svetovej biodiverzity z dielne organizácie Conservation International (2013), ktoré už sú detailne rozobraté v iných učebniciach (napr. Sabo et al. 2011). V týchto textoch sa však nezameriavame iba na globálne významné ekosystémy. Z nášho pohľadu pokladáme za mimoriadne dôležitý príspevok každého individuálneho chráneného územia pre ochranu biodiverzity a preto sa zameriavame na základné princípy spravovania týchto území a zabezpečenia ich účinnej a efektívnej ochrany.

Spoločensko-kultúrny kontext

Pojem ochrana prírody v sebe integruje prírodovedné aj spoločenské hľadisko. Manažment chránených území je nutne prírodovedeckým a súčasne spoločenským procesom. Uskutočňuje sa vždy v určitom konkrétnom území krajiny a v rámci spoločnosti s jej konkrétnymi záujmami, ktoré sú formované prírodnými, historickými, kultúrnymi, inštitucionálnymi, ekonomickými a politickými okolnosťami interakcií spoločnosti s touto krajinou.

Manažéri musia pochopiť tento širší kontext svojej práce, pričom vzhľadom na výmeru chránených území sa dá predpokladať, že ich úlohy sa budú ešte viac prehlbovať a diverzifikovať (Lockwood et al. 2006). Spoločensko-kultúrny kontext manažmentu chránených území obsahuje viacero oblastí, ktoré je potrebné vziať do úvahy. Filozofia, hodnoty a postoje sú dôležitými faktormi, ktoré ovplyvňujú ľudské správanie a teda významne ovplyvňujú aj hybné sily environmentálnych problémov a ľudské schopnosti nachádzať riešenia. Významná je aj história územia. Niektoré územia boli pre ich prírodné a duchovné hodnoty v rôznych častiach sveta uctievané a chránené domorodým obyvateľstvom a miestnymi komunitami dávno pred nástupom novej éry chránených území na prelome 19. a 20. storočia (Wild & McLeod 2008). Mnohé chránené územia na svete okrem biologickej diverzity predstavujú ukážky zachovalej kultúrnej diverzity a jedinečnej identity človeka s krajinou ako odozvy na špecifické prírodné podmienky. Súčasne platí, že charakteristický ráz krajiny bol často vytvorený dlhodobým spolupôsobením prírodných podmienok a tradičných spôsobov jej obhospodarovania. Súčasný manažment chránených území si vyžaduje multidisciplinárny prístup s cieľom porozumieť

zložitým prírodným, sociálnym a ekonomickým procesom a ich interakciám (UNEP 2002). To si vyžaduje spoluprácu v rámci rozmanitých odborných profesií – od širokého spektra prírodných vied, cez psychológiu až k sociológii, ekonomike a informatike. Napr. ľudská populácia a demografické charakteristiky (príjem, veková štruktúra a i.) ovplyvňujú manažment chráneného územia v oblasti požiadaviek na zdroje, potrieb ale aj vplyvov na konkrétne CHÚ.

Obr. 10. „Nová éra Tatier" – reklama pre budúcich akcionárov spoločnosti TMR. Nezdravý majetnícky vzťah je typickou ukážkou nepochopenia širšieho kontextu zmyslu a celospoločenského významu chránených území, aj nezvládnutia riadenia a spravovania národného parku. Foto: © Daniel Dítě

Ekonomický kontext

Ekonomický kontext manažmentu chránených území sa vyznačuje podstatnými zmenami, ktoré sa v posledných desaťročiach udiali v tejto oblasti. Najmä globalizácia má okrem pozitívnych vplyvov (možnosti výmeny poznatkov a skúseností, spolupráce) aj negatívne environmentálne dôsledky – napr. bohatí konzumenti si môžu dovoliť prístup k prírodným zdrojom kdekoľvek na Zemi, bez ohľadu na následky v danej lokalite a spôsoby dopravy zdrojov (UNDP 1999). Hodnota obchodnej výmeny medzi štátmi sa od roku 1992 zvýšila viac ako 3-násobne a dnes predstavuje 28 triliónov dolárov (UNEP 2011). Zvýšila sa nielen mobilita tovarov, ale aj ľudí. V oblasti ekonomického rozvoja a využívania zdrojov sa ekonomický rast pokladá za kľúčový faktor zlepšujúci blahobyt spoločnosti a redukujúci chudobu.

Viacerí kritici však upozorňujú, že oveľa dôležitejšie je rovnomerné a transparentné rozdeľovanie národnej produkcie a jeho efektívna kontrola. Rovnako je potrebné upozorniť, že do hrubého domáceho produktu (HDP) nie sú zarátané a ekonomicky ocenené podstatné zdroje pochádzajúce z tovarov a služieb prírodných území. Paradoxne, HDP celosvetovo zvyšujú výdavky na sanáciu ekologických katastrof, ako sú napr. havárie tankerov alebo environmentálne vysoko rizikové a nebezpečné aktivity, napr. používanie pesticídov v poľnohospodárstve, v lesnom hospodárstve a v rybárstve.

Napriek určitým zlepšeniam stavu globálnej spoločnosti (čiastočná redukcia chudoby, predĺženie strednej dĺžky života aj v mnohých rozvojových štátoch, zlepšenie dostupnosti vzdelania) mnoho týchto štátov zápasí s vysokými zahraničnými dlhmi, politickou nestabilitou, nízkou úrovňou zdravotnej starostlivosti, sociálneho zabezpečenia, vzdelania a pod. Navyše chudoba nie je iba dôsledkom nedostatku financií, ale často súvisí s nedostatkom prírodných zdrojov potrebných pre prežitie. Vyhlasovanie chránených území pritom v niektorých prípadoch môže paradoxne znamenať aj negatívny vplyv najmä v podobe zabránenia prístupu miestneho obyvateľstva k tradične využívaným prírodným zdrojom (Lockwood et al. 2006).

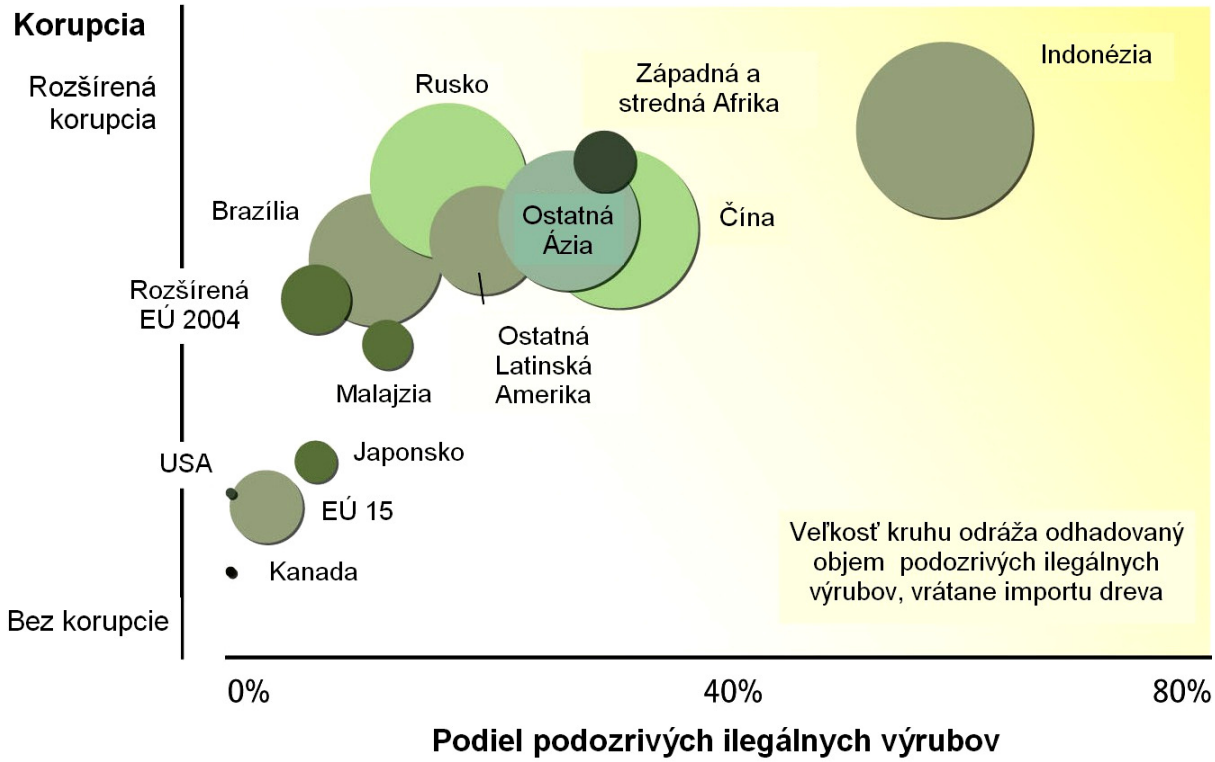

Obr. 11. Vzťah medzi korupciou a podozrivou ťažbou dreva. Koncesie na ťažbu dreva sa zvyčajne neposkytujú v chránených územiach, avšak vzhľadom na nedostatočnú vymáhateľnosť práva mnohé spoločnosti často ťažia cennejšie drevo priamo v chránených územiach a následne ho exportujú ako súčasť legálnej ťažby. *Zdroj:* © UNEP /GRID-Arendal, Maps and Graphics Library, 2010, kartograf Hugo Ahlenius & Seneca Creek Associates 2004. (In: The Last Stand of the Gorilla – Environmental Crime and Conflict in the Congo Basin, 2010). http://www.grida.no/graphicslib/detail/corruption_8a3d

Preto zriaďovanie a manažment chránených území musí byť súčasťou stratégií udržateľného rozvoja a musí reflektovať nielen ekologickú, ale aj sociálnu a ekonomickú dimenziu rozvoja miestnych komunít. To znamená plne prispievať k sociálnemu, kultúrnemu, ekonomickému a environmentálnemu pilieru udržateľného rozvoja. V súčasnosti preto nastáva posun od mechanického redukovaného chápania chránených území, kedy sa prírodné a kultúrne dedičstvo chránilo izolovane od miestnych komunít a pôvodného obyvateľstva. Dnes sa viac presadzuje význam a úloha chráneného územia aj v socioekonomickom a kultúrnom rozvoji komunít.

Poslednou oblasťou je rovnováha medzi verejným a súkromným sektorom. Súkromný sektor je veľmi efektívnym v oblasti poskytovania tovarov a služieb. Zachovanie verejných tovarov a služieb, akými sú aj niektoré prírodné zdroje (napr. rieky a minerálne vody, územia divočiny a pod.) a ich ochrana, však prevažne ostáva v rukách štátu, čo sa s použitím moderných trhovo-orientovaných nástrojov (ku ktorým patrí nielen primerané oceňovanie tradičných prírodných zdrojov, ale aj rôznych skupín ekosystémových služieb) ukazuje ako bezpečnejší model. Navyše ani trhovo-orientované hospodárstvo nie je zárukou voči devastácii prírodných zdrojov a ničeniu cenného národného prírodného dedičstva, preto je tu nutná intervencia štátu.

Politický kontext

Politický kontext manažmentu chránených území je charakterizovaný predovšetkým spôsobom vládnutia. Uplynulých niekoľko desaťročí prinieslo zmenu aj v tejto oblasti. Mnohé koloniálne krajiny získali nezávislosť, vojenské režimy alebo režimy s jedinou vládnucou stranou boli nahradené demokratickými inštitúciami. Uvedené zmeny sa dotkli aj environmentálnej oblasti – vlády zriadili ministerstvá a rezortné organizácie zodpovedné za implementáciu envi-

ronmentálnej politiky vrátane starostlivosti o chránené územia. Významnou a v mnohých oblastiach neraz hlavnou medzinárodnou silou pôsobiacou s cieľom ochrany biodiverzity sú mimovládne organizácie. Napriek spomenutým pozitívnym zmenám však stále pretrváva množstvo problémov – napr. pomalé posilňovanie práv obyvateľov zúčastňovať sa aktívne na rozhodovacích procesoch, nedostatok transparentnosti, rozsiahla korupcia a pod.

Vplyv a tlak silných záujmových skupín sa objavuje aj v ekonomicky rozvinutých krajinách. Manažment chránených území je silne ovplyvnený politikou vlád a nástrojmi na jej realizáciu. Môžeme spomenúť najmä právne predpisy, ekonomické (trhovo-orientované) nástroje, stratégie a programy, inštitucionálne reformy a vzdelávanie a výchovu. Predovšetkým nekontrolovaná politická moc, ale tiež moc nadnárodných korporácií (v súčasnosti 747 takýchto korporácií kontroluje až 80 % trhu – Vitali et al. 2011) výrazne oslabuje reálnu ochranu prírody v praxi (viď aj obr. 11). Decentralizácia moci, účasť verejnosti a verejná kontrola je preto podstatnou súčasťou princípov udržateľného rozvoja. Rastúce požiadavky na demokratické formy vládnutia sa v stále väčšej miere prejavujú aj v oblasti zvýšenej účasti verejnosti a spolupráce pri plánovaní a samotnom manažmente chránených území (Eagles 2002).

Výsledkom zapojenia verejnosti do rozhodovacích procesov v oblasti životného prostredia sú dva príbuzné prístupy aplikované v chránených územiach – participatívny a kolaboratívny prístup. Participatívny prístup znamená výmenu nápadov a znalostí pri správe verejných vecí, zatiaľ čo kolaboratívny prístup znamená spoluprácu na rôznych úrovniach a medzi rôznymi subjektmi s konkrétnym spoločným cieľom. Inými slovami povedané, ak chceme spolupracovať, jednou z podmienok je participácia (účasť) a jej vyššou formou je kooperácia a spolupráca. Politická nestabilita, ozbrojené konflikty a terorizmus sú dôkazom toho, že environmentálne udržateľný rozvoj (vrátane ochrany biodiverzity v chránených územiach) je nedosiahnuteľný bez riešenia otázok ekonomickej a sociálnej udržateľnosti ľudskej spoločnosti.

Moderný spôsob manažmentu chránených území

Éra moderného vyhlasovania chránených území začala v roku 1872 v USA národným parkom Yellowstone. Tieto územia boli chránené pred lovom, ťažbou a inými aktivitami pôvodného obyvateľstva. Počas celého 20. storočia prevažoval centralizovaný prístup, systém riadenia a spravovania chránených území štátom zhora – nadol. Až koncom minulého storočia sa začali ozývať hlasy po zmene spôsobu manažmentu. Medzi faktormi, ktoré to spôsobili možno uviesť najmä lepšie a vedeckejšie chápanie úlohy človeka v ovplyvňovaní životného prostredia, vyšší stupeň kultúrneho a sociálneho pochopenia miestnych komunít a rešpektovanie ich práv, demokratizačné procesy a ekonomické prístupy v oblasti manažmentu chránených území (Phillips 2003). Mnohé z týchto zistení (napr. prírodné procesy nerešpektujú administratívne hranice, neúčinný alebo neefektívny manažment aj existujúcich chránených území, prehliadané etické aspekty práva miestnych obyvateľov na ich krajinu) viedli k posunu a k zmene paradigmy z tradičného na moderný spôsob manažmentu chránených území.

Posun nastal v oblasti cieľov CHÚ, spôsobov a foriem jeho spravovania, zapojenia miestneho obyvateľstva, vnímania širšieho kontextu manažmentu až po manažmentové nástroje, financovanie a schopnosti potrebné pre manažment území. Zmena paradigmy „chránené územia bez ľudí“ na „chránené územia pre ľudí“ neznamená marginalizáciu úlohy chránených území pre ochranu biodiverzity, na čo poukazujú kritici tohto prístupu. Ľudia aj ochrana biodiverzity musia byť naďalej stredobodom agendy chráneného územia, ktorou je nielen jeho využívanie ale aj rešpekt k jeho hodnotám a tým aj k nevyhnutnosti priority ich ochrany. Existuje nie celkom neoprávnená obava z tendencie, že chránené územia vyhlásené v budúcnosti budú menej chránené a ochrana prírody sa stane len druhotným cieľom. Môže sa stať, že niektoré krajiny sa sústredia na vyhlasovanie takých kategórií chránených území, ktoré umožňujú využívanie prírodných zdrojov (to síce znamená viac chránených území, ale s menej prísnou ochranou).

Je teda úlohou manažérov chránených území, aby nepripúšťali kompromisy v oblasti prírodoochranných hodnôt týchto území a dokázali čeliť snahám silných hráčov v území (predovšetkým veľkých investorov) zmenšovať vplyv a dôležitosť nových chránených území.

Kontrolné otázky:

- Čo zdôrazňuje prírodný aspekt manažmentu chránených území?
- Ktoré oblasti sú dôležité z hľadiska spoločensko-kultúrneho kontextu?
- Aké sú výsledky zapojenia verejnosti do rozhodovacích procesov v oblasti manažmentu chránených území?
- Čím sa vyznačujú nové moderné prístupy v oblasti manažmentu chránených území?

6 Inštitucionálna podpora manažmentu chránených území

Manažment chránených území podporuje a pomáha realizovať široká škála medzinárodných organizácií, ktoré pracujú na národnej a miestnej úrovni. Ich úlohou je predovšetkým tvorba stratégií a štandardov ochrany prírody, ktoré vychádzajú z príkladov najlepšej praxe.

Najvýznamnejšie medzinárodné vládne organizácie

Najvýznamnejšou vládnou globálnou organizáciou je Organizácia spojených národov (OSN), ktorá vznikla v roku 1945 a jej členmi sú takmer všetky štáty sveta. Primárnym cieľom OSN je dnes okrem zaistenia mieru a bezpečnosti zabezpečenie udržateľnosti sociálneho a ekonomického rozvoja. Má niekoľko súčastí, ktoré majú vzťah k problematike chránených území. K najvýznamnejším takýmto programom a organizáciám OSN patria (Vološčuk 2005):

- Organizácia OSN pre výživu a poľnohospodárstvo (*Food and Agriculture Organisation* – FAO), pôsobí od roku 1945, so sídlom v Ríme, venuje sa predovšetkým stavu, problémom, ich hybným silám a možným riešeniam v oblasti poľnohospodárstva, lesného hospodárstva a rybolovu. Posledná správa FAO o lesoch je z roku 2012 (FAO 2012).
- Organizácia OSN pre vzdelávanie, vedu a kultúru (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – UNESCO), pôsobí od roku 1946, so sídlom v Paríži, venuje sa najmä otázkam vzdelávania, kultúry a vplyvu človeka na prírodu, spravuje Zoznam svetového dedičstva, okrem neho zabezpečuje tiež program Človek a biosféra.
- Program OSN pre rozvoj (*United Nations Development Programme* – UNDP), od roku 1965, so sídlom v New Yorku, v rámci programov na zníženie chudoby sa venuje aj ochrane biodiverzity a podporuje aj chránené územia. Súčasťou UNDP je od roku 1991 Globálny environmentálny fond (GEF), ktorý slúži ako podporný mechanizmus pre realizáciu environmentálnych projektov, vrátane ochrany biodiverzity v menej rozvinutých štátoch.
- Program OSN pre životné prostredie (*United Nations Environment Programme* – UNEP), od roku 1972, so sídlom v Nairobi (Keňa) koordinuje medzinárodnú spoluprácu pri hodnotení stavu a zmien životného prostredia, identifikácie ich príčin a hľadaní riešení. Posledné hodnotenie stavu životného prostredia zverejnil v roku 2012 pod názvom Global Environment Outlook 5 (UNEP 2012a) a tiež globálnu správu o stave chránených území Protected Planet Report 2012 (UNEP 2012b).
- UNEP v spolupráci s IUCN a WWF vytvoril v roku 1988 Svetové monitorovacie centrum pre ochranu biodiverzity so sídlom v Cambridge (Veľká Británia). Jedným z výsledkov spolupráce je aj Celosvetová databáza chránených území (*WDPA)* a Celosvetový zoznam chránených území (*UN List of protected areas)*.

Problematiku sústavy chránených území členských krajín EÚ Natura 2000 sme spomenuli v kapitole 2. Z hľadiska európskej perspektívy je dôležitá Európska environmentálna agentúra (*European Environment Agency* – EEA), agentúra Európskej únie, zriadená v roku 1993, so sídlom v Kodani. Jej členmi je 33 štátov Európy (viac ako je členov EÚ) a jej cieľom je poskytovať nezávislé informácie o životnom prostredí Európy. Spektrum správ vydávaných EEA pokrýva všetky zložky životného prostredia, vrátane biodiverzity. V roku 2012 vydala správu o CHÚ v Európe, ktorá hodnotila stav týchto území a hybné sily tlaku na ich biodiverzitu. Hodnotila tiež vývoj sústavy Natura 2000 a koncepčne podobnej Smaragdovej siete (*Emerald Network*) budovanej v štátoch východnej a južnej Európy, ktoré ešte nie sú členmi EÚ.

Najvýznamnejšie medzinárodné mimovládne organizácie

Zo širokého spektra mimovládnych organizácií tu spomenieme iba niektoré osobitne vysoko relevantné k identifikácii a ochrane národne a medzinárodne cenných území:

Medzinárodný zväz ochrany prírody (*International Union for Conservation of Nature* – IUCN) založený v roku 1948 vo francúzskom Fontainebleau, so sídlom vo švajčiarskom Glande je najväčšou a výnimočnou, možno najdôležitejšou ochranárskou sieťou, pretože združuje vládne aj mimovládne organizácie, vedcov a expertov. Spája takmer 160 krajín, viac ako 200 štátnych inštitúcií, takmer 900 mimovládnych organizácií, 11000 odborníkov a vedcov z celého sveta, pobočky IUCN pôsobia v 45 štátoch (IUCN 2013c). IUCN vydáva množstvo odbornej literatúry a každých 10 rokov organizuje svetový kongres národných parkov. Má niekoľko programov a komisií, k najvýznamnejším patrí Komisia pre chránené územia (*World Commission on Protected Areas* – WCPA). Práca skupiny je organizovaná geograficky (v 13 terestrických regiónoch v 9 biómoch, s dôrazom na dobre pokryté horské biómy a ich konektivitu a na nedostatočne pokryté morské biómy, a tematicky podľa piatich priorít (WCPA 2013):

1) spájať pri ochrane prírody vedecké a tradičné poznanie a ochranárske organizácie,
2) budovať (najmä odborné) kapacity pre lepší manažment chránených území,
3) zlepšovať účinnosť a efektívnosť manažmentu chránených území, súčasťou je pripravovaný Zelený zoznam dobre spravovaných chránených území,
4) rešpektovať oprávnené požiadavky miestnych spoločenstiev,
5) hľadať riešenia dvoch najväčších globálnych výziev: úbytku biodiverzity a zmeny klímy.

Svetový fond na ochranu prírody (*World Wildlife Fund* – WWF) vznikol v roku 1961 v Zürichu a dnes má pobočky vo viac ako 40 krajinách sveta (WWF 2013). Zameriava sa na komplexnú ochranu divočiny – voľne žijúcich živočíchov a rastlín a prírodných biotopov, osobitne napr. pralesov, horských a riečnych ekosystémov. Venuje sa však tiež otázkam zmeny klímy, chemického znečistenia a udržateľného rozvoja. Slovenska sa dotýka osobitne Dunajsko-Karpatský program WWF realizovaný v regióne Karpát a v povodí Dunaja.

Z ďalších významných medzinárodných organizácií so vzťahom ku chráneným územiam treba spomenúť najmä BirdLife International (BirdLife 2013) so sídlom v Cambridge, najväčšiu ochranársku organizáciu na svete s 2,77 miliónmi členov a 7 475 miestnymi skupinami. Zameraná je na ochranu vtáctva, vrátane identifikácie a ochrany Významných vtáčích území (*Important Bird Areas – IBA*) resp. území biodiverzity (obr. 12).

Ďalej sú to The Nature Conservancy (od roku 1951, pôsobí v 35 štátoch a na území USA), ktorá kladie dôraz na ochranu druhov, biotopov a regiónov, Conservation International (od roku 1987 so sídlom v americkom Arlingtone) zameraná na identifikáciu najvýznamnejších ohrozených centier svetovej biodiverzity, Wetlands International so sídlom v holandskom Wageningene, zameraná na mokrade. Federácia národných a prírodných parkov Európy (*EUROPARC Federation*) združuje organizácie, ktoré zabezpečujú starostlivosť o významné európske chránené územia. Má viac ako 440 členov v 36 európskych krajinách.

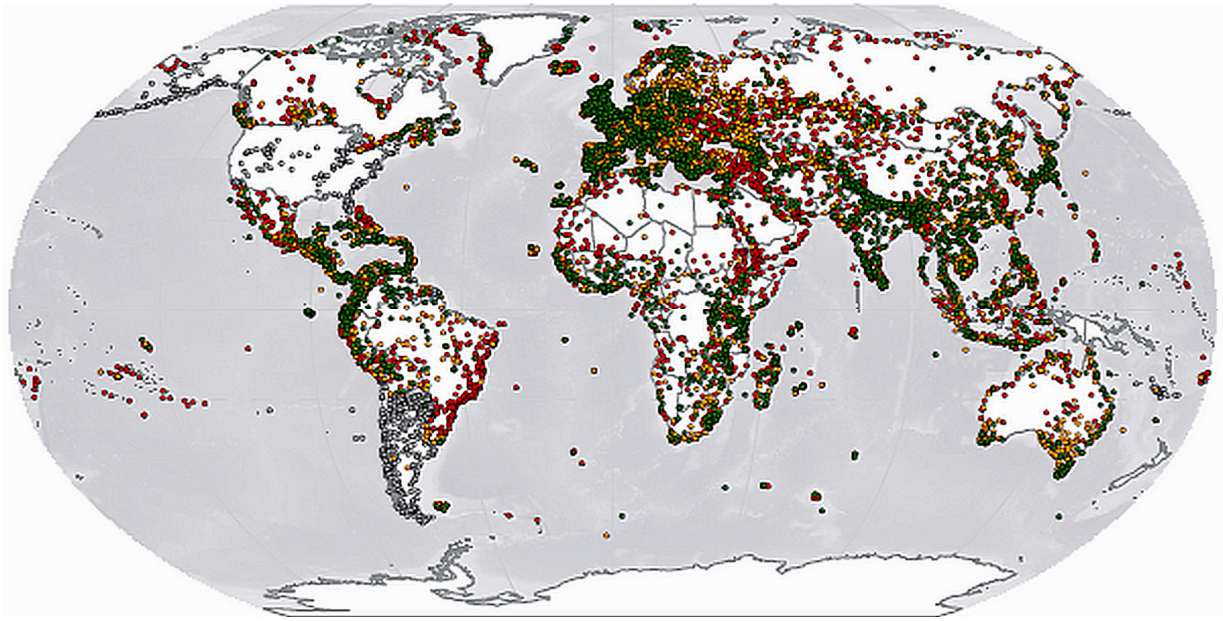

Obr. 12. Globálne rozmiestnenie Významných vtáčích území (IBAs). V súčasnosti existuje takmer 11 tisíc takýchto území. Zelená farba v mape indikuje plné pokrytie daného IBA chráneným územím, oranžová čiastočné pokrytie a červená znamená, že dané IBA zatiaľ nie je územne chránené. Územia, ktorých stav je neznámy sú označené šedou farbou. *Zdroj:* Butchart et al. 2012, in Bertzky et al. 2012, http://www.unep-wcmc.org/ppr2012_903.html

Celosvetové dohovory na ochranu biodiverzity

Medzinárodné dohovory predstavujú rámec pre spoluprácu na medzinárodnej úrovni. Vyjadrujú spoločne odsúhlasené ciele, programy a záväzky jednotlivých štátov pracovať na dosiahnutí spoločných cieľov. Dohovory sú formulované v spolupráci rôznych záujmových strán – vlád, medzinárodných programov, mimovládnych organizácií a posledným krokom je otvorenie príslušného dohovoru na podpis a jeho ratifikácia jednotlivými štátmi. Dohovory vstupujú do platnosti po dosiahnutí určitého stanoveného počtu ich signatárov. Signatári dohovoru predstavujú zmluvné strany (štáty), ktorých najvyšším orgánom sú pravidelné konferencie zmluvných strán. Dohovory majú tiež svoje organizačno-administratívne zabezpečenie vo forme sekretariátov, ktoré plnia koordinačné a administratívne funkcie, príp. majú tiež svoje vedecké a technické poradné orgány (podrobnejšie Tomaškin & Tomaškinová 2010, Sabo et al. 2011).

K najvýznamnejším dohovorom, ktoré sa dotýkajú problematiky manažmentu chránených území patrí Dohovor o biologickej diverzite (tento dohovor sme spomínali vyššie v kapitole 2). Jeho strategickými cieľmi sú (CBD 2013):

1) ochrana biologickej diverzity v celej jej šírke,
2) rozumné a udržateľné využívanie prírodných zdrojov a zložiek biologickej diverzity,
3) spravodlivé a rovnomerné rozdeľovanie úžitkov pri využívaní prírodných zdrojov.

Dohovor definuje biologickú diverzitu a ďalšie významné pojmy, vrátane chráneného územia, zdôrazňuje povinnosť členských štátov vytvoriť sieť chránených území s účinným a efektívnym manažmentom, pričom odporúča využívanie manažmentových kategórií týchto území definovaných IUCN. Z pohľadu ochrany biodiverzity a chránených území je osobitne významný Strategický plán pre biodiverzitu s dvadsiatimi cieľmi (načrtnutý v kap. 2).

V kapitole 2 sme už uviedli Dohovor o mokradiach, ktoré majú medzinárodný význam, predovšetkým ako biotopy vodného vtáctva (Ramsarský dohovor) ako aj Dohovor o svetovom kul-

túrnom a prírodnom dedičstve (Parížsky dohovor) ako najviac relevantné k chráneným územiam a ich manažmentu. Považujeme za potrebné stručne načrtnúť aj ďalšie významné globálne, európske a regionálne dohovory, ktoré sa priamo alebo nepriamo týkajú aj problematiky chránených území (viac Tomaškin & Tomaškinová 2010, Sabo et al. 2011).

Dohovor o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín *(Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – CITES*) bol prijatý v roku 1973 vo Washingtone (odtiaľ Washingtonský dohovor) a platný je od roku 1975, doteraz ho podpísalo 179 štátov (CITES 2013). Jeho cieľom je celosvetová kontrola obchodu s ohrozenými druhmi rastlín a živočíchov a zamedzenie ilegálnemu obchodu s nimi. Dohovor o ochrane sťahovavých druhov voľne žijúcich živočíchov (*Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals - CMS*) bol prijatý v roku 1979 v Bonne (Bonnský dohovor) a platnosť nadobudol v roku 1983. Jeho cieľom je ochrana všetkých sťahovavých druhov voľne žijúcich živočíchov (CMS 2013).

Európske dohovory

Pre Európu je veľmi dôležitý aj Dohovor o ochrane európskych voľne žijúcich organizmov a ich biotopov (*Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats*), prijatý v roku 1979 v Berne a platný od roku 1982 (Bernský dohovor). Jeho cieľom je ochrana európsky významných, chránených druhov flóry a fauny a ich biotopov a regulácia využívania živočíchov, ktorých populácie môžu byť týmto využívaním ohrozené. Európsky dohovor o krajine (*European Landscape Convention*) bol prijatý v roku 2000 vo Florencii (Florentský dohovor) a vstúpil do platnosti v roku 2004. Jeho cieľom je ochrana európskych krajín ako podstatnej súčasti prírodného a kultúrneho dedičstva Európy.

Regionálne významný je aj Dohovor o spolupráci pri ochrane a udržateľnom využívaní rieky Dunaj (*The Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the River Danube*), prijatý v roku 1994 v Sofii a platný od roku 1998 (Dunajský dohovor), ktorý sa zameriava na ochranu vodných zdrojov a ich udržateľné využívanie a riešenie znečisťovania povrchových a podzemných vôd v povodí Dunaja a tým aj riešenie rozsiahleho znečisťovania Čierneho mora. Rámcový dohovor o ochrane a udržateľnom rozvoji Karpát (*The Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians*) bol prijatý v Kyjeve v roku 2003 a do platnosti vstúpil v roku 2006 (Karpatský dohovor). Jeho cieľom je integrácia ochrany biodiverzity a udržateľného rozvoja do všetkých hospodárskych sektorov, zlepšenie kvality života obyvateľov Karpát a vytvorenie Karpatskej sústavy chránených území (MŽP SR 2013).

V poslednom období mnohé iniciatívy (napr. *Wild Europe Initiative, Wilderness Society*) zdôrazňujú potrebu ochrany nedotknutých území, ktoré sú potrebné pre zabezpečenie prirodzenej dynamiky ekosystémov ale aj širšie environmentálne, sociálne, ekonomické a kultúrne úžitky.

Kontrolné otázky:

- Ktoré organizácie OSN sú vysoko relevantné k problematike CHÚ a ich manažmentu?
- Aký význam má a čo je úlohou Európskej environmentálnej agentúry (EEA)?
- Charakterizujte najvýznamnejšie svetové mimovládne organizácie zamerané na ochranu biodiverzity.
- Aké sú strategické ciele Dohovoru o biodiverzite a v čom sa dotýka chránených území? Aké ďalšie relevantné globálne dohovory poznáte?
- Popíšte najvýznamnejšie celoeurópske a regionálne dohovory so vzťahom k problematike manažmentu chránených území.

Literatúra (I. časť)

ABRAMS P., BORRINI-FEYERABEND G., GARDNER J. & HEYLINGS P., 2003: Evaluating governance: A handbook to accompany a participatory process for a protected area. Parks Canada and CMWG/TILCEPA Ottawa.

BELTRÁN J. (ed.), 2000: Indigenous and Traditional Peoples and Protected Areas: Principles, Guidelines and Case Studies. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK and WWF International, Gland, Switzerland, 133 p.

BERTZKY B., CORRIGAN C., KEMSEY J., KENNEY S., RAVILIOUS C., BESANÇON CH. & BURGESS N., 2012: Protected Planet Report 2012: Tracking progress towards global targets for protected areas. IUCN, Gland, Switzerland and UNEP-WCMC, Cambridge, UK, [online], vyhľadané 18-9-2013: http://www.unep-wcmc.org/medialibrary/2012/09/14/eb3bb854/PPR2012_en.pdf

BIRDLIFE, 2013: About BirdLife. [online], vyhľadané 15-10-2013: http://www.birdlife.org/

BISHOP K., DUDLEY N., PHILIPS A. & STOLTON S., 2004: Speaking a Common Language. The uses and performance of the IUCN System of Management Categories for Protected Areas. Cardiff University, IUCN, The World Conservation Union and UNEP, World Conservation Monitoring Centre. 191 p.

BORRINI-FEYERABEND G., KOTHARI A. & OVIEDO G., 2004: Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 111 p.

BUTCHART S.H.M., SCHARLEMANN J.P.W., EVANS M.I., QUADER S., ARICÒ S. et al., 2012: Protecting Important Sites for Biodiversity Contributes to Meeting Global Conservation Targets. *PLoS ONE* 7(3): e32529. doi:10.1371/journal.pone.0032529

CBD, 2010a: CBD´s Gaps Guide. [online], vyhľadané 18-9-2013: http://www.protectedareas.info/

CBD, 2010b: 2010 Biodiversity target, Goals and Subtargets. [online], vyhľadané 18-9-2013: http://www.cbd.int/decision/cop/default.shtml?id=7200

CBD, 2012: Aichi Biodiversity Targets. [online], vyhľadané 18-9-2013: http://www.cbd.int/sp/targets/

CBD, 2013: About the Convention on Biological Diversity. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.cbd.int/convention/

CITES, 2013: Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.cites.org/

CMS, 2013: Convention on Migratory Species.[online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.cms.int/

CONSERVATION INTERNATIONAL, 2013: Biodiversity Hotspots. [online], vyhľadané 2013-09-15: http://www.conservation.org/where/priority_areas/hotspots/Pages/hotspots_main.aspx

DAILY G. C., POLASKY S., GOLDSTEIN J., KAREIVA P.M., MOONEY H.A., PEJCHAR L., RICKETTS T.H.; SALZMAN T.; & SHALLENBERGER R., 2009: Ecosystem services in decision making - time to deliver. *Frontiers in Ecology and the Environment* 7(1), 21–28. doi:10.1890/080025

DUDLEY N. & PHILLIPS A., 2006: Forests and Protected Areas: Guidance on the use of the IUCN protected area management categories. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 58 p.

DUDLEY N. (ed.), 2008: Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN. 86 p.

EAGLES P. F. J., 2002: Trends in park tourism: Economics, finance and management. *Journal of Sustainable Tourism.* Vol. 10, No. 2., p. 132-153.

EC (EUROPEAN COMMISSION), 2006: Halting the loss of biodiversity by 2010 and beyond. SEC (2006) 607 (52006DC0216). Brussels, EC. .[online], vyhľadané 15-9-2013:
http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0216:FIN:EN:PDF

EC (EUROPEAN COMMISSION), 2009: Natura 2000 – Europe´s nature for you. Luxembourg, 28 p.

EEA, 2012: Protected areas in Europe – an overview. EEA Report No. 5 /2012. European Environment Agency, Copenhagen, 2012, 130 p.

EKINS P., FOLKE C. & DE GROOT R., 2003: Identifying critical natural capital. *Ecological Economics*, vol. 44, p. 159-163.

EU, 2011: The EU Biodiversity Strategy to 2020. European Union, Belgium. [online], vyhľadané 22-9-2013: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/brochures/2020%20Biod%20brochure%20final%20lowres.pdf

EUROPARC & IUCN, 2000: Guidelines for Protected Area Management Categories – Interpretation and Application of the Protected Area Management Categories in Europe. EUROPARC and WCPA, Grafenau. Germany. 47 p.

FAO, 2012: State of the World´s Forests. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2012, 60 s., [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.fao.org/docrep/016/i3010e/i3010e.pdf

GETZNER M. & JUNGMEIER M. (eds.), 2009: Improving Protected Areas. Klagenfurt: Heyn, 104 p.

GETZNER M., JUNGMEIER M. & LANGE S., 2010: People, parks and Money. Stakeholder involvement and regional development: a manual for protected areas. Verlag Johannes Heyn, Klagenfurt, 215 p.

GRAHAM J., AMOS B. & PLUMPTRE T., 2003: Principles for Good Governance in the 21st Century. Policy Brief No.15. Institute on Governance, Canada, 9 p.

IUCN & UNEP, 2011: The World Database on Protected Areas. UNEP-WCMC Cambridge, UK. http://www.wdpa.org

IUCN WCPA, 2000: Financing Protected Areas. World Commission on Protected Areas (WCPA), Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 5, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. 58 p.

IUCN, 1998: Economic values of Protected Areas: Guidelines for Protected Area Managers. IUCN, Gland and Cambridge, 52 p.

IUCN, 2013a: IUCN RedList of Threatened Species. Version 2013.1. Summary statistics, [online], vyhľadané 16-9-2013: http://www.iucnredlist.org/documents/summarystatistics/2013_1_RL_Stats_Table1.pdf

IUCN, 2013b: IUCN Green List of Protected Areas. Version 2013.1. Summary statistics, [online], vyhľadané 16-9-2013: http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_quality/gpap_greenlist/

IUCN, 2013c: About IUCN. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.iucn.org/about/

KELLEHER G., 1999: Guidelines for Marine Protected Areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge UK, 107 p.

LOCKE H. & DEARDE P., 2005: Rethinking protected areas categories and the new paradigm. *Environmental Conservation* 32(1): 1-10.

LOCKWOOD M., WORBOYS G. L. & KOTHARI A., 2006: Managing Protected Areas a global guide. London Earthscan, 802 p.

MAB, 2013: Man and the Biosphere Programme. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/

MEA, 2005: Ekosystémy a lidský blahobyt: Syntéza. Millenium Ecosystem Assesment, World Resource Institute, české vyd. Centrum pro otázky životního prostředí. Univ. Karlova v Prahe, Praha, 138 p.

MŽP SR, 2013: Medzinárodné dohovory. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.minzp.sk/postupy-ziadosti/ochrana-prirody-krajiny/medzinarodne-dohovory/

OLSON D.M., DINERSTEIN E., WIKRAMANAYAKE E.D., BURGESS N.D., POWELL G.V.N., UNDERWOOD E.C., D´AMICO J.A., ITOUA I., STRAND H.E., MORRISON J.C., LOUCKS C.J., ALLNUTT T.F., RICKETTS T.H., KURA Y., LAMOREUX J.F., WETTENGEL W.W., HEDAO P. & KASSEM K.R., 2001: Terrestrial Ecoregions of the World: A New Map of Life on Earth. *Bioscience* 51/11: 933–938.

PHILLIPS A., 2002: Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes/Seascapes. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 122 p.

PHILLIPS A., 2003: Turning Ideas on Their Head. The New Paradigm For Protected Areas. The *George Wright Society Forum,* 20 (2): 8-32.

PLESNÍK J., 2012: Mezinárodní ochrana přírody a krajiny. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. I. díl. In: Machar I. & Drobilová L. et al., 2012: Ochrana přírody a krajiny v České republice. Univerzita Palackého v Olomouci, 416 p.

PRIMACK R. B., KINDLMANN P. & JERSÁKOVÁ J., 2011: Úvod do biologie ochrany prírody. Prvé vydanie, Portál Praha, 472 p.

RAMSAR, 2013: The Ramsar Convention on Wetlands. [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.ramsar.org/

SABO P. & COCHOVÁ S., 2012: Od Ria k Riu + 20: Nárast rizika globálneho kolapsu a jeho hybné sily. In Rusko, M. (ed.): Globálne existenciálne riziká 2012. Zborník z konferencie so zahraničnou účasťou, 29.-30. november 2012, Bratislava, p. 244-262.

SABO P., URBAN P., TURISOVÁ I., POVAŽAN R. & HERIAN K., 2011: Ohrozenie a ochrana biodiverzity. Vybrané kapitoly z globálnych problémov. UMB Banská Bystrica, 320 p.

SENECA CREEK ASSOCIATES, 2004: "Illegal" Logging and Global Wood Markets: The Competitive Impacts on the U.S. Wood Products Industry. Seneca Creek Associates, LLC & Wood Resources International, LLC, Maryland, USA, 20 p., [online], vyhľadané 10-9-2013: http://www.unece.lsu.edu/responsible_trade/documents/2003-2006/rt03_037.pdf

STOLL-KLEEMANN S. & JOB H., 2008: The relevance of effective protected areas for biodiversity conservation: An introduction. In: *GAIA* 17/S1: 86-89.

TEEB, 2010: The Economics of Ecosystems and Biodiversity. United Nations TEEB Office, [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.teebweb.org

THOMAS L. & MIDDLETON J., 2003: Guidelines for Management Planning of Protected Areas, IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 79 p.

TOMAŠKIN J. & TOMAŠKINOVÁ J., 2010: Medzinárodné dohovory v kontexte ochrany prírody. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 125 p.

UNDP, 1999: Human Development Report 1999: Globalization with a Human Face, UNDP New York. [online], vyhľadané 15-7-2013: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_1999_EN.pdf

UNEP, 2002: Global Environmental Outlook 3: Past, Present and Future Perspectives. Nairobi, Kenya, [online], vyhľadané 15-7-2012: http://www.unep.org/geo/GEO3/english/pdf.htm.

UNEP, 2011: Keeping track of our changing environment. United Nations Environment Programme, Nairobi, 110 p.

UNEP, 2012a: Global Environment Outlook 5, United Nations Environment Programme, Nairobi, 558 s., [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.unep.org/geo/pdfs/geo5/GEO5_report_full_en.pdf

UNEP, 2012b: Protected Planet Report 2012, United Nations Environment Programme, Nairobi, 60 s., [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.unep-wcmc.org/medialibrary/2012/09/14/eb3bb854/PPR2012_en.pdf

UNEP-WCMC, 2008: State of the world´s protected areas 2007: An annual review of global conservation progress. UNEP World Conservation Monitoring Centre, Cambridge, 38 p., [online], vyhľadané 16-9-2013: http://www.unep-wcmc.org/protected_areas/pdf/stateOfTheWorld'sProtectedAreas.pdf.

VITALI S., GLATTFELDER J.B. & BATTISTON S., 2011: The network of global corporate control. *PLOS One:* 6 (10): [online], vyhľadané 2012-11-15: http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0025995

VOLOŠČUK I., 2001: Starostlivosť o chránené územia. Technická univerzita Zvolen, 120 p.

VOLOŠČUK I., 2005: Ochrana prírody a krajiny. Fakulta ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, Zvolen, 244 p.

Vyhláška MŽP SR č. 24/2003 Z.z. ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z.z.

WCPA, 2013: IUCN World Commission on Protected Areas. [online], vyhľadané 15-10-2013: http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_wcpa/

WHC, 2013: About World Heritage, [online], vyhľadané 30-9-2013: http://whc.unesco.org/en/about/

WILD R. & McLEOD C. (eds.), 2008: Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers. Gland, Switzerland: IUCN.

WWF, 2012: The Living Planet Report 2012. WWF International, Gland, 164 p. [online]. vyhľadané 15-9-2012: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/2012_lpr/

WWF, 2013: History, people, operations, [online], vyhľadané 30-9-2013: http://wwf.panda.org/who_we_are/

YNP, 2004: Yellowstone Resources and Issues. Yellowstone National Park, Mammoth Hot Springs, Wyoming, Division of Interpretation, 2004, 192 p.

Zákon č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny, v platnom znení.

Vyhláška 24/2003 Z.z., ktorou sa vykonáva zákon o ochrane prírody a krajiny, v platnom znení.

II PRINCÍPY A POSTUPY

1 Navrhovanie chránených území

Podľa Svetovej databázy chránených území (*WDPA*) a poslednej spoločnej správy UNEP-WCMC a IUCN (Bertzky et al. 2012) celosvetová sústava chránených území dnes pokrýva 17 miliónov km^2 kontinentov (12,7 %) a 6 miliónov km^2 oceánov (1,6 %). Najväčší nárast počtu nových vyhlasovaných chránených území sa udial počas posledných 30 – 40 rokov, osobitne v období 1990 – 2010, kedy sa počet chránených území zvýšil o 58 % a ich rozloha o 48 %. Tieto územia sú však na zemskom povrchu rozložené veľmi nerovnomerne, najvyšší podiel pokrytia súše kontinentu má Latinská Amerika – 20,4 %. Na druhej strane 17 %-né pokrytie podľa Cieľa 11 Strategického plánu pre biodiverzitu do roku 2020 prijatého v rámci Dohovoru o biodiverzite sa dosiahlo iba v 33 % terestrických ekoregiónov a 10 %-né pokrytie podľa tohto cieľa dosahuje iba 13 % morských ekoregiónov (Bertzky et al. 2012).

Problémom je, že súčasná svetová sieť chránených území nestačí na zabezpečenie ochrany celého spektra biodiverzity na Zemi, najmä preto, lebo je nedostatočne reprezentatívna vo vzťahu k jednotlivým ekoregiónom. Napr. zhruba v polovici ekoregiónov je podiel chránených území nižší ako 10 %, pričom v 10 % ekoregiónov je dokonca nižší ako 1 % (Bertzky et al. 2012). Vyhlasovanie nových chránených území na vedeckej báze, zabezpečujúcej čo najširšie pokrytie biodiverzity, je preto dnes jednou z kľúčových úloh medzinárodnej ochrany prírody.

Dohovor o biologickej diverzite preto zdôrazňuje prioritnú potrebu identifikácie chránených území a manažmentu sústav CHÚ podľa spoločnej smernice (v súčasnosti je ňou spomínaná medzinárodná kategorizácia manažmentových kategórií chránených území podľa IUCN). Tie by mali byť vyhlásené podľa legislatívy vládou, ale aj miestnym obyvateľstvom, mimovládnymi organizáciami (MVO) alebo súkromnými vlastníkmi. Až do súčasnosti totiž proces identifikácie cieľových území a ich vyhlasovanie za chránené silne obmedzujú resp. aj vedú politické, sociálne a ekonomické záujmy. Výsledkom tohto prístupu je nepostačujúce zastúpenie ochrany biodiverzity v systéme chránených území vo svete (Langhammer 2007).

Plánovanie chránených území na národnej a medzinárodnej úrovni často používa ciele vychádzajúce z ich percentuálnej výmery. Viacerí autori (Chape et al. 2005; Margules & Pressey 2000) však spochybňujú vedeckosť a ochranársku hodnotu tohto prístupu a pokladajú ho za nedostatočný indikátor napĺňania potrieb ochrany prírody. Hoci percentuálne podiely chránenej výmery krajiny alebo biómu sú často iba politickým nástrojom, do určitej miery majú svoje opodstatnenie. Problémom však je, že neprihliadajú dostatočne na skutočnosť, že biodiverzita je na našej Zemi rozložená veľmi nerovnomerne. Ak je cieľom vyhlasovania chránených území záchrana druhov, budovanie sústavy CHÚ musí nutne prihliadať na rozloženie biodiverzity, vysoký stupeň endemizmu, stupeň ohrozenia a pod., a nie iba na percentuálne stanovené ciele. Aj na Slovensku bol v minulosti meradlom výkonnosti ochrany prírody najmä podiel výmery chránených území a nie ich reprezentatívnosť, určitý posun nastal až pri identifikácii území európskeho významu (Šeffer & Lasák 2004).

Zvyšovanie účinnosti územnej ochrany, analýza medzier

Z uvedeného vyplýva potreba precízneho definovania štandardne používaných priorít ochrany prírody ako sú napr. pôvodnosť a reprezentatívnosť druhov, biotopov a ekosystémov, ich unikátnosť a ďalšie prírodoochranné hodnoty, napr. potenciál udržateľného využívania zložiek biodiverzity miestnym obyvateľstvom, ale tiež ohrozenie druhov a biotopov procesmi, ktoré vedú k strate biodiverzity, ako aj reálnosť zabezpečenia účinného spravovania územia a pod. Súčasne treba rozšíriť vedecké základy navrhovania chránených území o nové postupy.

K štandardným postupom patrí napr. riešenie veľkosti územia za účelom zabezpečenia životaschopnosti cieľových populácií druhov, ktoré sú prioritným predmetom ochrany (aj s využitím analýz populačnej a metapopulačnej dynamiky a životaschoposti), príp. koncepcie dáždnikových druhov (*umbrella species*), ktoré majú veľké priestorové nároky (napr. veľké mäsožravce) a preto ich ochrana zabezpečí súčasne ochranu rozsiahleho spektra ďalších druhov. Ďalej je dôležité zabezpečenie kompaktnosti územia (čo najvyšší pomer jeho veľkosti voči dĺžke hraníc) a tým zmiernenie okrajového efektu, zabezpečenie koherentnosti sústavy chránených území – konektivity biotopov vnútri aj medzi rôznymi chránenými územiami (napr. na báze ekologických sietí, pri uplatnení princípov ostrovnej biogeografie) a pod.

Významným novým vedeckým prístupom je hodnotenie účinnosti územnej ochrany a jej nedostatkov aj prostredníctvom zisťovania resp. analýzy medzier (*gap analysis*) v sústave chránených území z pohľadu pokrytia ochrany biodiverzity, ktoré je potrebné vyplniť novými chránenými územiami, čo vedie k definovaniu nových vedecky podložených cieľov ochrany prírody a kritérií pre identifikáciu a vyhlasovanie nových chránených území (Primack et al. 2011). Tento prístup je možný vďaka tomu, že za posledné obdobie sa dramaticky zlepšili poznatky o distribúcii a rozšírení druhov v ekosystémoch, v biómoch a v ekoregiónoch (obr. 13), a mnohé údaje sú dnes prístupné verejnosti. Rovnako Svetová databáza chránených území (*WDPA*) umožňuje integrovať priestorové údaje a mapovať rozsah a pokrytie biodiverzity chránenými územiami na globálnej, regionálnej, ale aj národnej úrovni. Kombinácia máp rozšírenia druhov a pokrytia chránených území umožňuje systematicky identifikovať nedostatky a zlepšovať ciele pre vyhlasovanie nových chránených území (Brooks et al. 2004).

Analýza medzier predstavuje postup plánovania a navrhovania chránených území, spočívajúci v zhodnotení komplexnosti siete existujúcich CHÚ a identifikácii medzier v pokrytí ochrany druhov a spoločenstiev (Primack et al. 2011). Posúdenie najvyššej priority pre vyhlásenie nových chránených území si vyžaduje vziať do úvahy tiež nenahraditeľnosť a ohrozenie. Nenahraditeľnosť vyjadruje do akej miery dôjde k zníženiu zastúpenia druhov, ak územie nebude chránené. Hrozbu môžeme vyjadriť ako počet ohrozených druhov na lokalite, pričom vyššiu váhu priradíme druhom s vyšším rizikom vyhynutia.

Globálna analýza medzier svetovej sústavy chránených území zameraná na pokrytie ochrany populácií stavovcov zistila mnoho nedostatkov. Bez územnej ochrany bolo viac ako 1 424 druhov stavovcov, z toho 804 ohrozených vyhynutím (Primack et al. 2011). Najmä obojživelníky sú skupinou, ktorá je v existujúcich CHÚ iba slabo reprezentovaná. Naliehavým cieľom je preto zvýšenie výmery chránených území najmä v oblasti tropických pralesov a na ostrovoch (Nová Guinea, Borneo, Madagaskar) a v morských oblastiach. Paradoxne ide prevažne o územia štátov, ktorých možnosti financovať prípravu, zriaďovanie a manažment chránených území sú veľmi obmedzené. Oblasťou, ktorá si z hľadiska identifikácie a dopĺňania medzier vyžaduje najväčšiu pozornosť je najmä juhovýchodná Ázia. Biómy resp. ekoregióny, ktoré naliehavo vyžadujú rozsiahlejšiu ochranu ako doposiaľ, sú reprezentované predovšetkým tropickými a subtropickými dažďovými listnatými lesmi (Rodrigues et al. 2003).

Tieto výsledky analýzy medzier môžeme porovnať s inými už spomenutými medzinárodnými systémami, ktoré sa využívajú na plánovanie chránených území, napr. na báze identifikácie najvýznamnejších ohrozených centier svetovej biodiverzity (*Biodiversity Hotspots*). Vedci organizácie Conservation International (2013) identifikovali 34 takýchto centier na základe kritérií endemizmu a ohrozenia. Tieto centrá v minulosti pokrývali 15,7 % zemského povrchu a dnes je to iba 2,3 %; napriek tomu však pokrývajú asi 50 % svetovej flóry a 42 % všetkých suchozemských stavovcov (Conservation International 2013). Ďalším príkladom je iniciatíva WWF 200 globálnych ekoregiónov (*Global 200 Ecoregions*), zoznam v súčasnosti už 234 ekoregiónov, ktorých ochrana je kľúčová pre zabezpečenie ochrany biodiverzity Zeme.

Plánovacie nástroje

Mnoho krajín vyvinulo nezávislé postupy na vyhlásenie a manažovanie nových chránených území. Tieto postupy vychádzajú z kritérií a smerníc resp. odporúčaní IUCN s rešpektovaním príslušnej kategórie chráneného územia (Davey 1998). Systém chránených území by mal spĺňať viacero kritérií súbežne: reprezentatívnosť a jedinečnosť (unikátnosť), úplnosť a vyrovnanosť; primeranosť, konzistentnosť a komplementárnosť; účinnosť a efektívnosť aj z pohľadu vynaložených nákladov a zabezpečenia spravodlivého zdieľania úžitkov z chránených území.

Obr. 13. Chránené územia, prioritné oblasti a koridory identifikované v rámci eko-regionálneho plánu ochrany prírody pre Kaukaz. Príklad vedeckého prístupu pri navrhovaní chránených území: Prioritné územia ochrany prírody boli navrhnuté na základe významnej koncentrácie druhov rastlín a stavovcov. Koridory divočiny boli vyznačené podľa potrieb veľkých cicavcov, vtákov, rýb a ďalších živočíchov migrovať, šíriť sa v území a udržiavať životaschopné populácie. Navrhnutých bolo 60 koridorov. *Zdroj:* © UNEP / GRID-Arendal & WWF-Caucasus. (In: Caucasus ecoregion – environment and human development issues, 2008). (http://www.grida.no/graphicslib/detail/protected-areas-priority-conservation-areas-and-wildlife-corridors-in-the-caucausus_8336)

Za účelom aplikovania týchto kritérií sa často používajú systematické plánovacie programy a nástroje, ktoré používajú iteračný (opakovane realizovaný) výberový algoritmus na výber takých území, ktoré účinne doplnia existujúcu sieť chránených území (príkladmi sú ConsNet, C-Plan, Marxan, Sites, Zonation – Sarkar & Illoldi-Rangel 2010). Systematický a reprezentatívny prístup je potrebný aj na identifikovanie chránených území v moriach a oceánoch, kde je zatiaľ veľmi nízka korelácia existujúcich chránených území s ďalšími prioritami ochrany bio-

diverzity. Vývoj algoritmov systematického plánovania chránených území je v súčasnosti významnou súčasťou biológie ochrany prírody (Sarkar & Illoldi-Rangel 2010).

Vedecké kritériá návrhu siete chránených území zohľadňujú aj ďalšie biologické princípy ochrany prírody. Návrh takejto siete musí okrem vyššie uvedených kritérií prihliadať najmä na konektivitu chránených území a ich biotopov (a tým zabezpečiť metapopulačnú dynamiku cieľových druhov) a na ekologicky optimálne hranice (a tým zmierniť okrajové efekty a znížiť náklady na manažment území). Cieľom systematického plánovania chránených území (*Systematic Conservation Planning* – SCP, Sarkar & Illoldi–Rangel 2010) je:

- zabezpečiť primerané reprezentatívne zastúpenie všetkých zložiek biodiverzity v plánovanej sieti chránených území,
- zabezpečiť účinnú ochranu biodiverzity, jej zachovanie v dlhodobom časovom horizonte
- dosiahnuť tieto ciele takým ekonomickým využívaním zdrojov ako je len možné.

Infobox 2: CLUZ a MARXAN – využitie softvérových aplikácií pri plánovaní chránených území

Väčšinu návrhov sústav chránených území ovplyvnili politické, ekonomické aj estetické faktory a často nepokrýva ochranu biodiverzity v celom jej rozsahu. Na jednej strane sú mnohé chránené územia príliš malé, aby zabezpečili zachovanie populácií celého spektra ohrozených druhov a ekologických procesov. Súčasne však od ich prírodných zdrojov priamo závisí mnoho miestnych spoločenstiev, ktorým rozširovanie chránených území a vytváranie nových môže spôsobovať problémy.

Prioritou je preto chrániť územia, ktoré zabezpečujú účinnú a efektívnu ochranu biodiverzity a súčasne minimalizujú vplyv na miestne obyvateľstvo (rešpektujúc jeho oprávnené záujmy). Najlepšou technikou je systematické a transparentné plánovanie, umožňujúce zainteresovaným stranám (stakeholderom) podieľať sa na príprave plánov využívania krajiny. K tomu je potrebná určitá postupnosť krokov: získanie, kompilácia dát o biodiverzite, identifikácia cieľov ochrany v regióne, prehodnotenie existujúcich chránených území, výber ďalších chránených území pokrývajúcich zistené medzery v ochrane biodiverzity, realizácia ochranárskych opatrení a udržiavanie požadovaných hodnôt ochrany prírody.

CLUZ a MARXAN sú softwarové nástroje rozdeľujúce územie na viac jednotiek s uvedením distribúcie predmetov ochrany v území a stanovením cieľov pre jednotlivé predmety tejto ochrany. MARXAN počíta s nákladmi na hranice (redukovanie ich dĺžky, menšia fragmentácia, menšie náklady na manažment, ekologicky vhodnejšie), aj s nákladmi na plánovanie jednotiek (minimalizovanie nákladov – veľkosť, cena, možnosť iného využitia). CLUZ dotvára užívateľsky príjemné rozhranie aplikácie. V zásade existujú tri možnosti využitia aplikácie tohto softvéru: identifikácia optimálnej ochrany, produkcia skóre nenahraditeľnosti a interaktívne vytvorenie a modifikácia existujúcich plánov.

Vzhľadom k tomu, že pri počte 100 plánovacích jednotiek je počet možných kombinácií na posúdenie výberu najlepšej varianty 2^{100} (čo je nepredstaviteľné číslo 1260000000000000000000000000000), na identifikáciu boli vyvinuté matematické techniky optimalizácie. Tie spočívajú v iteratívnych, opakovaných zlepšeniach, spätných väzbách a revíziách, s cieľom nájsť najlepšiu variantu. Podobne ako sonda hľadá najnižšie miesto na planéte (využívajúc opakovania a náhodné spätné kroky) MARXAN hľadá územie s najnižšími nákladmi. Pritom posudzuje kombinované jednotkové náklady (vychádzajúce z výmery, finančnej hodnoty a strát v dôsledku obmedzení obhospodarovania územia), náklady na hranice (dĺžka hraníc územia – čím je územie viac fragmentované, tým je ich dĺžka väčšia) a penalizačný faktor druhu (zníženie významu jednotky ak sa v nej nevyskytuje). Celkové náklady sa potom vypočítajú ako súčet vyššie uvedených hodnôt (príklad výpočtu a návrhu chráneného územia podľa kritérií účinnosti ochrany a efektívnosti spravovania je uvedený nižšie).

Moderné metódy navrhovania chránených území musia súčasne brať do úvahy aj princípy dobrého spravovania vecí verejných, zapojenie kľúčových aktérov, vrátane miestneho obyvateľstva, vlastníkov a uznanie ich práv. Rešpektovanie záujmov miestneho obyvateľstva je dôležité predovšetkým v prípade chudobných rozvojových štátov, v ktorých sa často nachádzajú územia s mimoriadne vysokou biodiverzitou (označované ako štáty biologickej megadiverzity).

Veľkosť jednotky = 1 x 1 km; náklady na plánovaciu jednotku = 1; užívateľom definovaná konštanta BLM = 1,5; penalizačný faktor za tri druhy SPF = 10; Vypočítajte celkové náklady pri variante A a B.

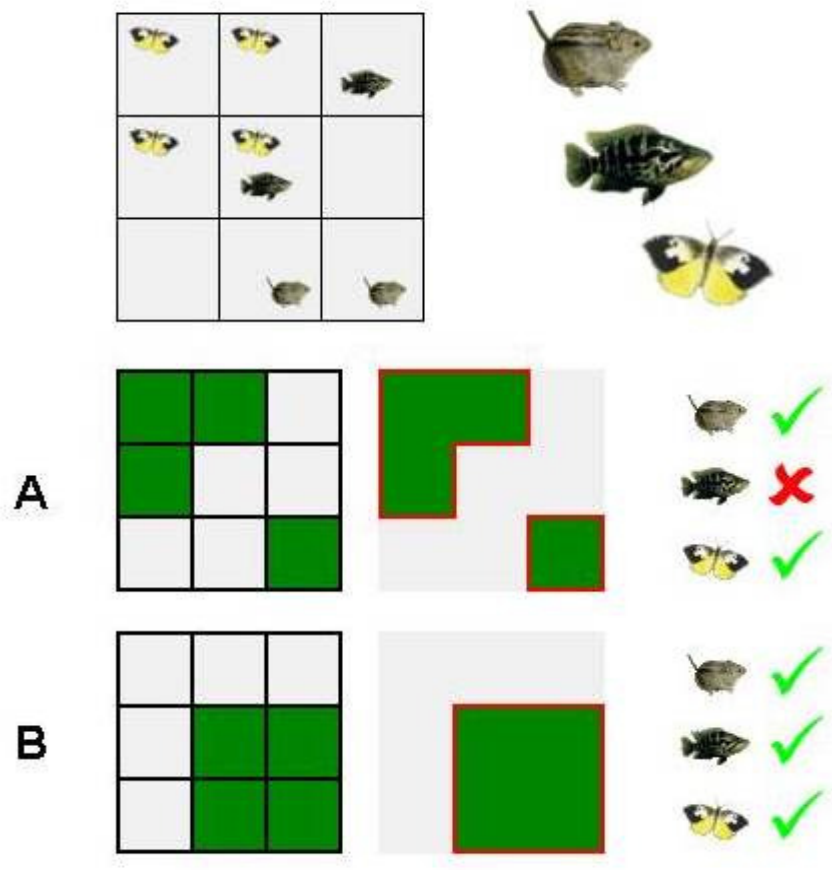

Po dosadení údajov do vzorca pre výpočet celkových nákladov = kombinované jednotkové náklady + (náklady na hranice x BLM) + penalizačný faktor druhu SPF dostaneme:

A: celkové náklady = 4 + (12 x 1,5) + 10 = 32
B: celkové náklady = 4 + (8 x 1,5) + 0 = 16

Z výsledkov vyplýva, že z hľadiska nákladov je optimálnejšia varianta B. MARXAN samozrejme produkuje najlepšiu variantu v procese mnohých iterácií, opakovaní a náhodných zlepšení s cieľom dosiahnuť najnižšie náklady. Rovnako jedným z výstupov je výpočet skóre nenahraditeľnosti (Smith 2004).

Kontrolné otázky:

- Prečo nie je súčasná sieť chránených území reprezentatívna a prečo nepokrýva účinne ochranu biodiverzity Zeme v jej úplnom rozsahu?
- V čom konkrétne spočívajú nedostatky súčasnej siete chránených území na Slovensku?
- Vymenujte niektoré významné priority ochrany prírody, ktoré je potrebné brať do úvahy pri navrhovaní chránených území.
- Čím umožňuje analýza medzier dosiahnuť vyššiu efektívnosť ochrany prírody?
- Ktoré kritériá používa analýza medzier na identifikáciu prioritných oblastí pre rozšírenie resp. prehodnotenie existujúcej sústavy chránených území?
- Poznáte aj iné prístupy, s ktorými môžete porovnať výsledky analýzy medzier?
- Uveďte príklady nástrojov, ktoré sa využívajú pri systematickom plánovaní chránených území. Podľa akých princípov tieto nástroje fungujú?

2 Hrozby pre chránené územia

Hlavným cieľom a úlohou chránených území je ochrana biologickej diverzity a diverzity abiotických ekologických podmienok, predovšetkým geologickej diverzity resp. aj kultúrneho dedičstva. Vyhlasovanie chránených území samé osebe ešte nezaistí ochranu hodnôt, pre ktoré boli vyhlásené. Dosahuje sa až trvalou ochranou území a ich aktívnym, účinným a efektívnym manažmentom. Chránené územia sú však atakované viacerými hrozbami, v dôsledku ktorých sa ich hodnoty môžu rýchlo a natrvalo stratiť. Dôležité je preto poznať charakteristiky a podstatu hrozieb, ale najmä možné reakcie a odpovede, ako by mal vyzerať ich manažment.

Počas posledných storočí, predovšetkým však od polovice 20. storočia, človek významne zmenil väčšinu zemských ekosystémov v dôsledku zvyšujúceho sa tlaku rastúcej ľudskej populácie a jej spotreby – požiadaviek na potraviny, vodu, drevo, palivá, stavebné materiály, vlákna a pod. To má za následok bezprecedentnú rýchlosť vymierania (extinkcie) druhov a rastu počtu ohrozených druhov (*IUCN RedList* – IUCN 2013), aj znižovania početnosti populácií bežných druhov (*Living Planet Index* – WWF 2012). To vedie k degradácii ekosystémov a k znižovaniu ich kapacity poskytovať ľudstvu ekosystémové služby. Podľa Miléniového hodnotenia ekosystémov (MEA 2005) je už 15 z 24 hodnotených globálnych ekosystémových služieb degradovaných alebo sa využívajú neudržateľným spôsobom. Postupná degradácia ekologických podmienok v ekosystémoch zvyšuje pravdepodobnosť ich náhlych zmien, ktoré môžu mať výrazne negatívne následky pre ľudskú populáciu. Degradácia ekosystémových služieb postihuje viac chudobných a prispieva k ďalšiemu rastu sociálnej asymetrie (rozdielov medzi bohatými a chudobnými) a patrí k základným faktorom, ktoré spôsobujú chudobu a vedú ku sociálnym konfliktom.

Základná klasifikácia hrozieb a ich hybných síl

Dohovor o biologickej diverzite rozlišuje **päť základných typov antropogénneho ohrozenia biodiverzity:** stratu a degradáciu biotopov, inváz ne druhy, znečistenie a prísun živín, neudržateľné využívanie druhov a ekosystémov a klimatickú zmenu (CBD 2010). Úplnejší zoznam antropogénnych vplyvov získame reflexiou tých činiteľov, ktoré sa podieľajú na formovaní ekosystémov a štruktúry krajín a ktoré človek výrazne mení, ako sú abiotické podmienky, biotické interakcie, prírodné disturbancie, využívanie krajiny a klimatická zmena. Antropogénne vplyvy pôsobia na organizmy, spoločenstvá a ekosystémy chránených území priamo alebo nepriamo.

K priamym vplyvom patria tie, ktoré bezprostredne vyvolávajú procesy degradácie, fragmentácie alebo ničenia biotopov (obr. 14). Patria sem napr. výruby lesov, rozorávanie trávnych porastov, fragmentácia biotopov (napr. výstavbou diaľnic), dezertifikácia (napr. v dôsledku zasolenia pôdy), acidifikácia alebo antropogénne urýchlená eutrofizácia, intoxikácia organizmov endokrinnými disruptormi a inými látkami, nadmerný a ilegálny lov a rybolov, prenikanie inváznych druhov do ekosystémov a následná zmena ich spoločenstiev (viac napr. Sabo et al. 2011). **K nepriamym vplyvom** patrí napr. klimatická zmena, ktorá pomaly mení klimatické podmienky ekoregiónov a celých biómov, zvyšuje ohrozenie druhov, mení ich areály, zvyšuje intenzitu, frekvenciu a následky prírodných disturbancií v ekosystémoch a mení druhovú skladbu ekosystémov.

Tieto vplyvy na ekosystémy majú aj svoje **príčiny nazývané aj hybné sily.** Patrí k nim najmä exponenciálny rast ľudskej populácie (ktorý sa dostal už za ohyb exponenciálnej krivky), prudké zvyšovanie urbanizácie, exponenciálny rast produkcie aj spotreby a s ním spojený nárast ekologickej stopy, prehlbovanie ekonomických a sociálnych rozdielov medzi štátmi, ako aj v ich vnútri, nedemokratické pomery a korupcia, prudký rozvoj technológií, ktoré umožňujú znižovať znečistenie, aj sofistikovane plánovať chránené územia, umožňujú však tiež meniť krajinu v stále väčšom rozsahu, vedecké aspekty (napr. nedostatočné poznanie komplexity prírody) a kultúrne aspekty (odcudzovanie človeka od prírody vo svete virtuálnej reality).

Obr. 14. Ukážka rozsiahlych zemných, stavebných a zjazdovky rozširujúcich prác v NP Nízke Tatry na svahoch Chopku (lokalita Kosodrevina). Príčinou možných hrozieb je výrazné zvyšovanie prepravnej kapacity horských dopravných zariadení, najmä lanoviek, ktoré majú po dobudovaní na severných a južných svahoch lyžiarskeho strediska prepraviť spolu asi 30 tisíc ľudí za hodinu. K priamym hrozbám tu patrí fragmentácia biotopov, zvýšená erózia pôdy, synantropizácia flóry a iné riziká spojené s enormným zvýšením návštevnosti citlivého a zraniteľného vysokohorského prostredia. *Foto:* © Martin Sabo 2012.

Aby sme porozumeli tlakom, ktoré pôsobia na chránené územie a z nich vyplývajúcim hrozbám, je dobré mať k dispozícii podrobnú klasifikáciu existujúcich a potenciálnych ohrození, čo pomôže objasniť súvislosti medzi nimi a chránenými územiami. Kľúčovým hrozbám chránených území sa venujú viaceré práce, napr. Margoluis & Salafsky (2001), podobne ako iniciatívy *IUCN*, *WWF* a *WRI* (*World Resource Institute* – Svetový inštitút prírodných zdrojov).

Klasifikačné systémy môžu byť rôzne, spravidla identifikujú základné príčiny (hybné sily) degradačných procesov. Tieto hybné sily sú generátormi priamych a nepriamych hrozieb na chránené územia. Priame hrozby vznikajú vnútri chráneného územia, kým nepriame hrozby pre jeho prírodné hodnoty sú generované zvonku, za jeho hranicami (Lockwood et al. 2006). Niektoré príklady sú uvedené v tab. 4 a 5, pri ktorých zostavovaní sme sa inšpirovali uvedenou prácou.

Tab. 4: Príklad klasifikácie príčin / hybných síl hrozieb pre chránené územia

Základné skupiny hybných síl hrozieb pre chránené územia	Typy hybných síl	Typy generovaných hrozieb
Príklady demografických, socio-ekonomických a politických príčin	Rast ľudskej populácie a urbanizácie zvyšuje návštevnosť CHÚ	Intenzifikácia využívania územia a zvyšovanie jeho záťaže
	Rast nárokov vysoko solventných návštevníkov na územie	Vysoká intenzita vplyvov malých skupín (vyhliadkové lety, golf a i.)
	Sociálna asymetria a chudoba, osobitne v rozvojových štátoch	Nelegálne aktivity v dôsledku veľkej chudoby (napr. pytliactvo)
	Nevhodný politický a právny systém, vrátane zastaraných inštitúcií	Politika neadekvátnej alebo nedostatočnej ochrany prírody a krajiny
Príklady informačných, vzdelávacích a etických príčin	Neefektívne šírenie informácií o prírodných a kultúrnych hodnotách územia a ich ohrození	Nízke vedomie miestneho obyvateľstva a návštevníkov o význame prírodného a kultúrneho dedičstva
	Nedostatky v poznaní a vzdelávaní, nedostatočné vnímanie vysokej zložitosti prírodných systémov	Nedostatočné vnímanie a ocenenie súčasných aj potenciálnych úžitkov chránených území
	Podceňovanie tradičných kultúr a postupov v ochrane prírody	Postupná strata významného sociálneho a kultúrneho dedičstva
	Zlé rozhodnutia o využívaní krajiny (napr. výrazné zvýšenie kapacity horských doprav. zariadení)	Intenzifikácia využívania územia (premieta sa najmä do deštrukcie a fragmentácie biotopov)
	Nedostatok ekologickej etiky	Rast odcudzenia ľudí od prírody

Tab. 5: Príklad klasifikácie hrozieb pre chránené územia

Základné skupiny hrozieb pre chránené územia	Typy hrozieb	Nepriaznivé vplyvy na chránené územie
Príklady priamych hrozieb (vznikajúcich vnútri územia)	Rozmanité nelegálne aktivity	Výruby drevín, pytliactvo, vykrádanie hniezd pernatých dravcov
	Introdukcia nepôvodných druhov (neúmyselná aj úmyselná)	Zmena pôvodných ekosystémov (synantropizácia, invázne druhy)
	Rozširovanie zástavby, cestnej siete a dopravných zariadení	Fragmentácia biotopov a iné vplyvy na prírodné ekosystémy
	Rozmanité a početné aktivity návštevníkov spojené s intenzifikáciou využívania územia	Poškodenie ekosystémov (napr. zvýšená erózia, zašľapávanie vegetácie, rušenie živočíchov a i..)
	Nevhodná architektúra aj umelé atrakcie (napr. vysoké budovy, zjazdy bicyklom, bobové dráhy)	Poškodenie ekosystémov, strata prírodného a kultúrneho dedičstva a strata autenticity územia
Príklady nepriamych hrozieb (vznikajú za hranicami územia)	Globálne: klimatická zmena, tým extrémy počasia, aj zvýšená frekvencia a intenzita disturbancií	Zvýšené riziko vyhynutia druhov z dôvodu zmeny početnosti a distribúcie biotopov a druhov
	Regionálne: znečisťovanie život. prostr. zvonku, napr. acidifikácia	Ohrozenie vegetácie, najmä lesných porastov a kosodreviny
	Miestne: znečisťovanie životného prostredia pesticídmi blízko CHÚ	Ohrozenie pernatých dravcov a iných vrcholových predátorov
	Miestne: intenzívne využívaná krajina okolo chránenho územia	Strata konektivity, koherencie siete chránených území

Uvedené hrozby často zahŕňajú komplexný reťazec príčin a následkov. Napríklad nevhodné zásahy drobných farmárov v území (napr. degradácia druhovo pestrých lúk v dôsledku nadmernej veľkosti stád pasúcich sa domácich zvierat) sú priamou hrozbou, ktorá môže byť o.i. spôsobená aj rýchlou privatizáciou. Základnou hybnou silou však bude pravdepodobnejšie nedostatok štátnej podpory pre drobných farmárov alebo iná nevhodná politika vlády.

Niektoré nástroje na identifikáciu a elimináciu hrozieb

Mnoho správ chránených území má vytvorené plány a postupy na identifikáciu potenciálnych hrozieb pre chránené územia a minimalizovanie ich následkov (Lockwood et al. 2006). Medzi najdôležitejšie patria manažmentové plány (vrátane postupov v prípade osobitných rizík, akým je napr. hrozba požiaru), monitoring a posudzovanie vplyvov na chránené územie a predmety ochrany. Samozrejme, najideálnejším riešením je uplatňovať princíp prevencie, čo predstavuje aj najlacnejší spôsob ako zabrániť degradácii prírodného prostredia.

Zónovanie predstavuje priestorové členenie chráneného územia podľa rozdielnych cieľov manažmentu jednotlivých zón a z nich vyplývajúcich rozdielnych kritérií a stupňov ochrany prírody. Diferencovaná ochrana prírody jednotlivých zón umožňuje aj vhodnú lokalizáciu aktivít, ktoré CHÚ využívajú intenzívne, čím prispieva k prevencii a zmierňovaniu fragmentácie významných biotopov vnútri CHÚ, zabezpečuje priestorové limity využívania a rozvoja CHÚ, a vo vybraných zónach a lokalitách umožňuje aplikovať špecifické ochranné opatrenia. Výhodou je konzistentnosť manažmentu a jasné informovanie návštevníkov, zainteresovaných skupín a decíznej (rozhodovacej) sféry o poslaní jednotlivých zón a význame prijatých opatrení.

Limity využívania územia sú stanovené osobitne pre každú zónu a definujú obmedzenia v jej využívaní, ktoré sa môžu vzťahovať napr. na počet návštevníkov v určitej lokalite alebo na počet pasúcich sa zvierat, tak aby bolo zabezpečené udržateľné využívanie územia. Limity sa väčšinou

určia v rámci konzultačného procesu za účasti manažérov chráneného územia, vedcov realizujúcich výskum v území a užívateľov a mali by byť súčasťou manažmentového plánu.

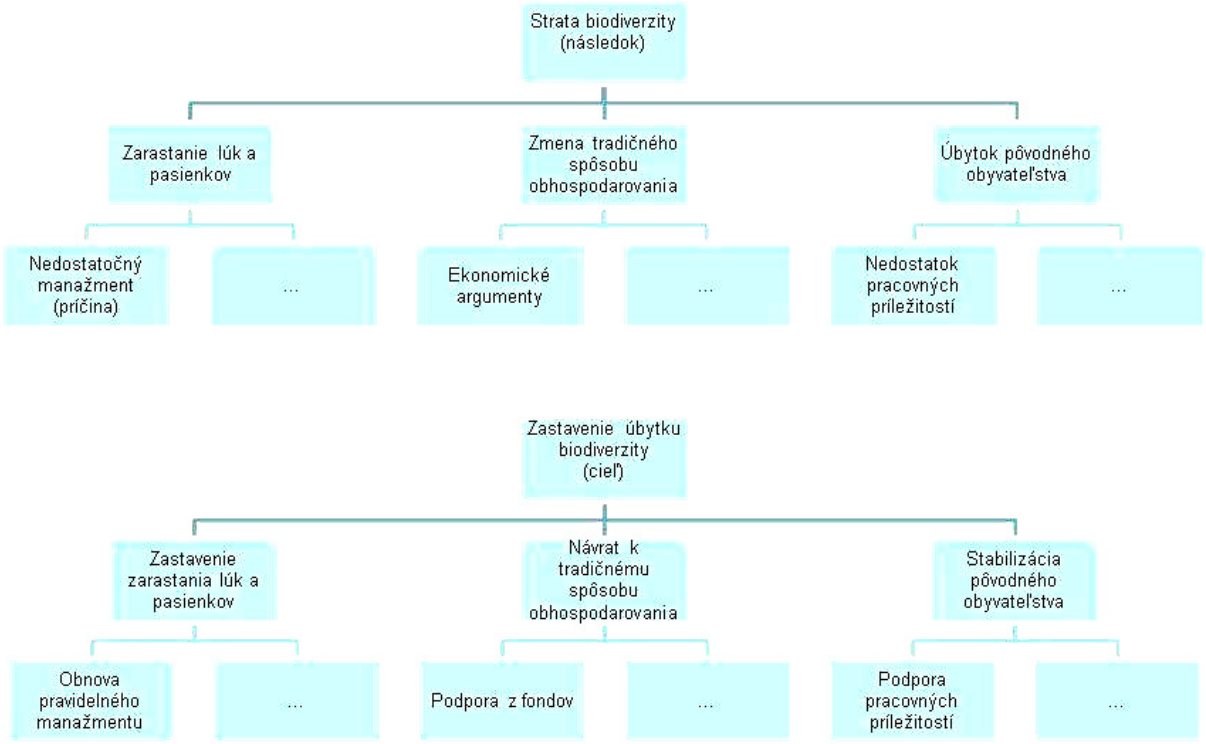

Obr. 15. Často používaným nástrojom na odhalenie charakteristiky a podstaty hrozieb je tzv. problémová analýza (identifikácia následku a príčin, ktoré ho spôsobili). Opačným postupom získame tzv. objektivizačný strom, v ktorom navrhujeme konkrétne opatrenia pre dosiahnutie stanoveného cieľa. Príklad na obrázku ilustruje problém zarastania lúk a teda úbytok biodiverzity ako aj možné opatrenia na území CHKO Poľana. *Zdroj:* © Juraj Švajda

Posudzovanie vplyvov na životné prostredie (EIA) predstavuje odhad možných vplyvov určitej aktivity alebo zámeru, plánovaného projektu na životné prostredie, vrátane alternatív návrhu a opatrenia za účelom ochrany prostredia. Tento nástroj je schválený v legislatíve mnohých štátov. Záverečné stanovisko procesu hodnotenia vplyvov je jadrom, kľúčovým podkladom rozhodovacieho procesu. Má poskytnúť relevantné informácie o pozitívnych a negatívnych vplyvoch projektu subjektom s rozhodovacími právomocami a zároveň informovať verejnosť tak, aby sa do celého rozhodovacieho procesu mohla aktívne zapojiť.

Monitoring a postupy hodnotenia sú potrebné na identifikáciu hrozieb, určenie východiskovej situácie a sledovanie efektivity a odozvy na rôzne manažmentové opatrenia (obr. 15). Manažéri chránených území musia byť upozornení, že sa určitá hrozba zosilňuje alebo naopak slabne. Niektorí autori hodnotia aj rôzne scenáre pre chránené územia (od stabilného cez obnovu až po krízu a úpadok).

Príklady nepriamych a priamych hrozieb

Väčšina základných hrozieb pre chránené územia pochádza spoza hraníc územia a je ich veľmi ťažké priamo manažovať. Typickým príkladom nepriamej hrozby je klimatická zmena. Podľa piatej správy o klimatickej zmene (IPCC 2013) obdobie 1983 – 2012 bolo najteplejším obdobím na severnej pologuli za posledných 1400 rokov. Rozdiel priemerov priemerných globálnych teplôt medzi rokmi 1850 – 1900 a 2003 – 2012 je 0,78 °C. Počítačové modely umožňujú prognózovať budúci vývoj podľa rôznych scenárov. V závislosti od konkrétneho scenára je pravdepodobné, že uvedený rozdiel teplôt narastie do konca storočia na viac ako 1,5 až 2 °C a je ne-

pravdepodobné, že to bude viac ako 4 °C (v porovnaní s obdobím 1850 – 1900). Globálne oteplenie bude výraznejšie smerom k pólom a najviac sa prejaví v Arktíde (obr. 16).

To môže mať obrovské dôsledky: napr. stúpanie hladiny morí, topenie Arktického ľadu, zánik mnohých horských ľadovcov, rozsiahle topenie permafrostu, nestabilnejšie počasie spojené s prívalovými dažďami a záplavami, intenzívnejšie búrky aj vyššia, ničivejšia energia tropických cyklónov, nerovnomernejšie rozloženie zrážok, dlhé obdobia sucha a častejšie lesné požiare. To všetko spôsobí zásadné zmeny v početnosti a distribúcii druhov a v zložení spoločenstiev, vrátane posunu vegetačných pásiem smerom k vyšším zemepisným šírkam, pričom najväčšie zmeny biotopov sa očakávajú v tundre a v boreálnych lesoch. Aj lesy mierneho pásma však budú viac ohrozované víchricami, požiarmi aj populačnými gradáciami podkôrneho, drevokazného a listožravého hmyzu (viac Minďáš & Škvarenina 2003, Hlásny et al. 2011).

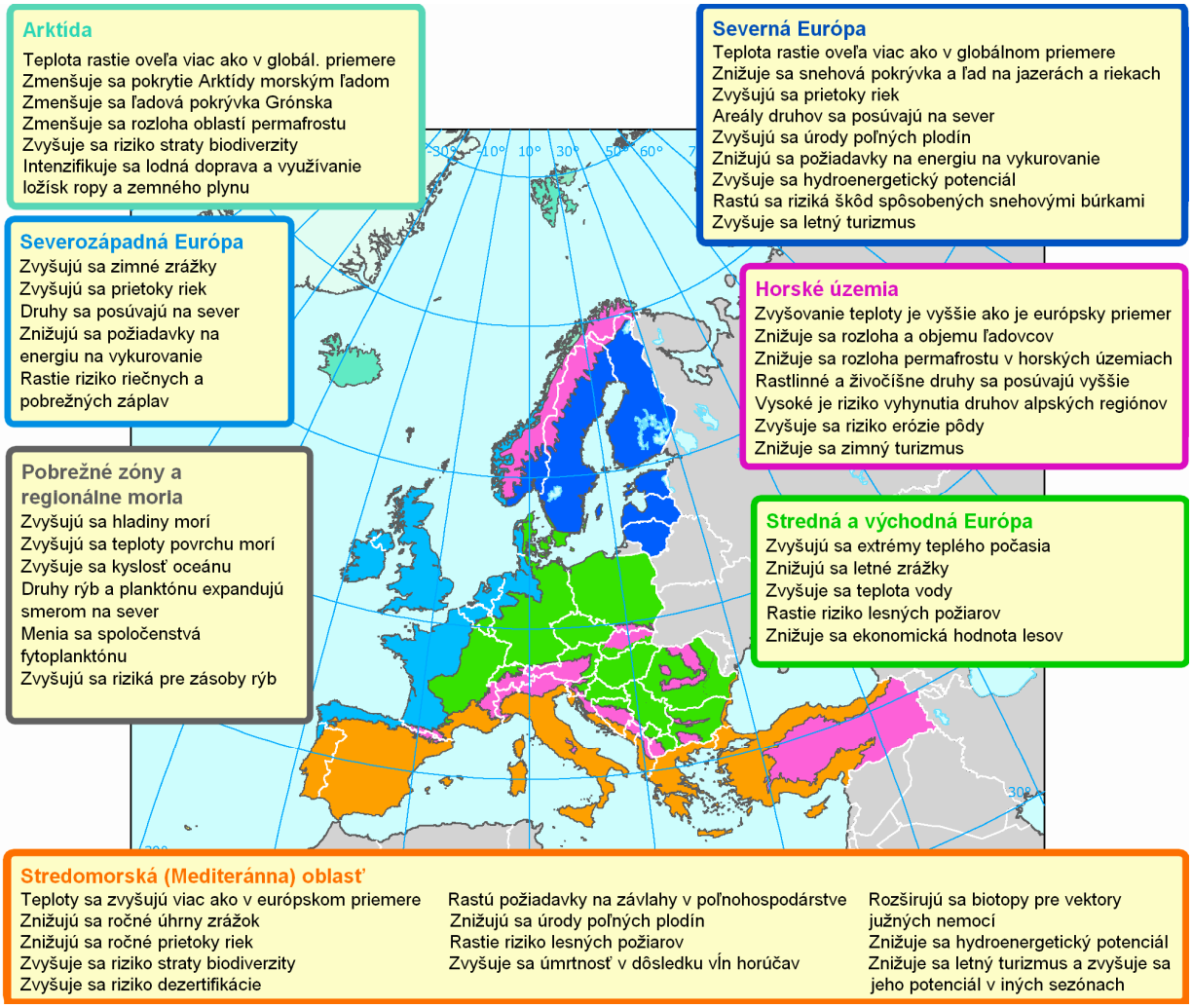

Obr. 16. Klimatická zmena a jej dopady na hlavné biogeografické regióny v Európe. Mapa ukazuje pozorovanú a projektovanú klimatickú zmenu a jej dopady v hlavných biogeografických regiónoch Európy. *Zdroj:* © Európska environmentálna agentúra (EEA), 2012: Key observed and projected climate change and impacts for the main regions in Europe. Kodaň, Dánsko. (http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/key-past-and-projected-impacts-and-effects-on-sectors-for-the-main-biogeographic-regions-of-europe-3)

To samozrejme spôsobí nezvratné dôsledky pre chránené územia (napr. mnohé vysokohorské druhy nebudú mať kam ustupovať a v pohoriach budú nahradené druhmi z nižších vegetačných stupňov, do vyšších nadmorských výšok sa posunie aj horná hranica lesa). Manažéri chránených území môžu tieto procesy ovplyvniť priamo alebo nepriamo, na individuálnej alebo strategickej úrovni. K zmierňovaniu či brzdeniu klimatickej zmeny prispeje napr. zapojenie

sa do aktivít zameraných na redukciu emisií skleníkových plynov, ktoré môže mať v konkrétnej organizácii rôzne podoby, od používania automobilov s nízkou spotrebou cez využívanie obnoviteľných zdrojov energie až po recykláciu odpadu (Lockwood et al. 2006).

Do skupiny adaptačných opatrení na klimatickú zmenu patrí napr. realizácia strategického návrhu systému chránených území, ktorý zohľadní potenciálne posuny vegetácie v biómoch a ekoregiónoch na regionálnej úrovni (modelovanie posunu druhov, identifikácia rizikových biómov a i.). A ďalšou možnosťou je zvyšovanie reziliencie územia, napr. postupnou zmenou druhovej skladby lesov smerom k prirodzenému drevinovému zloženiu, striktným zákazom používania toxických chemikálií, ktoré oslabujú autoregulačné schopnosti ekosystémov a pod. Príkladom iných opatrení ovplyvňujúcich dopady klimatickej zmeny v chránených územiach je investovanie do výskumu. Chránené územia totiž slúžia ako dobrý indikátor rozsahu a povahy klimatických zmien. Ďalším typom adaptácií môže byť vytvorenie postupov (a školení pre zamestnancov chráneného územia) ako v prípade klimatických extrémov zaistiť bezpečnosť návštevníkov, obyvateľov a pod.

Priame hrozby pre chránené územia sme načrtli už v predošlej časti textu. Typickými príkladmi sú ilegálne aktivity v chránenom území: pytliactvo, poľovačky a rybárčenie bez povolenia, ťažba nerastných surovín a dreva, zber rastlín a lesných plodov, vjazdy automobilov. Poznanie čo najväčšieho počtu rôznych nelegálnych činností v CHÚ a ich vplyvov umožní odpovedať na ne návrhmi dobrých manažmentových opatrení. V prípade trofejového poľovníctva je riešením lepšia vymožiteľnosť práva, zatiaľ čo v prípade poľovníctva, ktoré je realizované miestnym obyvateľstvom z dôvodu obživy, bude riešením skôr hľadanie kompromisu a dohody, diskusia a následné stanovenie limitov alebo udeľovanie licencií na lov. Podobne, napr. ak ide o ťažbu dreva, manažéri CHÚ musia zvoliť iné nástroje v prípade jej realizácie nadnárodnými spoločnosťami a iné pre fyzické osoby. Na záver tejto časti si treba uvedomiť, že rôzne generácie môžu vnímať stav prírodného prostredia dotknutého územia veľmi rozdielne, čo môže maskovať skutočný rozsah environmentálnych zmien, devastácie až zničenia územia.

Existuje mnoho ďalších koncepcií posudzovania stavu a využívania ekosystémov, napr. hodnotenie ekologickej stopy spoločnosti (e*cological footprint)* alebo odhad využívania primárnej produkcie ľudskou populáciou (h*uman appropriation of net primary production*), ktoré vzhľadom k účelu učebnice bližšie nerozvádzame (Haberl et al. 2007; Ewing et al, 2010; WWF 2012).

Kontrolné otázky:

- Aké sú rozdiely medzi priamymi a nepriamymi hrozbami pre chránené územia? Uveďte aj konkrétne príklady.
- Aké nástroje majú k dispozícii manažéri chránených území pre identifikáciu potenciálnych hrozieb?
- Akými spôsobmi je možné eliminovať potenciálne hrozby pre chránené územia?

3 Získavanie informácií, ich spracovanie a komunikácia

Súčasťou manažmentu CHÚ je časté rozhodovanie. Dobré rozhodnutia si nevyhnutne vyžadujú kvalitné údaje a informácie. Z reálnej krajiny zbierame údaje najčastejšie do databáz, kde sa údaje po ich analýze resp. spracovaní (napr. modelovaní) menia na informácie. Tie sa stávajú zmysluplnými poznatkami až po začlenení do kontextu poznania celku chráneného územia (jeho stavu, genézy a vývoja v priestore aj v čase), pričom pre podporu rozhodovania sa využívajú rôzne podporné systémy. To je ale len jedna časť procesu, správa chráneného územia musí mať pre interpretáciu údajov vytvorenú aj vhodnú komunikačnú stratégiu (Lockwood et al. 2006).

Zber informácií a ich spracovanie

Požiadavky na zabezpečenie informácií potrebných pre manažment chráneného územia musia vychádzať z príslušnej manažmentovej kategórie, do ktorej územie patrí. Národný park, ktorého primárnym cieľom je ochrana biodiverzity v celej jej šírke, ako aj zabezpečenie ekosystémových služieb a podpora výskumu, vzdelávania, turizmu a rekreácie potrebuje predovšetkým údaje zamerané nielen na geodiverzitu a biodiverzitu, hranice, legislatívu, financie, hrozby, ale aj na stav a zmeny podmienok prostredia, návštevnosť, infraštruktúru, sociálne a demografické charakteristiky miestneho obyvateľstva, ktoré v území žije, ale tiež jeho návštevníkov (obr. 17).

Dostupné údaje, týkajúce sa biodiverzity napr. nemusia byť dostatočne podrobné pre všetky druhy, preto je potrebné zrealizovať najskôr inventarizačný výskum. Získané údaje by mali obsahovať najmä druhové zloženie spoločenstiev, hojnosť a rozšírenie druhov, ich diverzitu, typ biotopu, ohrozenosť resp. časový vývoj v početnosti druhu, v ktorom sa môže odzrkadliť vplyv faktorov, ktoré ho ohrozujú - napr. klimatická zmena (Reynold 1998).

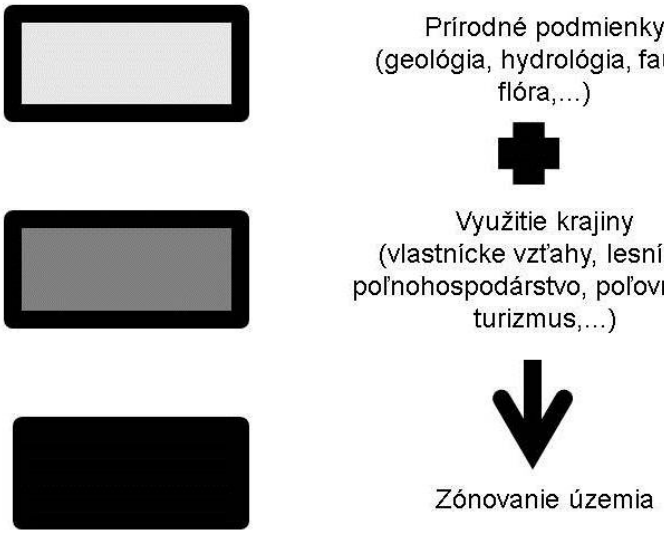

Obr. 17. Typ údajov potrebných pre manažovanie chráneného územia a ich spracovanie. Prekrytím prírodných podmienok a využitia krajiny získavame základné priestorové údaje potrebné pre zónovanie chráneného územia. *Zdroj:* Getzner et al. 2010, upravené

Pri zbere údajov a informácií musia byť zodpovedané predovšetkým nasledovné okruhy otázok: Ktoré informácie sú z hľadiska cieľov územia najkritickejšie? Aké údaje je potrebné zozbierať, aby sme tieto informácie získali? Kto bude údaje zbierať a analyzovať a kto bude ich konečným užívateľom? Aký je najlepší a najefektívnejší spôsob pri zbere údajov? Ako budú údaje prezentované? Ideálnym prípadom je situácia, keď na príslušnej správe chráneného územia pracuje osoba zodpovedná za zber a analýzu takýchto údajov, častá je však aj spolupráca s vedecko-výskumnými inštitúciami, mimovládnym sektorom, dobrovoľníkmi a pod.

Je logické, že pri zbere informácií o chránenom území najskôr vychádzame z prác, ktoré už boli v tejto oblasti zrealizované (napr. rešerše z existujúcej bibliografie o území). V prípade, ak nemáme dostupné všetky potrebné informácie, je potrebný základný prieskum aby sa zmapovali prírodné charakteristiky a stav prírodných a kultúrnych hodnôt chráneného územia a jeho okolitého prostredia a mohol sa naplánovať podrobnejší výskum. Výskum by sa mal orientovať nielen na prírodné ekosystémy, ale aj na kultúrny, sociálny a ekonomický (sub)systém, keďže tieto sa navzájom ovplyvňujú a spolu vytvárajú zložitý sociálno-ekologický systém (Kay 2001). V ňom sú integrované ekosystémy národného parku spolu s miestnymi komunitami, ktoré v ňom žijú resp. ho využívajú, ako aj s návštevníkmi národného parku, ich preferenciami a aktivitami.

Monitoring ako posledná úroveň zberu údajov a informácií predstavuje dlhodobé a systematické sledovanie stavu prostredia a zmien na základe stanovených indikátorov (napríklad pri monitoringu vplyvu návštevnosti na lokalitu nás bude zaujímať najmä počet ľudí, erózia pôdy a podložia chodníkov, zmeny indexu pokryvnosti vegetácie a jej synantropizácia alebo prítom-

nosť inváznych druhov, aj koncentrácia baktérie *Escherichia coli* v neďalekom vodnom zdroji). Monitoring je často spojený s porovnávaním nameraných údajov s kontrolnými hodnotami získanými z referenčných ekosystémov alebo z dlhých časových radov, na základe čoho vieme posúdiť efektívnosť vykonaných opatrení (napr. pri realizácii programov záchrany).

Obr. 18. Mnohé z chránených území sú zapojené do medzinárodnej siete území, v ktorých sa monitoruje aktuálny stav a dlhodobé zmeny základných ekologických parametrov. Monitoring v americkom národnom parku Rocky Mountain. Foto: © Juraj Švajda

Dobré spracovanie a následná analýza získaných údajov a informácií podporuje manažérov chránených území v ich každodennom rozhodovaní (na rôznych úrovniach). Najmä geografické informačné systémy (GIS) predstavujú výkonný nástroj nielen pre uchovávanie, analýzu, ale aj na prezentáciu údajov a informácií. Množstvo medzinárodných organizácií a programov poskytuje podporu práve tejto oblasti (*WCMC, CI, UNEP, UNESCO, WWF, IUCN*).

Význam a spôsoby komunikácie

Komunikácia o hodnotách a úžitkoch chránených území a ich vzťahoch v širšom ekologickom, ekonomickom, sociálnom a politickom kontexte sa stala nevyhnutnou požiadavkou chránených území. Cieľom komunikácie je najmä budovanie dobrého renomé chráneného územia a redukovanie konfliktov s komunitami v jeho bezprostrednom okolí. Komunikácia by nemala prebiehať jednosmerne ale naopak na báze participácie zainteresovaných subjektov. Hoci tento spôsob je náročnejší na vložený čas a energiu, profitujú z neho všetky zúčastnené strany. Problematika komunikácie je obzvlášť dôležitá v prípade participujúcich subjektov, ktoré majú rôzne predstavy a názory a tiež nemusia poznať príslušnú terminológiu. Schopnosť vysvetliť informáciu zrozumiteľným spôsobom auditóriu je veľmi vzácna. Komunikácia je dvojsmerný proces, v ktorom počúvanie je rovnako dôležité ako rozprávanie (Hesselink et al. 2007). Schopnosť vedieť si vypočuť názory druhých, je veľmi efektívnym spôsobom budovania vzťahov.

Infobox 3: Hodnotenie web stránok národných parkov Slovenska

Rýchly technický rozvoj, ktorý pozorujeme vo všetkých oblastiach života spoločnosti sa týka aj manažmentu chránených území. Použitie technológií je v chránených územiach zrejmé najmä pri zbere a manažmente údajov a poskytovaní informácií pre návštevníkov. V roku 2012 bola zrealizovaná krátka analýza webových stránok deviatich slovenských národných parkov, ktoré boli porovnané s vybranými stránkami troch národných parkov z Rakúska, Poľska a Českej republiky. Na hodnotenie bolo použitých 14 kritérií (s dôrazom na obsah, funkčnosť a kvalitu dizajnu). Z výsledkov vyplýva, že kvalita webových stránok je skôr nízka. Alarmujúca je aj nejednotnosť domén, čo signalizuje nezáujem budovať spoločný pozitívny imidž a identitu inštitúcie ochrany prírody. Aj ostatné kritériá nás v stredoeurópskom priestore zaraďujú na posledné priečky. Nedostatkom je najmä slabá prezentácia loga a značky chráneného územia, chýbajúce prepojenie na miestne produkty a služby, zastaralé informačné, interpretačné a vzdelávacie aktivity. Absentuje tiež väzba na región, partnerstvá a proaktívne metódy vo vzťahu k návštevníkom územia.

Podľa oslovených odborníkov, web-stránky nemajú byť písané len ako graficky upravený dobrý referát, ale z hľadiska obsahu je pre návštevníkov zaujímavá každá pridaná hodnota, ktorú tieto stránky umožňujú – najmä živé údaje (online kamery, meteorológia...). V zahraničí sa kladie dôraz aj na sprostredkovanie informácií hendikepovaným návštevníkom (napr. slabozrakým), aj zaradenie virtuálnych prehliadok pre tých, ktorí sa do určitých častí národného parku nemôžu dostať. Dôležitejší ako dizajn stránky je najmä jej použiteľnosť (schopnosť rýchlo vyhľadať požadovanú informáciu napr. o vyhradených trasách alebo uzáveroch turistických chodníkov). V súčasnosti sa upúšťa od niektorých typov ponúk (napr. kniha návštev alebo diskusné fórum), keďže je problém komunitu vybudovať a udržiavať. Nové trendy kladú väčší dôraz na interaktivitu cez sociálne siete, zobraziteľnosť v mobile, vhodnú animáciu a pod. Nižšie uvádzame príklad hodnotenia internetovej stránky rakúskeho národného parku Hohe Tauern (Repiský & Švajda 2012).

URL **Výsledky hodnotenia webovej stránky Národného parku Hohe Tauern (Rakúsko) →**	Kontakt	Príroda a krajina	Podujatia a programy	Aktuality	Novinky	Turistické informácie, hotely	Výskum	Fotogaléria	Materiály na stiahnutie	Noviny	E-shop	Viacjazyčnosť	Animácie	Mapa stránky
www.hohetauern.at	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+

Ďalším dôležitým krokom je identifikácia zúčastnených strán. Sú to ľudia, ktorí sú akýmkoľvek spôsobom ovplyvnení chráneným územím alebo majú záujem zúčastňovať sa na dianí v ňom. Najčastejšie ide o obyvateľov žijúcich v danom CHÚ alebo v jeho okolí, vlastníkov pozemkov, podnikateľov v turizme a v iných službách, vládne a mimovládne organizácie, miestnych expertov. Participatívny prístup vedie k spolupráci pri manažmente územia.

Veľmi dôležitou cieľovou skupinou sú aj médiá a významné osobnosti, ktoré pomáhajú budovať priaznivú atmosféru a predstavujú ciele manažmentu chráneného územia. Zúčastnené strany sa môžu zapájať do procesu na dobrovoľnej báze, ale oveľa lepším spôsobom je ich systematické informovanie a zapojenie do procesu prostredníctvom rôznych výborov alebo orgánov. Existuje niekoľko metód dobrej komunikácie, ktorých výber závisí od typu publika a poslucháčov. Interpersonálna komunikácia (tvárou v tvár) je pokladaná za najefektívnejšiu formu komunikácie, pretože umožňuje priamy dialóg. Na strane druhej jej nevýhodou je, že ide o pomalý proces, ktorým môžeme osloviť iba relatívne malý počet ľudí. Treba si uvedomiť, že komunikácia nie je produkt, ale prebiehajúci proces a každé chránené územie by malo mať vytvorenú stratégiu komunikácie od začiatku vrátane monitoringu a hodnotenia dosahu. Často využívanou metódou je práca s tlačovými a elektronickými médiami (rozhovor, tlačové správy a pod.). Pri týchto metódach sa odporúča predchádzajúci tréning a adekvátna príprava témy.

Kontrolné otázky:

- Prečo sú pre manažment chráneného územia potrebné kvalitné údaje a informácie?
- Ktoré typy údajov sú potrebné pre manažment CHÚ a uveďte spôsoby ich zberu a získavania.
- Aký je význam a cieľ komunikácie v manažmente chránených území?
- Ktoré metódy komunikácie sú vhodné pre využívanie správou chráneného územia?

4 Manažmentové plány v chránených územiach

Plánovanie predstavuje proces stanovenia cieľov a opatrení na ich dosiahnutie. Ide o činnosť, ktorú denne vykonáva každý z nás, a osobitne ju využívajú najmä manažéri a plánovači. Plánovacie dokumenty spravidla majú určitú hierarchiu (obr. 19): od najvyššej úrovne (napr. právne normy štátu, národné plány) cez strednú (manažmentové plány pre chránené územia) až po najnižšiu úroveň (operačné plány, pracovné programy) – Thomas & Middleton (2003).

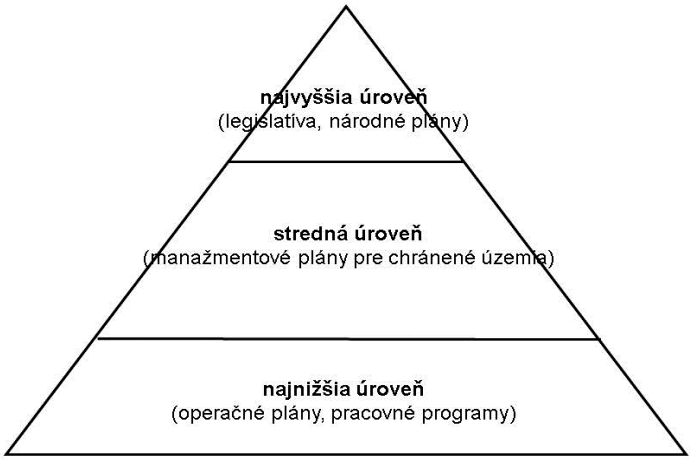

Obr. 19. Hierarchia plánovacích dokumentov. Najvyššiu úroveň predstavuje štátna legislatíva a plány, najnižšiu operačné plány a pracovné programy. *Zdroj:* Thomas & Middleton 2003, upravené.

So zriadením a zabezpečením starostlivosti o chránené územia je spravidla spojené rozsiahle plánovanie (ekonomické a finančné plány, plány na obnovu populácií ohrozených druhov a pod.). Pri plánovaní manažmentu chránených území ide hlavne o ochranu prírodných zdro-

jov a vytvorenie podmienok pre udržateľné využívania územia. Plánovanie stanovuje zodpovednosť za implementáciu jednotlivých krokov manažmentu, ich časový rámec a špecifické ciele a zabezpečuje kontinuitu manažmentu aj napriek personálnym zmenám.

Prístupy k plánovaniu

Prístupy k plánovaniu sú rôzne (najväčšie rozdiely existujú medzi prístupom akademickej sféry a odborníkmi z praxe) a v čase sa menia. V súčasnosti sa viac uprednostňuje prístup zdola nahor (*bottom – up*), ktorý zvyšuje mieru participácie verejnosti, než tradičný prístup zhora nadol (*top – down*). Moderné plány predstavujú preto skôr kratšie a flexibilné strategické dokumenty.

Plánovacie procesy môžeme vnímať z pohľadu štyroch rôznych prístupov (Lockwood et al. 2006):

- Racionálne komplexné plánovanie predstavuje prístup zhora – nadol, ktorého cieľom je navrhnúť možné riešenia vychádzajúce z opisu a analýzy súčasných podmienok na základe merateľných kritérií. Ide o striktne vedecký a technický prístup.
- Strategické plánovanie spočíva v postupnosti systematických a vzájomne prepojených krokov s cieľom formulovať, implementovať a hodnotiť rozhodnutia vedúce k stanoveným cieľom. Na to slúži najskôr vytvorenie vízie a statusu poslania, identifikácia silných a slabých stránok územia, príležitostí a ohrození (SWOT analýza), stanovenie cieľov a vytvorenie alternatívnych stratégií k doterajším predstavám využívania územia.
- Adaptívne plánovanie chápe manažment ako proces opakovaných hodnotení, a revízií na báze spätných väzieb, nie ako sériu fixne predpísaných rozhodnutí a po sebe idúcich krokov, ktoré majú byť realizované. Dôraz sa kladie predovšetkým na flexibilitu, iteráciu (viacnásobné opakovanie krokov s cieľom optimalizácie manažmentu) a ochotu učiť sa zo skúseností, ako reaguje daný systém na zasahovanie (intervenciu) človeka.
- Participatívne plánovanie reflektuje požiadavku na väčšiu účasť spoločnosti, čo zvyšuje legitimitu a efektivitu spravovania verejných vecí. Existuje mnoho etických a pragmatických dôvodov pre účasť verejnosti na plánovaní a rozhodovaní (napr. zvýšenie akceptovateľnosti v očiach verejnosti). Treba si uvedomiť, že plánovanie je podobne ako komunikácia proces a často obsahuje kombináciu viacerých prístupov uvedených vyššie.

Príprava manažmentového plánu

Cyklus plánovacieho procesu manažmentu chráneného územia zahŕňa prípravu manažmentového plánu, jeho realizáciu a monitoring (obr. 20). Príprava plánu pre CHÚ (v SR program starostlivosti) pozostáva z niekoľkých krokov (podľa Thomas & Middleton 2003, upravené):

1) Prípravná fáza sa zameriava na identifikáciu cieľov, úloh, odporúčaných postupov, aktérov a cieľových skupín, organizácie a harmonogramu manažmentového plánu. Ide o formulovanie dôležitých otázok týkajúcich sa formy, účelu a organizácie plánu, napr.: Komu je plán určený? Aké typy informácií má obsahovať? Aký čas na prípravu plánu je k dispozícii? Kto bude do nej zapojený? Bude pre každý cieľ obsahovať konkrétne opatrenia, termíny a zodpovednosť? Organizácia zodpovedná za prípravu a realizáciu plánu rozhodne aj o formách a úrovni zapojenia verejnosti (od informovania cez konzultácie ku spolupráci až k partnerstvu).

2) Zber relevantných údajov o chránenom území sa týka prírodných aj socioekonomických pomerov. Rozhodnutia týkajúce sa zberu údajov a výskumu územia vychádzajú z prvotných súborov údajov o území a z identifikácie informačných medzier. Nesprávne, nedostatočné alebo irelevantné informácie sa odrazia v nízkej kvalite a tým aj nízkej efektívnosti manažmentového plánu. Zber údajov a ich spracovanie sú náročné na čas a financie, preto je často potrebné robiť kompromisy a stáva sa, že niektoré kľúčové oblasti nebudú dostatočne pokryté.

3) Vyhodnotenie informácií spočíva v identifikácii kľúčových charakteristík a výnimočných

hodnôt chráneného územia a v šírení informácií o nich zainteresovaným skupinám, napr. prostredníctvom stručného stanoviska o význame CHÚ a jeho prínose pre spoločnosť. Proces vyhodnotenia informácií má byť otvorený pre konzultácie a vychádzať z jasných kritérií.

4) Na zber dát nadväzuje identifikácia nedostatkov, príležitostí a hrozieb a analýza otázok a problémov, ktoré má plánovací dokument riešiť. Často ide o konflikty medzi využívaním prírodných zdrojov a ochranou prírodných hodnôt (napr. intenzívna pastva dobytka vz. ochrana vzácnych a ohrozených druhov rastlín, napr. orchideí, ktoré citlivo reagujú na vysoký prísun dusíka do pôdy v exkrementoch zvierat). Táto klasifikácia umožní identifikovať aj príčiny, ktoré problémy spôsobujú. Ďalším prístupom pri analýze problémových oblastí môže byť vypracovanie zoznamu všetkých možných tém, pre ktoré je potrebné stanovenie cieľov manažmentu a následné opatrenia (ochrana flóry a fauny, regulovanie pastvy, návštevnosti a pod.).

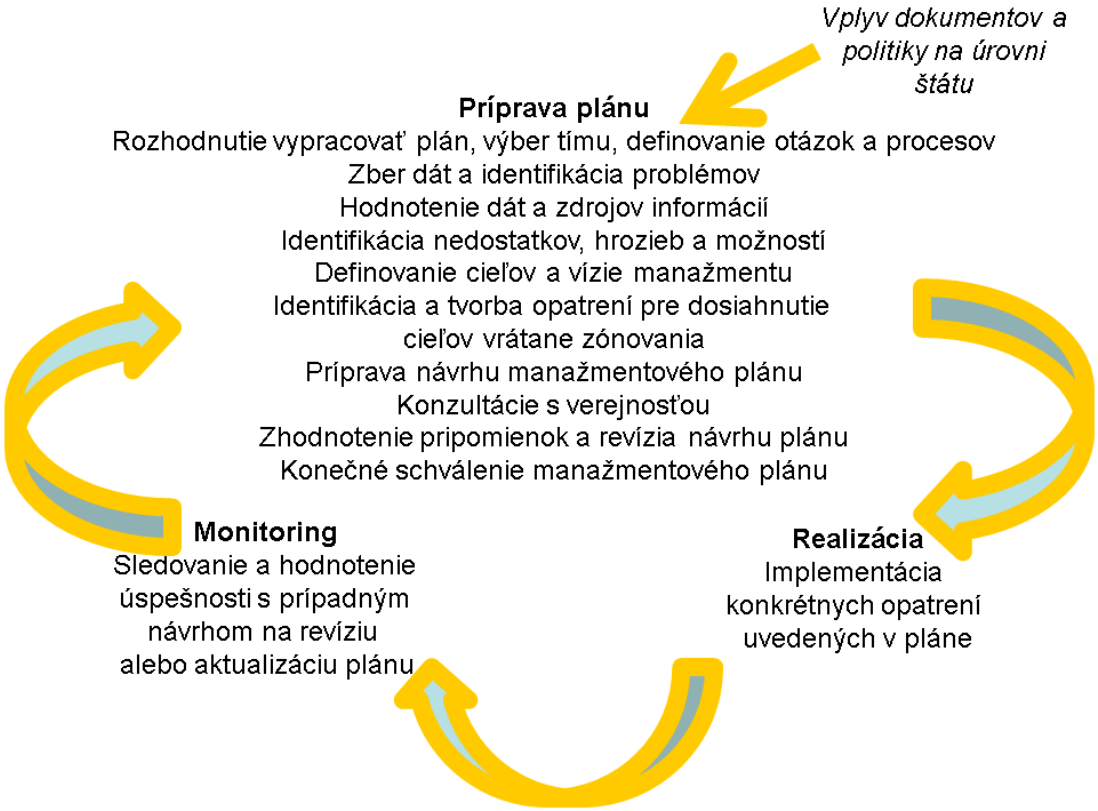

Obr. 20. Manažmentové plánovanie v chránenom území je kontinuálnym procesom. Okruh znázorňuje tri základné skupiny, postupnosti jednotlivých krokov pri príprave, realizácii a monitoringu plánu, ktoré spolu vytvárajú zložito zosieťované spätné väzby. *Zdroj:* Thomas & Middleton, 2003, upravené.

5) Osobitne významné je vytvorenie dlhodobej vízie manažmentu územia a stanovenie jeho cieľov, napr. typickým cieľom je zabezpečenie ochrany pôvodných druhov rastlín a živočíchov a ich biotopov, významných biotopov a ekologických procesov. Takto stanovené ciele by nemali byť iba všeobecné, potrebné je stanoviť precízne, špecifické, realistické, v primeranom čase dostupné a merateľné výstupy manažmentu CHÚ (*Specific, Measurable, Attainable, Relevant and Time-bound – SMART*) - napr. udržanie životaschopnej populácie príslušného druhu, ktorá predpokladá dlhodobé udržanie určitého minimálneho počtu jedincov do roku 2030.

6) Na víziu nadväzuje identifikácia, stanovenie a vyhodnotenie konkrétnych opatrení, vrátane zónovania ako jednotlivé ciele dosiahnuť. Pritom je potrebné zabezpečiť, aby požadované opatrenia bolo možné hodnotiť, merať prostredníctvom konkrétnych indikátorov (napr. udržanie resp. dosiahnutie počtu jedincov určitého druhu, ktorého ochrana je súčasťou stratégie). Plánovací tím často využíva metódu riadenej tvorivej diskusie (*brainstorming)* na identifikáciu cieľov

aj následných opatrení na ich dosiahnutie. Z množstva identifikovaných opatrení je potom nutné vybrať najlepšie riešenia alebo ich kombináciu (napr. hlasovaním, posudzovaním vplyvov, multikriteriálnou analýzou, analýzou nákladov a ziskov – *Cost Benefit Analysis – CBA*).

Zónovanie je jeden z kľúčových manažmentových nástrojov, ktorý umožňuje priestorové rozčlenenie územia do menších celkov (obr. 21) za účelom dosiahnutia špecifických cieľov, a to uplatnením diferencovanej miery ochrany prírody v jednotlivých zónach. To umožní stanoviť rôznu intenzitu ich využívania a podľa stupňa ich ochrany obmedziť až vylúčiť také aktivity, ktoré poškodzujú ekosystémy a sú v rozpore s cieľmi ochrany územia (Eagles et al. 2002). Ideálne má byť systém zonácie vytvorený spracovaním a vyhodnotením priestorových informácií – charakteristík geologického substrátu, reliéfu, klímy, pôdy, hydrológie, vegetácie a živočíšstva, krajinárskych hodnôt, kultúry a histórie, rekreačných aktivít a súčasného aj historického využívania krajiny a pod. Aby zónovanie splnilo svoj účel, manažment jednotlivých zón musí byť jednoznačne rozdielny – napr. v zóne prísnej ochrany musia byť určité aktivity (napr. zjazdové lyžovanie alebo horolezectvo a pod.) vylúčené a v „zóne rekreácie“ povolené.

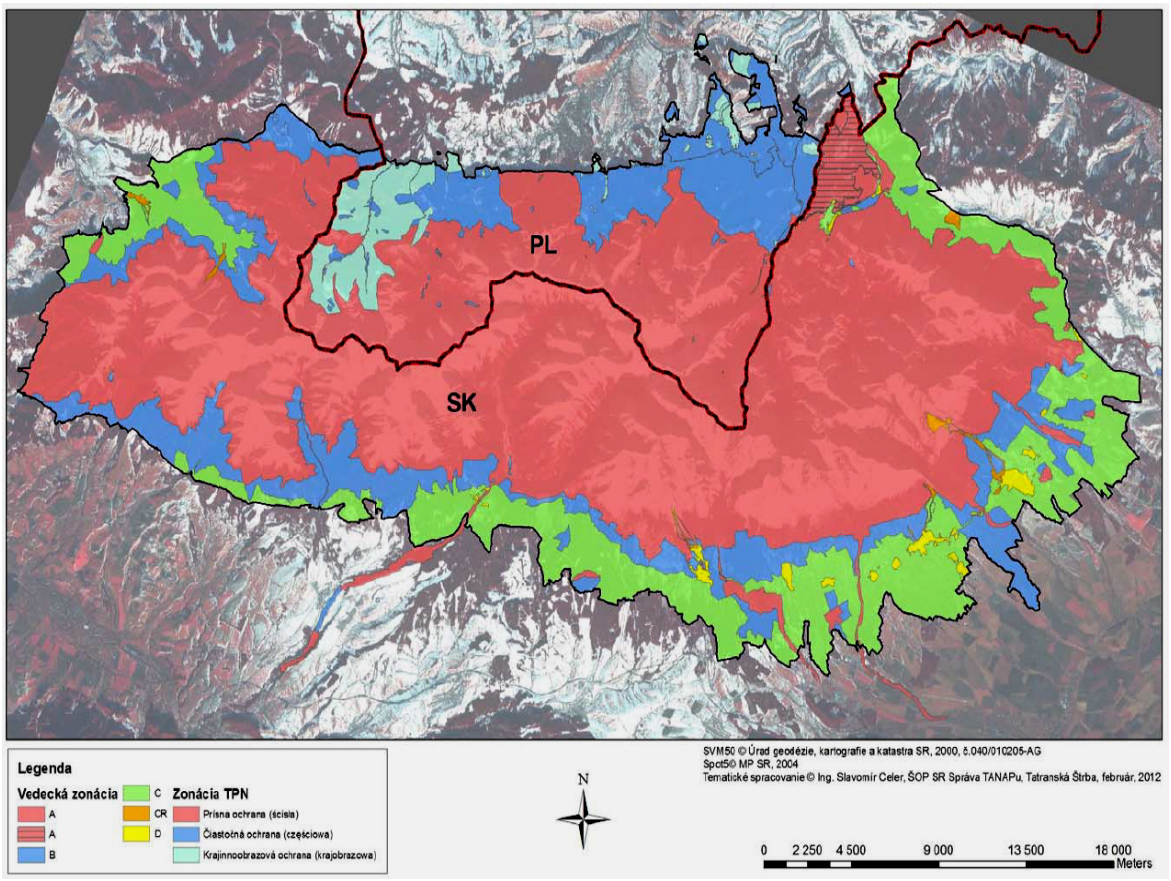

Obr. 21. Vedecký návrh zonácie slovenského TANAP-u a platná zonácia poľského TPN. Pokiaľ na poľskej strane národného parku je zónovanie územia až na drobné úpravy v platnosti od vyhlásenia národného parku, na slovenskej strane je predmetom dlhodobých sporov a polemík s vplyvom záujmových skupín. *Zdroj:* ŠOP SR Správa TANAP-u, 2012 (http://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/vedecky_navrh_zonacie_tanapu_jt.pdf)

7) Finálnym výstupom plánovacích procesov je vytvorenie manažmentového plánu ako komplexného písomného dokumentu. Súčasťou typickej štruktúry tohto plánu je opis prírodných charakteristík a unikátnych hodnôt územia, analýza problémov, obmedzení, ale tiež možností a komparatívnych výhod, stanovenie dlhodobej vízie, cieľov aj opatrení. Potrebné je tiež určiť priority, zvoliť vhodné manažmentové nástroje (napr. zonácia územia) a podobne indikátory pre hodnotenie účinnosti a efektívnosti plánu. Na Slovensku sa pre manažmentové plány chráne-

ných území zaužíval pojem „programy starostlivosti o chránené územia“. Tieto dokumenty sú podkladom na zabezpečenie priebežnej starostlivosti o CHÚ a schvaľujú ich orgány ochrany prírody. Obsah programu starostlivosti je vo väčšine prípadov určený národným právom.

8) Nasledujú konzultácie s verejnosťou a v CHÚ zainteresovanými stranami (obr. 22); vyhodnotenie pripomienok a následná 9) revízia prvého draftu plánu a vytvorenie finálnej verzie manažmentového plánu chráneného územia. Posledným krokom fázy prípravy plánu je 10) schválenie plánu. Podrobnejšie informácie uvádzame v časti III a príklad tvorby v infoboxe 4.

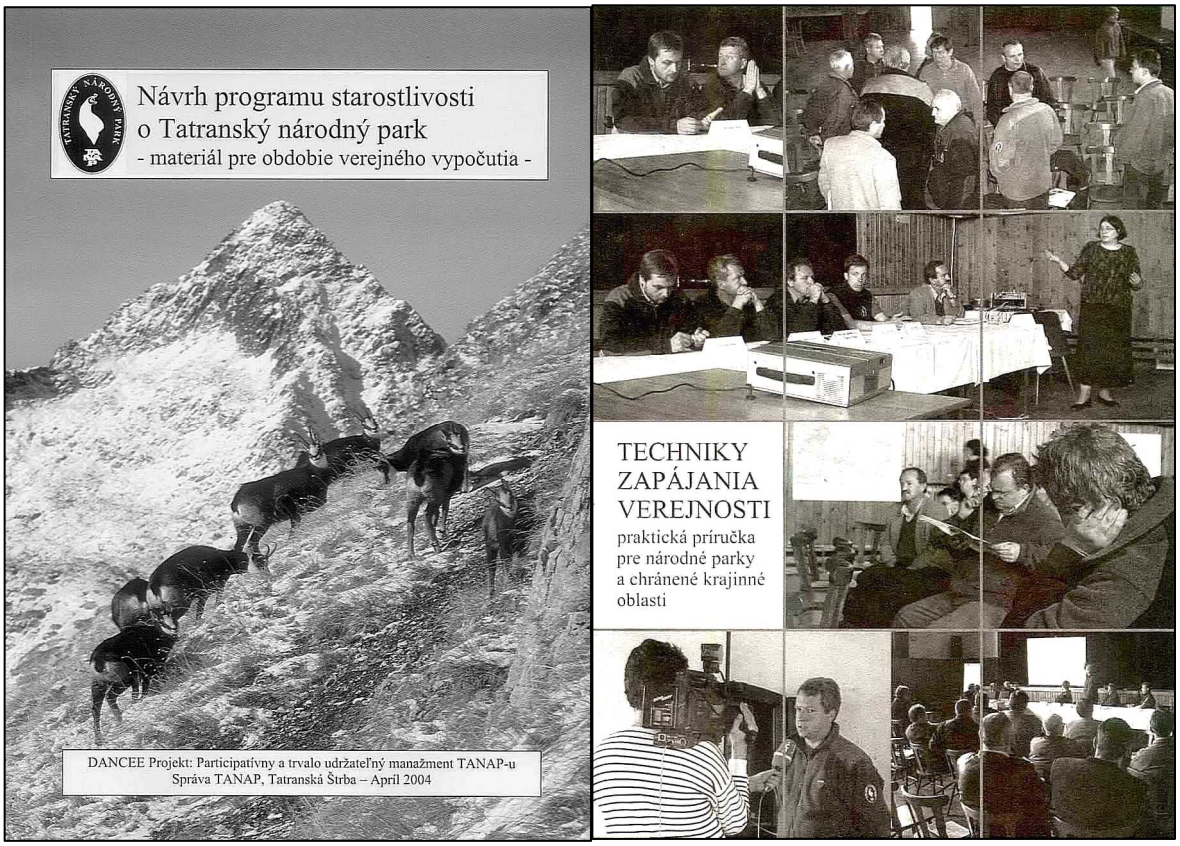

Obr. 22. Príprava manažmentového plánu v TANAP-e v rokoch 2002-2004. Uskutočnila sa participatívnym spôsobom a výsledkom boli okrem iného aj odporúčania techník zapájania verejnosti. Foto: © Juraj Švajda

Realizácia a monitoring manažmentového plánu

Poslednou fázou procesu plánovania je implementácia plánu. Tá musí obsahovať detailný opis personálneho a finančného zabezpečenia vrátane termínov na zabezpečenie jednotlivých opatrení špecifikovaných v manažmentovom pláne.

Monitoring a hodnotenie efektívnosti opatrení umožňuje zistiť resp. indikovať stav cieľových ohrozených a chránených druhov, biotopov, ekosystémov a ekologických procesov a tým aj pokrok v dosahovaní stanovených cieľov. Následná aktualizácia manažmentu umožňuje vziať do úvahy zmenené podmienky aj nové informácie a revidovať nastavené ciele a opatrenia na ich dosiahnutie. Sarkar & Illoldi-Rangel (2010) uvádzajú, že spätné väzby (revízie manažmentového plánu) vedú k iteráciám (opakovaniam postupu) tvorby plánu smerom k jeho väčšej optimalizácii v záujme všetkých zainteresovaných strán. Aj z tohto dôvodu sa vo väčšine krajín vypracovávajú manažmentové plány na časovo obmedzené obdobie (5 až 10 rokov).

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že najväčším nedostatkom manažmentových plánov býva ich veľký rozsah a zainteresovaným skupinám nie vždy zrozumiteľný striktný vedecký jazyk alebo

naopak, prílišná všeobecnosť a stručnosť, často nerealistické očakávania a ciele, ktoré nemajú efektívne implementačné mechanizmy, alebo absencia rámca pre adaptívne spravovanie území. V podmienkach Slovenska je plánovanie mimoriadne kritickým bodom manažmentu CHÚ vzhľadom na spôsob prípravy, aplikáciu, aj častú absenciu a pomalú aktualizáciu dokumentov.

Infobox 4: Príprava Programu starostlivosti o TANAP účasťou verejnosti v plánovacom procese

Projekt s názvom „Participatívny a trvalo udržateľný manažment Tatranského národného parku" financovaný organizáciou *DANCEE* (*Danish Cooperation for Environment in Eastern Europe*) v rokoch 2002 – 2004 mal za cieľ podporiť rozvoj spoločnej vízie medzi štátnou organizáciou a zainteresovanými stranami (stakeholdermi) a pomôcť pri príprave nového programu starostlivosti s účasťou verejnosti v plánovacom procese. Územie je najstarším národným parkom na Slovensku so zložitou históriou (v ktorej dlhodobo dominoval top – down prístup), komplikovanými vlastníckymi vzťahmi, nízkou zaangažovanosťou verejnosti a konfliktami medzi rôznymi záujmovými skupinami. Vtedajší Program starostlivosti bol vypracovaný na obdobie rokov 1991 – 2000.

Zvolený plánovací proces s použitím participačných metód je časovo náročný. Skúsenosti však ukazujú, že pochopenie a podpora prerokovanej ochrany prírody je efektívnejšia a účinnejšia než jej prísna, avšak vynútená ochrana. Účasť verejnosti v procese verejného vypočutia je prvým krokom k verejnému rozhodovaniu. Zapojenie verejnosti prináša obojstranné výhody – pre národný park a jeho správu táto podpora buduje pozitívny imidž, umožňuje predchádzať neskorším nedorozumeniam, vnáša demokratické prvky do rozhodovania, zvyšuje environmentálne povedomie verejnosti a komunikuje vo vzťahu k nej problémy ochrany prírody (na báze lepšej informovanosti, akceptovania jej názorov, účasti v procese rozhodovania, budovania zodpovednosti).

Samotný proces pozostával zo štyroch základných častí.

A. Príprava sektorových správ pod vedením niekoľkých pracovných skupín (napr. lesníctvo, poľovníctvo, šport, urbanizmus) vrátane komunikácie a stretnutí a zberu dát vo forme GIS.

B. Vlastná príprava návrhu Programu starostlivosti o TANAP vychádzajúceho zo sektorových správ vrátane stratégií, opatrení a zónovania ako aj príprava populárnej brožúry a web stránky.

C. Obdobie verejného vypočutia pozostávajúce z distribúcie návrhu programu, tlačovej konferencie a verejných stretnutí so zainteresovanými stranami a verejnosťou vrátane využívania interview v médiách.

D. Po verejnom vypočutí boli všetky obdržané názory a pripomienky usporiadané podľa obsahu a tematických oblastí, publikované vo forme Bielej knihy s ich akceptáciou alebo odmietnutím a nasledovalo zakomponovanie zmien a úprava programu podľa formálnych požiadaviek na schválenie.

Na 7 stretnutiach sa celkovo zúčastnilo viac ako 160 účastníkov, ktorí vzniesli takmer 180 pripomienok. Tie sa týkali najmä problematiky ochrany prírody, lesníctva a poľovníctva, manažmentu návštevníkov, urbanizácie a poľnohospodárstva. Z celkového počtu pripomienok 45 % bolo obdržaných písomne, 36 % v rámci verejných vypočutí, 15 % e-mailom a 4 % médiami. Sledovaná bola aj propagácia projektu v jednotlivých typoch médií (tlač, rozhlas, TV), pričom sa prejavila pomerne slabá úroveň diskusie a nízka podpora širokej verejnosti (Švajda 2008).

Napriek uvedeným nedostatkom a skutočnosti, že program doteraz nebol schválený, prispel v území poznačenom dlhodobou uzavretosťou štátnych organizácií nekomunikáciou a absenciou zapájania verejnosti k zvýšeniu schopnosti formulácie konkrétnych návrhov, ako aj spolupráce a diskusie medzi zainteresovanými stranami v území. Ďalším dôležitým prínosom boli odporúčania pre zakotvenie účasti verejnosti a participatívne plánovanie s príslušnými krokmi do legislatívy i zohľadnenie dlhšej časovej škály umožňujúcej diskusiu a rokovania s verejnosťou počas prípravy.

Kontrolné otázky:

- Čo je základným dôvodom pre plánovanie v chránených územiach?
- Aké prístupy k plánovaniu v chránených územiach poznáte a prečo je dôležité zapojenie verejnosti do procesu plánovania?
- Z akých krokov zvyčajne pozostáva príprava manažmentového plánu pre CHÚ?
- Ktoré sú najčastejšie nedostatky manažmentových plánov v chránených územiach?
- Čo je základným cieľom zónovania chráneného územia?

5 Financovanie a ekonomika

Ak majú chránené územia chrániť biodiverzitu a podporovať ekonomický rozvoj, musia byť aj primerane financované. Žiaľ, počas posledných desaťročí sa síce zaznamenal enormný nárast počtu a výmery chránených území, no takmer žiadne zvýšenie dostupných zdrojov. Najmä v štátoch s vysokou úrovňou biodiverzity pretrvávajú problémy zabezpečiť dostatočné množstvo financií v dôsledku chudoby ich obyvateľstva a nedostatku zdrojov. Zabezpečenie potrebného financovania pre chránené územia je pritom rovnako dôležité ako jeho identifikovanie, vyhlásenie a spravovanie na základe vedeckých princípov, ktorému sme sa venovali vyššie.

Finančná udržateľnosť chránených území

„Finančná udržateľnosť“ chránených území spočíva v zabezpečení dostatočných, stabilných a dlhodobo dostupných finančných zdrojov a v ich prideľovaní vhodným spôsobom v čase a priestore tak, aby pokryli náklady na spravovanie CHÚ a tým zabezpečili jeho účinný a efektívny manažment (Emerton et al. 2006). Finančná udržateľnosť je jednou z najdôležitejších požiadaviek pre zabezpečenie „životného cyklu“ chráneného územia – od prípravy cez vyhlásenie až po realizáciu ochrany. Aj Dohovor o biodiverzite a cieľ 20 Strategického plánu pre biodiverzitu zdôrazňujú význam dostatočného zabezpečenia finančných zdrojov pre CHÚ.

Tieto zdroje dnes chýbajú predovšetkým v chudobných rozvojových štátoch, ale nielen v nich. K najčastejším príčinám patrí, že v rámci rozpočtovej politiky štátu a miestnych zastupiteľstiev sa ochrane biodiverzity nedávajú dostatočné priority a aj skutočnosť, že príjmy z turizmu a ďalších ekosystémových služieb poskytované chráneným územím nie sú prevažne zatiaľ ani z časti určené pre podporu manažmentu chráneného územia. Ďalej je to nedostatok vhodných mechanizmov finančnej podpory CHÚ (napr. podpora na báze filantropie, donorstva a pod). Častým problémom je nielen nedostatočné financovanie, ale aj jeho neočakávané fluktuácie.

Podľa viacerých autorov chránené územia v ekonomicky menej rozvinutých krajinách dostávajú len 30 % financií potrebných na manažment územia, pričom množstvo týchto zdrojov pochádza z pomoci poskytovanej v rámci programov a projektov medzinárodných medzivládnych agentúr a medzinárodných mimovládnych organizácií (Getzner et al. 2010). Rozdiel medzi zdrojmi a výdajmi potrebnými na chránené územia sa stále zväčšuje (obr. 23) nielen kvôli tempu rastu chránených území a neschopnosti držať krok aj v oblasti financovania, ale aj kvôli všeobecnému poklesu verejných výdavkov v období ekonomických kríz. Treba si uvedomiť, že okrem zabezpečenia dostatočných finančných zdrojov sú pre tieto územia potrebné aj účinné a efektívne politické, právne (intervenčné) a ekonomické (stimulačné) nástroje.

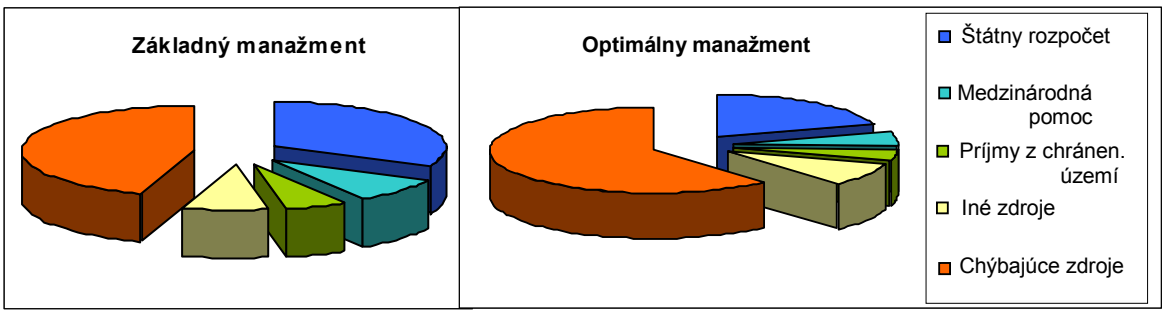

Obr. 23. Súčasné zdroje financovania a chýbajúce zdroje vo vzťahu k nákladom základného manažmentu (chýba 314 miliónov USD) a optimálneho manažmentu (chýba 699 miliónov USD) v 18-tich systémoch chránených území Latinskej Ameriky a Karibiku. *Zdroj:* Bertzky et al. 2012.

Zdroje financovania spravovania chránených území

Keď uvažujeme o zabezpečení zdrojov na financovanie chránených území musíme predovšet-

kým zlepšiť efektívnosť manažmentu a diverzifikovať potenciálne finančné zdroje (IUCN 2000). Základné typy zdrojov pre financovanie manažmentu chránených území sú tieto:

- Financovanie zo štátneho rozpočtu je v našich podmienkach najrozšírenejším spôsobom financovania chránených území. Výdavky spravidla pokrývajú oblasť kapitálovú (investície) a bežnú (mzdy zamestnancov). Dôvodom pre financovanie chránených území zo strany vlád sú najmä v poslednom období presadzované princípy ekologickej ekonómie – obchodovanie s verejnými statkami.
- Medzinárodné zdroje financovania chránených území tvoria najmä rôzne rozvojové agentúry, banky a fondy – napr. Svetová banka, GEF, UNDP, UNEP (tieto organizácie sme predstavili vyššie v časti I) a ďalšie. Ich nevýhodou je predovšetkým časové ohraničenie finančnej pomoci naviazané väčšinou na konkrétny projekt.
- Financovanie súkromného sektoru je súčasťou dlhodobého konštruktívneho partnerstva s chránenými územiami, ktoré poskytujú tovary a služby (napr. podpora turizmu, CHÚ ako vodohospodárske oblasti, absorbéry uhlíka, vedecká hodnota chránených území a i.).
- Mimovládne organizácie (napr. *WWF, IUCN*) ponúkajú isté možnosti financovania najčastejšie ako pomoc a podporu inovatívneho manažmentu chránených území. Ich výhodou je, že často zabezpečia prostredníctvom tréningov zameraných na financovanie a personálne kapacity aj dlhodobé, udržateľné financovanie chránených území.
- Nadácie a individuálni darcovia sú najmä v zahraničí významným zdrojom podpory. V poslednom období aj tu badať tendenciu podporovať radšej krátkodobé špecifické projekty. Najmä v USA je miera filantropia obrovská, čo umožňuje podporovať chránené územia aj na iných kontinentoch, predovšetkým v chudobných rozvojových štátoch.

Spomedzi viacerých finančných mechanizmov, ktoré podporujú zriadenie a manažment chránených území považujeme za potrebné spomenúť aspoň niekoľko nasledujúcich:

- Environmentálne dane a iné poplatky zavádzajú vlády, aby zabránili činnostiam, ktoré poškodzujú životné prostredie (napr. uhlíková daň zo spotreby fosílnych palív, poplatky za využívanie a znečisťovanie vodných zdrojov, za produkciu komunálnych a stavebných odpadov alebo poplatky za vstup do chráneného územia a pod.).
- Environmentálne, osobitne ochranárske fondy podporujú aktivity v oblasti starostlivosti o životné prostredie a ochrany prírody a krajiny, vrátane manažmentu chránených území. Väčšinou sú zriadené resp. spravované vládou alebo renomovanou mimovládnou organizáciou za výrazného prispenia medzinárodných donorov (v SR sú dnes významné napr. nórske a švajčiarske granty). Dôležité sú aj systémy malých grantov poskytované Ministerstvom životného prostredia SR a nadáciami (Nadácia Ekopolis 2013).
- Výmena dlhov za ochranu prírody predstavuje transakcie spočívajúce v tom, že štát, samospráva alebo inštitúcia môže svoje dlhy vymeniť za investície do ochrany územia.
- Platby za poskytovanie ekosystémových služieb (PES) zabezpečujú finančnú podporu pre chránené územia, napr. s cieľom ochrany krajiny a vodných zdrojov. Pre efektívne fungovanie trhu ekosystémových služieb je potrebné identifikovať služby, ktoré chránené územia poskytujú, analyzovať potreby trhu, zákazníkov, množstvo a lokality a najmä vytvoriť inštitucionálny rámec pre zber platieb a ich opätovné investovanie do územia. Tieto platby majú dlhšiu tradíciu na americkom kontinente (napr. Kostarika) ale veľmi dobre fungujú aj v niektorých európskych krajinách (napr. Švajčiarsko).
- Európske fondy sú dostupné predovšetkým pre členské štáty EÚ. Napr. z operačného programu Životné prostredie môžu byť financované programy starostlivosti o chránené územia a s nimi spojená infraštruktúra. V rámci Európskeho poľnohospodárskeho fon-

du pre rozvoj vidieka sa realizujú napr. platby v rámci sústavy Natura 2000. Ich nevýhodou je, že sú nesystémové, dlhodobo neudržateľné a zaťažené veľkou byrokraciou.

- Financovanie na úrovni SR zabezpečuje aj Environmentálny fond podporujúci činnosti zamerané na dosiahnutie cieľov štátnej environmentálnej politiky, ktorej jedným z prioritných cieľov je aj ochrana prírody a krajiny. Finančné zdroje však len málokedy smerujú do manažmentu chránených území a v praxi skôr ide o politický nástroj.
- Zdrojom financovania môžu byť i kompenzačné opatrenia určené v rámci procesu posudzovania vplyvov na životné prostredie (*EIA*). Tie by mali byť v porovnateľnom rozsahu zamerané na ochranu príp. obnovu príslušnými aktivitami nepriaznivo ovplyvnených biotopov európskeho významu a druhov európskeho významu, s cieľom zabezpečiť ekosystémové služby, ktoré územie plnilo resp. plní pred realizáciou daného zámeru, a chrániť spojitosť (koherenciu) európskej sústavy chránených území Natura 2000.

Plánovacie dokumenty pri financovaní chráneného územia

Podnikateľský plán (biznis plán) ako súčasť širšieho manažmentového plánu má zabezpečiť príjmy pre územie prostredníctvom rôznorodých aktivít. Zvyčajne pozostáva z hodnotenia dostupných využiteľných zdrojov, ich vlastníctva a lokalizácie, identifikácie služieb a tovarov, marketingovej analýzy a stratégie a finančného plánu. Marketingová analýza opisuje segmenty trhu, požiadavky, konkurenciu a trendy pre identifikáciu správnej stratégie oslovenia zákazníkov.

Finančný plán špecifikuje kľúčové indikátory, ktoré umožňujú sledovať výkon správy CHÚ aj z finančného hľadiska – veľkosť financií požadovaných na splnenie manažmentových cieľov, dostupné finančné zdroje, predpokladaný tok financií, bilanciu príjmov a výdavkov, atď. (obr. 24).

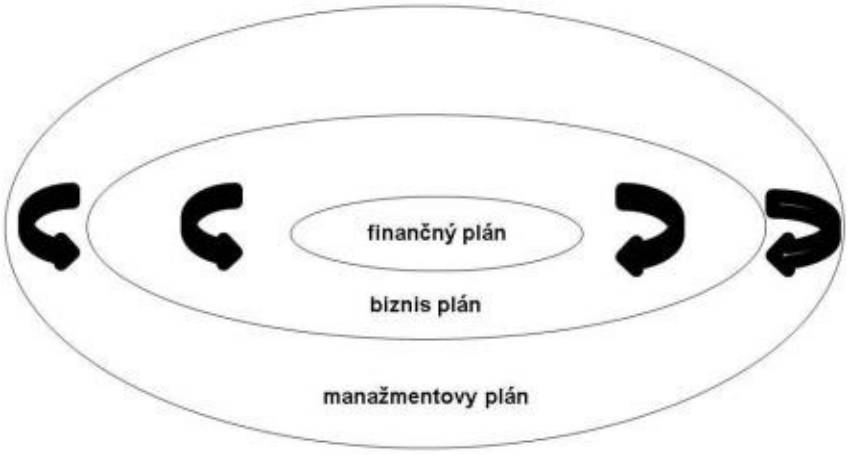

Obr. 24. Hierarchia plánov pre chránené územie. Manažmentový plán CHÚ by mal v ideálnom prípade zahŕňať aj podnikateľský a finančný plán.
Zdroj: Emerton et al. 2006, upravené.

Výber vstupného do chránených území

Existuje mnoho rôznych spôsobov vyberania vstupného do chránených území (obr. 25). Správa CHÚ alebo vlastníci územia získané prostriedky často používajú na investície do obnovy a údržby turistickej infraštruktúry. V niektorých chránených územiach je stanovený fixný poplatok pre celé územie alebo len za vstup do určitej časti, príp. sú spoplatnené služby s pridanou hodnotou, napr. licencia na prevádzkovanie ubytovacieho alebo reštauračného zariadenia (v USA) alebo povolenie umožňujúce komerčné filmovanie, predaj máp, kníh a pod.

Aplikácia princípu „príjemca resp. znečisťovateľ platí“ v manažmente chránených území znamená, že ani v tejto oblasti by náklady nemali znášať daňoví poplatníci ale užívatelia, ktorí priamo profitujú z infraštruktúry a služieb alebo spôsobujú náklady iným (napr. zvýšená návštevnosť spôsobuje aj zvýšené náklady na údržbu). Ak sa v chránenom území nevyberajú poplatky, dochádza tým vlastne k podpore užívateľov územia ostatnými členmi spoločnosti.

Vďaka tomu sa v súčasnosti môžu dostať do týchto území aj nízkopríjmové skupiny návštevníkov. Ak však územie navštevujú solventní zahraniční návštevníci, môže to vyvolať neochotu daňových poplatníkov „sponzorovať“ ich návštevu v tomto území (Lockwood et al. 2006).

V súvislosti s cenovou politikou za využívanie územia treba vziať do úvahy náklady na udržiavanie územia (sprístupňovanie chodníkov, administratívne náklady a pod.). Pri stanovení ceny je potrebné rovnako prihliadať najmä na typ hodnoty a príjemcu. Cieľom môže byť napr. pokrytie nákladov na obnovu prostredia, alebo maximalizácia zisku na základe ochoty užívateľov platiť za určité služby (napr. sprevádzanie návštevníkov v rámci ekoturistiky). Iným cieľom je limitovať, obmedziť a zmeniť rozmiestnenie (distribúciu) návštevníkov, aby redukovali environmentálne škody alebo konflikty medzi užívateľmi.

Ďalšou dôležitou otázkou je spôsob výberu platieb za vstup do chránených území a ďalších užívateľských poplatkov (napr. platby na účet, kreditnou kartou, samoregistračné automatické stanice s pokladnicou, platby v obchodoch a pod.). Systém prijímania platieb od návštevníkov môžu realizovať priamo manažéri CHÚ alebo právo výberu vstupného môžu delegovať na inú organizáciu alebo jednotlivcov. Výber poplatkov na vstupných miestach do chráneného územia umožňuje priamy kontakt návštevníka so zamestnancami, no vyžaduje zabezpečiť ich bezpečnosť, s čím sú spojené ďalšie náklady. V niektorých prípadoch sa odporúča uplatňovať aj rozdielnu cenu za užívanie za účelom regulácie počtu návštevníkov a pozitívnej diskriminácie (nespoplatňovať využívanie územia domácim obyvateľom a nízkopríjmovým skupinám).

Obr. 25. Rôzne formy výberu vstupného v národných parkoch. Vľavo osobný predaj lístkov v poľskom TPN, vpravo automatický predaj v americkom NP Rocky Mountain. Vstupné je v oboch prípadoch významným zdrojom príjmov pre národný park. Foto: © Juraj Švajda

Meranie ekonomických úžitkov a nákladov

Chránené územia poskytujú rozmanité ekonomické úžitky miestnym, regionálnym a národným ekonomikám (IUCN 1998). Komunikácia o týchto úžitkoch pomáha budovať politickú a spoločenskú podporu pre zriaďovanie a spravovanie chránených území, aj podporu pre zabezpečenie ich dostatočného financovania. Základom ekonomického hodnotenia CHÚ je meranie ekonomických úžitkov a nákladov (zisk sa vypočíta odrátaním nákladov z úžitkov). Pritom nesmieme zabúdať, že biodiverzita v chránených územiach má okrem ekonomických aj významné neekonomické hodnotové atribúty, ktoré je nutné zohľadňovať pri rozhodnutiach týkajúcich sa CHÚ.

Mnohé zahraničné štúdie ukazujú, že aj európske chránené územia sú mimoriadne atraktívne a v príslušných regiónoch sú významným ekonomickým faktorom (Job 2008). Ekonómovia používajú na vyjadrenie ich ekonomickej hodnoty najmä preferenčné metódy, ktoré merajú správanie sa užívateľov vo vzťahu k hodnote. Najčastejšou je metóda cestovných nákladov (*Travel Cost Method – TCM*), ktorá je nepriamou trhovou technikou na odhad ekonomickej

hodnoty rekreácie. Hodnotí koľko ľudí je ochotných zaplatiť (časom a financiami), aby mohli prísť do určitého územia. Tzv. kontingenčné oceňovanie spočíva vo vyhodnotení odpovedí na otázku, koľko sú ľudia ochotní zaplatiť (*Willingness To Pay – WTP*) za poskytnutie určitej služby. Analýza vstupov a výstupov (*input-output analysis*) hodnotí ako prideľovanie (alokácia) zdrojov ovplyvní v regióne príjmy, výdavky a zamestnanosť. Podobne aj analýza nákladov a úžitkov (*cost-benefit analysis*) je štandardnou ekonomickou technikou, ktorá posudzuje ekonomické náklady a zisky rozhodnutia, ktoré môže ovplyvniť chránené územie.

Infobox 5: Ekosystémové služby, financovanie a regionálna ekonomika na príklade TPN (Poľsko)

Ekosystémy nám poskytujú nenahraditeľné produkty a služby, ktoré buď pokladáme za samozrejmosť alebo si ich existenciu vôbec neuvedomujeme. V posledných rokoch silnie snaha začleniť ekosystémové služby do trhového mechanizmu (cenovej kalkulácie) tak, aby prisúdenie finančnej hodnoty týmto službám viedlo k zmene správania ich spotrebiteľov. Predpokladom začlenenia týchto tovarov a služieb do cenového mechanizmu je poznanie ich hodnoty. V praxi sú dva základné spôsoby získavania údajov pre oceňovanie (pozorovaním reálneho prostredia a hypotetickými údajmi získanými prieskumom preferencií užívateľov týchto služieb).

Výskum, ktorý sa za podpory WWF realizoval v roku 2009 na území poľských Tatier mal za cieľ podrobne analyzovať ekonomické hodnoty ekosystémových služieb. Vychádzal z predpokladu, že chránené územia prispievajú k regionálnemu rozvoju, k zabezpečeniu príjmov a živobytia obyvateľov. Pre porovnanie s TANAP-om, Poľské Tatry boli vyhlásené za národný park (Tatrzanski Park Narodowi - TPN) v roku 1954 na výmere cca 21 000 ha pričom 82 % územia je v štátnom vlastníctve. Treba podotknúť, že poľské Tatry sú na rozdiel od slovenskej časti príkladom výborne manažovaného chráneného územia v rovnakom priestorovom, historickom, spoločenskom aj prírodnom kontexte, a to aj napriek väčšiemu antropickému tlaku. Územie má ročne 2 mil. návštevníkov, ktorí pri vstupe platia na 18 lokalitách symbolické vstupné. Národný park poskytuje návštevníkom a miestnym obyvateľom ekosystémové služby zahŕňajúce najmä zadržiavanie vody, ochranu pôdy pred eróziou, rekreačné a mnohé ďalšie priame, nepriame úžitkové, opčné a existenčné hodnoty.

Štúdia vyčíslila ročnú hodnotu ekosystémových služieb, ktoré poskytuje poľský Tatranský národný park na 742 mil. EUR, z toho rekreačná hodnota je 524 mil. Eur a neúžitkové hodnoty 218 mil. Eur.

Výskum na vzorke takmer 290 respondentov mal následne za cieľ kvantifikovať hodnotu ekosystémových služieb vo vzťahu k rekreácii, ale aj prírode národného parku vrátane ochrany biodiverzity. Väčšina návštevníkov (61 %) sa do územia pravidelne vracia a dĺžka priemerného pobytu v území predstavuje takmer 8 dní. 73 % respondentov potvrdilo, že hlavným motívom návštevy územia, je práve existencia národného parku. Návštevníci nechajú v regióne počas svojho pobytu na ubytovanie, stravu, dopravu a iné výdavky v priemere viac ako 45 EUR za deň a osobu. Respondenti deklarovali ochotu podieľať sa na zabezpečení financovania národného parku ročne sumou v priemere takmer 14 Eur. Ročný rozpočet poľského Tatranského národného parku je 3 až 3,5 mil. EUR (pre porovnanie: to je ročný rozpočet celej Štátnej ochrany prírody na Slovensku), pričom 80 až 90 % nákladov na manažment TPN je schopný park pokryť z vlastných príjmov, najmä zo vstupného.

Výskum zreteľne demonštruje, že úžitky z ekosystémových služieb, ktoré národný park poskytuje, sú výrazne vyššie ako náklady na jeho zriadenie a manažment. Podobné štúdie sú mimoriadne dôležité, pretože prezentujú pozitívny socio-ekonomický dopad efektívnej ochrany národných parkov. To môže prispieť k vyššej akceptovateľnosti chránených území a ochranárskych opatrení v očiach verejnosti, miestnych komunít a politikov. Ochrana prírody tak môže aj takýmito odbornými argumentmi efektívnejšie odolávať tlakom na prírodné hodnoty chránených území (Getzner, 2010).

Kontrolné otázky:

- Ako by ste charakterizovali finančnú udržateľnosť chráneného územia?
- Uveďte možné zdroje pre financovanie chránených území.
- Akú plánovaciu dokumentáciu používame v oblasti financovania chránených území?
- Aké metódy sa najčastejšie požívajú pre hodnotenie úžitkov z chránených území?

6 Riadenie personálu, financií a majetku

Riadenie ľudských zdrojov

Riadenie ľudských zdrojov je dlhodobý proces, tzn. postupnosť krokov, ktoré organizácia vykonáva s cieľom zabezpečiť vhodných ľudí na správnych pozíciách v správnom čase. To sa dotýka aj správ chránených území. Rozhodujúce sú nasledovné kroky (Lockwood et al. 2006):

1) Plánovanie ľudských zdrojov je pre organizáciu potrebné kvôli splneniu stanovených cieľov v krátkodobom aj v dlhodobom časovom horizonte.
2) Prijímanie pracovníkov pozostáva z viacerých oblastí – opis pozície, jej bližšia špecifikácia, požiadavky na uchádzača a následná inzercia. Nasleduje výber nového zamestnanca z množstva potenciálnych kandidátov na dočasnú alebo trvalú pracovnú pozíciu.
3) Tréning a rozvoj má za cieľ stále zlepšovanie vedomostí, zručností a postojov vo vzťahu k aktuálnym úlohám alebo pracovným požiadavkám a predstavuje dlhodobú investíciu (Kopylova & Danilina 2011).
4) Hodnotenie výkonnosti zamestnanca poskytuje systematickú a ucelenú spätnú väzbu o tom, že zamestnanec prispieva k dohodnutým cieľom organizácie.
5) Sociálne zabezpečenie a služby je potrebné dosiahnuť okrem bezpečného a zdravého prostredia zamestnancov aj formou poskytnutia ochranných pomôcok, ubytovania, asistenčných programov pri problémoch a pod.

Väčšina organizácií zodpovedných za manažment chránených území má vypracovaný tzv. korporátny plán, kde sú uvedené hodnoty a princípy, ktoré organizácia pokladá za dôležité v smere dovnútra voči zamestnancom aj navonok voči zákazníkom (Roháč & Gašpar 2007). Hodnoty organizácie vychádzajú z jej vízie a misie a usmerňujú jej stratégiu (viac v ďalších častiach tejto učebnice). Významný je aj kódex správania sa pracovníkov, osobitnou súčasťou môže byť aj etický kódex, ktorý rozoberá konflikty záujmov, diskrétnosť informácií a pod.

Manažment financií a majetku

Finančný manažment je kritickou časťou práce manažéra chráneného územia. Zabezpečuje dostatok financií pre pracovníkov, vybavenie, materiálno-technické zabezpečenie. Manažovanie financií je zamerané na kontrolu reálnych príjmov a nákladov a ich porovnanie s plánovaným rozpočtom. Ten obsahuje plánovanie výdavkov, stanovenie príjmových zdrojov a ich predpokladané použitie. Zvyčajne sa vypracováva na obdobie 12 mesiacov a základnou požiadavkou je transparentnosť. Proces tvorby rozpočtu začína zvyčajne na najvyššej úrovni manažmentu. Vzhľadom na nedostatočné zdroje často dochádza k uprednostneniu požiadaviek podľa priorít a stanovených strategických cieľov.

Celkový rozpočet organizácie sa delí na menšie jednotky podľa funkčných alebo geografických zložiek organizácie. Detailný rozpočet obsahuje zvyčajne niekoľko položiek. Plán rozpočtu obsahuje zvyčajne úlohu, jej trvanie a zodpovednosť. Ďalšími položkami sú zdroje financovania, odhad nákladov na zamestnancov, náklady na služby a materiál (vrátane spotrebného) a logistickú podporu. Rozpočet by v priebehu plánovaného obdobia nemal podliehať častým revíziám a zmenám, je však vhodná priebežná kontrola jeho plnenia (porovnanie aktuálnych a plánovaných výdavkov). Osobitným problémom pri využívaní finančných zdrojov je nebezpečenstvo korupcie a podvodov (Lockwood et al. 2006).

Poslednou oblasťou je spravovanie (manažment) majetku, ktorý organizácia vlastní alebo kontroluje. Patria sem cesty, budovy, chodníky, motorové vozidlá ako aj duševné vlastníctvo. Manažment majetku umožňuje predpokladať, kedy je potrebné majetok opraviť alebo nahradiť. Pre každú časť majetku by mali byť stanovené kontrolné parametre a ich porovnaním s reál-

nym stavom je možné identifikovať požiadavky na jeho obnovu (napr. stav uniformy, značenia, cesty a pod.). Stanovenie určitých štandardov stavu majetku pomáha zabezpečiť bezpečnosť a zdravie návštevníkov a pracovníkov, ako aj ochranu životného prostredia.

Chránené územia majú významnú úlohu aj pri presadzovaní princípov udržateľnosti (obr. 26). V prvom rade ide o implementáciu udržateľných postupov v samotnej organizácii, ktorá manažuje chránené územie (využívanie energie, vody a materiálov, produkcia odpadov).

Obr. 26. Príklady bežnej implementácie udržateľných postupov manažmentu v národných parkoch. Použitie hybridných služobných motorových vozidiel v USA (vľavo) alebo separácia odpadu v rakúskych NP (vpravo) sú samozrejmosťou. Foto: © Juraj Švajda

Vhodným nástrojom pre ich dosiahnutie sú environmentálne manažérske systémy (napr. ISO 14001) vychádzajúce zo štandardných schém tvorby, kontroly a následného auditu environmentálnej výkonnosti rôznych druhov organizácií. Druhou veľmi dôležitou oblasťou je udržateľné využívanie územia (prírodných zdrojov) najmä v kategóriách chránených území V a VI. V zásade môže ísť o využívanie rastlinných a živočíšnych produktov, pastvu, poľnohospodárstvo, poľovníctvo a rybárstvo a pod. Ku kľúčovým otázkam patrí najmä veľkosť miestneho spoločenstva, ktoré je závislé od miestnych zdrojov, ďalej inštitucionálne, politické a kultúrne podmienky či ekonomická situácia miestneho obyvateľstva.

Kontrolné otázky:

- Popíšte postupnosť krokov pri riadení ľudských zdrojov v chránenom území.
- Čo je to korporátny plán a etický kódex?
- Z ktorých položiek pozostáva rozpočet organizácie?
- Popíšte niektoré z udržateľných postupov, ktoré je možné implementovať v chránených územiach.

7 Manažment prírodných zdrojov a krízový manažment

Manažment neživých a živých prírodných zdrojov

Významnou súčasťou spravovania chránených území je manažment prírodného dedičstva (príp. aj kultúrneho, v tejto učebnici sa však kultúrnemu dedičstvu nevenujeme). Okrem manažmentu cieľových ohrozených a chránených druhov rastlín, húb a živočíchov, biotopov a ekosystémov sem patrí napr. aj manažment geodiverzity v podobe významných geologických lokalít, jaskýň a pod. V zásade platí, že manažéri chránených území by mali dbať najmä na tie hodnoty, ktoré sú typické pre dané chránené územie a na tie, ktoré sú unikátne, tzn. ne-

vyskytujú sa v inom území. Dôležité je pochopenie štruktúry, procesov a fungovania prírodných systémov, ktoré umožňuje najmä realizácia dlhodobého monitoringu a výskumu.

Napríklad, v prípade manažmentu vodných zdrojov, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou pre zachovanie život udržujúcich prírodných procesov v chránených územiach, je kľúčovým predpokladom pochopenie fungovania kolobehu vody v celom povodí. Existuje mnoho príkladov, kde bol vybudovaním vodných nádrží zmenený režim prúdenia vody a ukladania sedimentov, prípadne iné fyzikálne a chemické parametre vody (teplota, obsah kyslíka a pod.) s následnými nepriaznivými vplyvmi na živé organizmy. Ďalším problémom môže byť znečistenie vody anorganickými a organickými látkami, vyčerpávanie vodných zdrojov a pod. V prípade geodiverzity bývajú najväčším ohrozením krádeže v významných fosílií, zvýšená rýchlosť erózie pôdy a geologického substrátu (na miestach s vysokou návštevnosťou), vandalizmus poškodzujúci výzdobu jaskýň a pod. (Lockw ood et al. 2006).

Obr. 27. Príklad tzv. pasívneho a aktívneho manažmentu lesných ekosystémov v TANAP-e. Vľavo Tichá dolina, kde dochádza k postupnej regenerácii a obnove lesa, vpravo aktívny „boj“ s lykožrútom v lokalite Malá Svišťovka, ktorého výsledkom je vznik rozsiahlych holín. Foto: © Juraj Švajda, 2012

Niektoré z ekosystémov sú na negatívne vplyvy mimoriadne citlivé, iné sú naopak adaptované na rozsiahle disturbancie, napr. na požiare. Najmä v prípade viacerých chránených území v zahraničí sa môžeme stretnúť s vplyvom požiarov a ohňa, ktorý je tu často prirodzeným fenoménom a musí byť reflektovaný v manažmente územia. Režimy manažmentu v rôznych územiach preto varírujú od úplnej absencie využívania ohňa (napr. v dažďových pralesoch) až po každoročné vypaľovanie (najmä v prípade xerotermných travinných ekosystémov). V podmienkach Slovenska je oheň vnímaný prevažne ako deštruktívny činiteľ a cieľom manažmentu je najmä redukcia a prevencia rizika spojeného s jeho vznikom a šírením v CHÚ.

Napriek tomu, že manažmentu rastlín a živočíchov sa venujú samostatné učebnice, aj tu chceme upozorniť na niektoré jeho aspekty. V chránených územiach sa čoraz častejšie objavujú problémy so synantropnými a inváznymi druhmi rastlín, ktorých diaspóry sú rozširované aj prostredníctvom turistickej obuvi a pneumatík terénnych áut alebo ide o také druhy, ktoré sa šíria vetrom, vodou a živočíchmi a sú atrahované poškodenými územiami (napr. zjazdovkami). Existuje mnoho spôsobov ich eliminácie – od ekologicky problematickej aplikácie herbicídov cez mechanické odstraňovanie až po využívanie pastvy alebo riadeného vypaľovania. Do úvahy pritom treba vziať najmä biologické charakteristiky druhu a minimalizáciu poškodenia populácií druhov, ktoré nie sú cieľmi manažmentu, a zabezpečenie ochrany prostredia.

Významným argumentom pre vyhlásenie chráneného územia býva ochrana živočíchov, najmä stavovcov. Netreba však zabúdať ani na mnohé druhy bezstavovcov, ktorých postavenie v ekosystéme (ich nika) je z pohľadu funkčnosti ekosystému veľmi významné až kritické (napr.

interakcie so stavovcami v rámci trofických sietí, interakcie opeľovačov s rastlinami a pod.) Manažéri CHÚ sa tiež často stretávajú s problémom neúmernej gradácie veľkosti populácie určitého druhu. Dôvodom môže byť napr. absencia pôvodného predátora, ktorého translokácia a reštitúcia jeho populácie v území môže obnoviť prirodzené autoregulačné mechanizmy a ich prostredníctvom následne prirodzenú ekologickú rovnováhu v ekosystéme.

Opačným problémom je pokles veľkosti populácie ohrozeného druhu pod kritickú hranicu. V tomto prípade je potrebné identifikovať jeho príčiny, keďže môže byť zapríčinený nielen antropogénnymi vplyvmi ale aj prirodzenými demografickými alebo environmentálnymi osciláciami, resp. dynamikou ekosystému (napr. postupnosť sukcesných štádií). V nadväznosti na identifikované príčiny potom môžeme navrhnúť konkrétne opatrenia smerujúce k eliminácii príčin ohrozenia daného druhu vrátane monitoringu úspešnosti (Lockwood et al. 2006).

Obr. 28. Inváz ne druhy rastlín a požiar v chránených územiach. Príklady hrozieb, ktoré si vyžadujú intervenciu manažérov chránených území. Foto: © Juraj Švajda & Karol Kaliský

Do tejto časti môžeme zaradiť tiež reguláciu antropogénnych vplyvov na prírodné prostredie CHÚ, ako aj opatrenia na ich zmierňovanie a adaptáciu manažmentu CHÚ na ne. Základnou otázkou je určenie miery zaťažiteľnosti územia vplyvmi človeka a únosnosti nimi vyvolaných zmien. Rôzny stupeň rezistencie (odolnosti) a reziliencie (pružnosti) ekosystémov voči vplyvom ich okolia určuje limity záťaže, po prekročení ktorých nasleduje buď kolaps ekosystému alebo jeho prechod do nového, menej priaznivého alebo nežiaduceho (nepriaznivého) stavu.

V súvislosti s vysokou návštevnosťou chránených území manažéri najčastejšie riešia problémy spojené s eróziou pôdy v okolí chodníkov a odpočinkových miest, zošľapávaním vegetácie, znečisťovaním územia odpadmi, zanášaním patogénov do prírodného prostredia, vyrušovaním živočíchov alebo zakladaním požiarov. Riešenia týchto problémov pritom už existujú – napr. stanovenie únosných počtov návštevníkov (limitovanie ich počtu), priestorové a časové obmedzenia v sprístupnení chráneného územia a pod.

Základné spôsoby manažmentu

V prípade lesných ekosystémov sa často diskutuje o intervenčnom (zásahovom) alebo neintervenčnom (bezzásahovom) resp. aktívnom verzus pasívnom manažmente (obr. 27). V určitých prípadoch je zdržanie sa zásahov lepšou voľbou pre obnovu ekosystémov a procesov než realizácia akýchkoľvek opatrení. Príkladom je manažment lesných ekosystémov po veternom polome a v podmienkach zvýšeného tlaku zmenených abiotických a biotických činiteľov, napr. pri gradácii populácie lykožrúta smrekového (*Ips typographus*). Mnohé štúdie dokázali, že ťažba v horských smrekových lesoch napadnutých podkôrnym hmyzom mala negatívny vplyv na vegetačný a pôdny kryt vrátane zmeny hydrologických charakteristík a na spontánnu regeneráciu prírodného prostredia, čo viedlo k potrebe umelého zalesňovania. Naopak, prístup spočívajúci

vo vylúčení intervencie človeka, neraz viedol k prirodzenému zmladeniu a zalesneniu bez potreby dodatočných finančných nákladov, pričom vďaka prirodzenému výberu došlo k vytvoreniu druhovo pestrejších, rôznovekých a odolnejších porastov (Jonášová & Matějková 2007).

Úlohou manažérov je teda jednoznačne odlíšiť podobné prípady od situácie, kedy sa vyžaduje aktívna intervencia, aby sa v území zachovali životaschopné populácie pôvodných druhov a spoločenstvá s prirodzeným druhovým zložením (ohrozené napr. nástupom inváznych druhov). Vyššie uvedené prípady možno tiež úspešne využiť pri interpretácii významu pôvodných ekologických procesov v chránených územiach. Napríklad v nemeckom národnom parku Bavorský les „mŕtve" stromy (po kalamite a následnom tlaku gradujúcej populácii lykožrúta) neodradili ľudí od návštevy tohto územia, naopak problémy s podkôrnym hmyzom zvýšili jeho atraktivitu práve vďaka novej možnosti pozorovať životný cyklus divočiny v európskych podmienkach, vrátane procesov jej spontánnej obnovy (Job 2008). V posledných rokoch je veľkou výzvou obnova a revitalizácia procesov, biotopov a populácií, ktoré boli v chránených územiach poškodené alebo zničené (Keenleyside et al. 2012; Jongepierová et al. 2012).

Krízový manažment

Pod pojmom incident v chránenom území možno chápať udalosť alebo sériu udalostí, ktoré môžu byť náhodné alebo spôsobené úmyselne a vyžadujú si pohotovú odozvu. Chránené územia sú zvyčajne priamo ovplyvňované prírodnými disturbanciami (požiar, záplavy, búrky a pod.), ale aj antropogénnymi vplyvmi (nehody, znečistenie, konflikty a pod.). Manažéri chránených území musia neraz čeliť incidentom, ktoré zapríčinil napr. útok zvierat alebo iné zranenie návštevníkov, alebo poškodenie infraštruktúry národného parku a pod. Z týchto dôvodov by mala mať každá správa CHÚ vypracovaný systém odpovedí (reakcií) na tieto udalosti vrátane ľudských kapacít, finančných a materiálových zdrojov (Lockwood et al. 2006).

Predpovedať incidenty v území je veľmi ťažké, preto je dobré pripraviť sa na ne nasledovnými krokmi: analýzou a identifikáciou potenciálnych rizík, ktoré sa môžu v území vyskytnúť, poznaním právnej zodpovednosti za zvládnutie incidentu, plánovaním a stanovením konkrétnych opatrení, organizáciou logistiky, prípravou personálu správy CHÚ na krízové udalosti, rehabilitáciou poškodených častí územia a pri výskyte incidentu aj hodnotením jeho zvládnutia.

Ak majú byť zachované hodnoty, pre ktoré boli chránené územia vyhlásené, potrebujú často aktívny a operatívny manažment. Ten sa musí vykonávať profesionálne, efektívne a musí reflektovať aktuálny stav chráneného územia. Každá aktivita sa má odvíjať od operačného plánu a má brať do úvahy najmä cieľ, doterajšie skúsenosti, výsledky posudzovania vplyvov na prírodné prostredie CHÚ, environmentálne manažérske systémy, udržateľnosť, rozpočet, harmonogram, aj kapacitu a kompetencie zamestnancov. Dôležité je tiež plánovanie logistických aktivít – doprava, ubytovanie, vybavenie, bezpečnosť a pod. V súvislosti s manažmentom rizík je významná predovšetkým identifikácia potenciálnych nebezpečenstiev, hrozieb vzniku incidentov, ich analýza, hodnotenie a prevencia, vrátane monitoringu a následného zlepšenia celého procesu. Dôležitá je aj komunikácia a informovanie zainteresovaných skupín (tzv. stakeholderov), ale aj širokej verejnosti o vykonávaných opatreniach a ich cieľoch (napr. likvidácia inváznych druhov rastlín, premiestňovanie živočíchov, hasenie požiaru a pod.).

Kontrolné otázky:

- Uveďte príklady manažmentu prírodných zdrojov v chránených územiach.
- V akých prípadoch je nutné použitie aktívneho manažmentu a kedy je vhodnejší neintervenčný spôsob manažmentu?
- Popíšte úlohy krízového manažmentu v chránených územiach.

8 Turizmus a rekreácia

Svetová organizácia cestovného ruchu (*World Tourism Organization – WTO)* definuje turizmus ako cestovanie mimo bydliska za účelom oddychu, rekreácie alebo potešenia. S tým súvisia produkty, služby a aktivity, ktorých cieľom je uspokojiť potreby a požiadavky turistov. Nárast turistického priemyslu súvisí najmä s rastúcim rozsahom voľného času. Chránené územia sú dnes nielen oázami zachovalých prírodných ekosystémov a refúgiami biodiverzity vo výrazne zmenenej kultúrnej krajine, ktorá ich spravidla obklopuje. Ich krása, autenticita a harmónia každoročne priťahuje milióny návštevníkov. A to tým viac, ako zachovalej prírody a divočiny na Zemi ubúda a hustota ľudského osídlenia sa zvyšuje. Napr. národné parky USA navštívi ročne takmer 280 miliónov turistov (iba Yelowstonský NP asi 3 milióny).

Fenomén svetového turizmu

Rast svetového turizmu patrí k veľkým fenoménom posledných desaťročí. Turizmus je dnes najrýchlejšie rastúcim hospodárskym odvetvím, ktoré prispieva 5 % ku globálnemu hrubému domácemu produktu (HDP) a 8 % ku globálnej zamestnanosti a jeho hodnota v rámci globálneho obchodu predstavuje trilión USD ročne, zhruba 30 % globálneho exportu komerčných služieb – obr. 29 (Pratt et al. 2011). Podľa prognóz možno očakávať kontinuálny rast investícií do turizmu, príjmov z neho, aj počtov návštevníkov CHÚ. Chránené územia budú ľudia čoraz viac vyhľadávať ako miesta oddychu, rekreácie, športu, ale aj psychickej relaxácie a duchovnej inšpirácie. Súčasne rastie počet ľudí, ktorí preferujú „zelený“, environmentálne a sociálne šetrný, udržateľný turizmus, najmä prírodnú turistiku, ekoturistiku, etnoturistiku a pod.

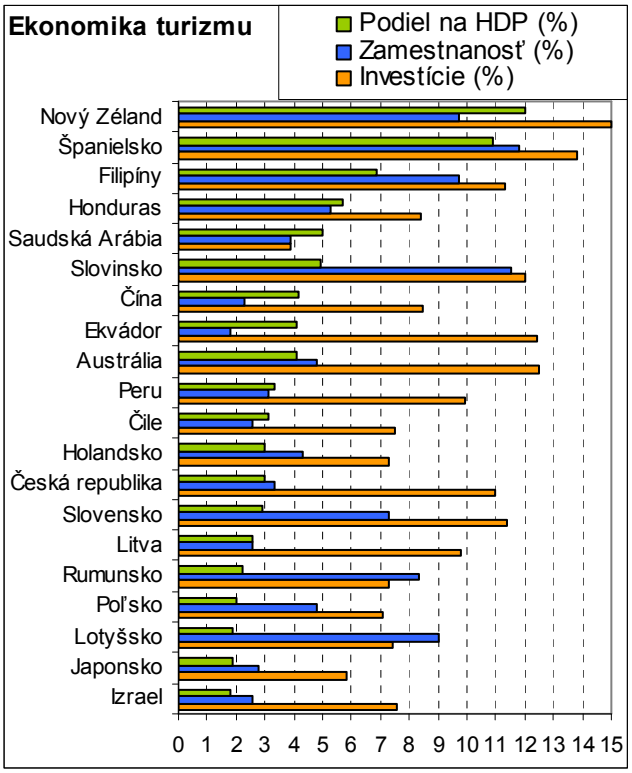

Obr. 29. Podiel turizmu na HDP, zamestnanosti a investíciách.Vidieť, že napr. na Novom Zélande a v Španielsku podiel turistického sektoru na HDP predstavuje vyše 10 %, kým v SR iba 3 %, investície sú oproti tomu oveľa vyššie. *Zdroj:* Pratt et al. 2011.

Vysoký nárast turizmu aa očakáva najmä v menej rozvinutých štátoch, ktoré sú často aj oblasťami vysokej biodiverzity a nemajú dostatočné prostriedky na manažment CHÚ a reguláciu návštevnosti. Práve tu môže turizmus pôsobiť ako impulz pre účinnú ochranu území podporou regionálnej ekonomiky, vytváraním nových pracovných príležitostí a zvyšovaním podielu miestnych ľudí na úžitkoch z turistiky (napr. v Paname 56 % podiel príjmov z turizmu predstavujú príjmy domácností, kým v Zanzibare a Tanzánii iba 10 % – Pratt et al. 2011).

Turizmus môže byť pre chránené územia významným prínosom, pretože ich ochrana je základom udržania resp. obnovy čo najmenej narušenej divočiny ako základnej podmienky kvality zážitku turistu (Sabo et al. 2002). Z pohľadu cestovných agentúr majú chránené územia jasnú ekonomickú hodnotu a ich obľubu možno využiť na ekologické vzdelávanie a osvetu. Na druhej strane vysoké počty návštevníkov môžu negatívne ovplyvniť zložky prírodného prostredia chráneného územia. Manažéri CHÚ preto stoja pred otázkou, ako zosúladiť požiadavku zabezpečenia atraktívnych zážitkov turistov s ochranou prírody. Musia preto sledovať trendy v turizme a ich vplyvy na každodenný manažment CHÚ (Eagles et al. 2002).

Niektoré negatívne environmentálne vplyvy turizmu v chránených územiach

Turizmus je významnou súčasťou národných ekonomík a môže prinášať výhody miestnemu obyvateľstvu. Patria k nemu však aj významné vplyvy na zložky životného prostredia, najmä tieto (podľa Ceballos –Lascuráin 1996; Sabo et al. 2002; Christ et al. 2003; Pratt et al. 2011):

- Znečisťovanie ovzdušia: osobitne emisie skleníkových plynov v dôsledku rastúcej dopravy, ale aj prevádzky ubytovacích zariadení; podľa aktuálnych odhadov je turizmus zodpovedný za 5 % globálnych emisií skleníkových plynov a tento podiel bude rásť.
- Znečisťovanie vody a vyčerpávanie vodných zdrojov: na znečisťovanie sú osobitne citlivé na živiny chudobné (oligotrofné) horské jazerá. Luxusná turistika tiež konzumuje zhruba 880 l vody na osobu a deň, kým priemerná spotreba obyvateľa Európy je 241 l. Problémom je aj nárast počtu golfových ihrísk, ktoré sú náročné na zavlažovanie a používanie fungicídov.
- Negatívne vplyvy na ďalšie abiotické zložky: rastie ťažba rôznych materiálov, zástavba často mení reliéf a narúša krajinné scenérie, vysoké počty turistov a rozsiahle odlesňovanie svahov (napr. pri rozširovaní lyžiarskych areálov) vedú k urýchlenej erózii pôdy (príp. aj geologického substrátu); problémom je aj ilegálny zber minerálov a skamenelín.
- Negatívne vplyvy na rastlinstvo: odlesňovanie a výruby kosodreviny, zašľapávanie vegetácie pozdĺž chodníkov; šírenie synantropných a inváznych druhov, ktoré súvisí s rastom zástavby, rozširovaním zjazdoviek aj ich zatrávňovaním nepôvodnými druhmi.
- Negatívne vplyvy na živočíšstvo: patrí sem vyrušovanie živočíchov pri zbere potravy a rozmnožovaní, ohrozenie ich potravnej základne intenzívnym zberom lesných plodov, zmena správania sa zvierat žijúcich v blízkosti rekreačných centier (v dôsledku ľahkej dostupnosti potravy v odpadových nádobách, nadmerného hluku, vodenia psov a pod.).
- Degradácia a ničenie ekosystémov: zástavba a premena krajiny pri budovaní športových a rekreačných zariadení viedli k rozsiahlym výrubom lesov a kosodreviny, k strate druhovo pestrých lúk a i. Neregulovaný lov a rybolov, nešetrný zber lesných plodov a pod. narúšajú vekovú štruktúru aj potravnú základňu mnohých druhov. Výrazné vplyvy má budovanie takýchto zariadení v silne zraniteľných ekosystémoch nad hornou hranicou lesa.

Viacerí autori (napr. Janiga 2008) zdôrazňujú nebezpečnú postupnosť budovania infraštruktúry v prípade nedostatočne regulovaného rozvoja turistického priemyslu a veľkokapacitných podujatí. Degradácia CHÚ vplyvmi masového turizmu má rôzne podoby. V rozvinutých štátoch s dlhou tradíciou turizmu sa situácia zlepšuje, najmä tam, kde pochopili, že turizmus môže byť spojencom ochrany prírody. Zničené ekosystémy chráneného územia totiž znižujú jeho príťažlivosť a kvalitu zážitku turistu, preto udržateľný turizmus musí rešpektovať ich ochranu.

Základné typy turizmu realizovaného v chránených územiach

Výstavba turistických ubytovacích a športových zariadení v tých najatraktívnejších územiach neraz viedla k zničeniu celého radu ekosystémov. Navyše v prípade masovej turistiky značná časť príjmov z turizmu uniká za hranice CHÚ a obcí, kde vzniká. Preto sa posledné desaťročia stále viac skloňuje pojem udržateľný turizmus. Ide o turizmus, ktorý zachováva a rozvíja svoj prírodný (environmentálny), sociálny, kultúrny aj ekonomický kapitál. Prostriedkom k tomu je hodnotenie ekologickej únosnosti ekosystémov a stanovenie limitov návštevnosti (napr. Briassoulis & Straaten 2000; Midriak 2005). K ďalším nástrojom patrí aj diverzifikácia ponuky, zapojenie miestneho obyvateľstva a orientácia na rôzne formy tzv. mäkkého turizmu.

Popri masovom turizme v chránených územiach existuje viac typov prírodne orientovaného turizmu, ktorého cieľom je poznávanie a potešenie z prírody. Jeho súčasťou býva spolupráca s miestnymi sprievodcami (napr. horské túry v sprievode horských vodcov aj známe safari). Osobitnými formami prírodného turizmu sú turizmus v divočine (orientovaný najmä na pozorovanie voľne žijúcich zvierat v pôvodných biotopoch) a dobrodružný turizmus (vyžadujúci

často aj fyzické zručnosti a prinášajúci istú mieru rizika). Prírodný turizmus však nie je automaticky šetrný voči prírode – príkladom sú prechody úzkymi kaňonmi a vodopádmi, ktoré znečisťujú vodné toky a môžu poškodzovať vzácne ekosystémy.

Osobitnou formou environmentálne šetrného turizmu je ekoturistika. Ide o sprístupnenie a poznávanie pôvodnej autentickej prírody, za striktnej podmienky ochrany prírodného prostredia a udržania kvality života miestnych ľudí, ktorým má poskytovať socioekonomické úžitky (Shipp 1993). Ekoturistika spočíva vo viacerých vzájomných výhodách: 1) je šetrná voči prírodnému prostrediu, 2) turistom umožňuje autentický kontakt s divočinou a 3) súčasne je prínosom pre miestnych obyvateľov (Sabo et al. 2002). Práve rozvoj tohto typu turizmu výrazne posilňuje spojenectvo medzi miestnymi spoločenstvami a správami chránených území.

Manažmentové opatrenia v oblasti turizmu

Turistické aktivity v chránených územiach môžu zabezpečovať priamo organizácie zodpovedné za ich manažment, súkromní prevádzkovatelia aj nezávislé certifikované organizácie. Dôležité je poznať aké typy a skupiny návštevníkov sa pohybujú v chránených územiach (napr. prírodovedci, ekoturisti alebo pasívni návštevníci, domáci alebo zahraniční a pod.). Každá skupina vyžaduje osobitné programy a služby. Preto je potrebné venovať pozornosť identifikácii hlavných skupín návštevníkov a prispôsobiť im ponuku a plánovanie príslušných aktivít, vrátane rozpočtu a priestorovej diferenciácie turistických a iných, v území povolených aktivít.

Návštevníci chráneného územia očakávajú, že jeho manažment má primeranú úroveň a sú s ním spojené kvalitné služby, ktoré im umožnia rozmanité aktivity v atraktívnom prírodnom prostredí (bez toho, aby ho poškodzovali). Existuje viacero jednoduchých spôsobov ako prispieť k vysokej kvalite zážitkov návštevníkov CHÚ (napr. poskytovať jasné informácie, sprístupniť atraktívne lokality, udržiavať chodníky a zariadenia vo funkčnom stave, vyžadovať vysokú odbornú a ľudskú kvalitu sprievodcov). Súčasne je potrebné vplyvy jednotlivých aktivít posudzovať dôkladne, keďže rôzne druhy a ekosystémy môžu mať voči nim veľmi rôznu toleranciu, ktorá sa mení aj v závislosti od intenzity návštevnosti, čo osobitne platí pre turizmus v divočine. Ekosystémový prístup a adaptívny manažment však v tomto prípade umožňuje pochopenie aj dlhodobých vplyvov na správanie, stres, reprodukciu a zdravie živočíchov.

Manažmentové opatrenia podporujúce orientáciu na udržateľný turizmus v chránených územiach (obr. 30) môžeme rozdeliť na priame (napr. poskytovanie povolení vstupu, zónovanie územia, obmedzenie určitých aktivít v niektorých zónach a ich povolenie v iných) a nepriame (napr. poplatky za vstup, interpretačné a vzdelávacie aktivity, zlepšenie infraštruktúry).

Obr. 30. Cieľom manažmentových opatrení v oblasti návštevnosti chránených území je najmä minimalizovanie negatívnych vplyvov na prírodné prostredie. Vľavo ukážka zmeny správania sa živočíchov v najviac navštevovaných lokalitách Tatier, vpravo ukážka riešenia zamedzenia vstupu návštevníkom do citlivej alpínskej tundry v NP Rocky Mountain (USA). Foto: © Juraj Švajda

V súčasnosti existuje viacero modelov regulácie návštevnosti a podpory udržateľného turizmu, ktoré spočívajú v niekoľkých základných krokoch: plánovanie – aktívny manažment s konkrétnymi opatreniami – monitoring – adaptácia opatrení. Limity prípustnej zmeny (*Limits of Acceptable Change – LAC*) vychádzajú z predpokladu, že využívanie územia ľuďmi vo väčšej či menšej miere spôsobuje jeho poškodenie. Tieto limity môžu byť merateľné, po identifikácii antropogénnych zmien územia nastupujú opatrenia na ich minimalizáciu alebo elimináciu. K ďalším modelom (McCool et al. 2007) patria napr. manažment vplyvov návštevnosti (*Visitor Impact Management - VIM*) alebo ochrana zdrojov a zážitkov návštevníkov (*Visitor Experience and Resource Protection - VERP*). Koncepcia ekologickej únosnosti prostredia sa často prezentovala ako maximálny počet ľudí, ktorý sú prírodné ekosystémy ešte schopné absorbovať, iní autori (napr. McCool & Lime 2001) však zdôrazňujú, že vplyv návštevnosti nie je determinovaný len množstvom návštevníkov ale aj ich správaním, stavom infraštruktúry, rezilienciou pôdy a vegetácie a pod.

Turizmus zahŕňa dynamické aktivity, pohyb a využívanie územia návštevníkmi sa riadi istými časovými modelmi. Manažéri chránených území by preto mali sledovať nielen ekologickú zaťažiteľnosť určitého územia ale aj požiadavky návštevníkov. Zatiaľ je v tejto oblasti veľmi málo dostupných údajov – o návštevnosti územia v čase a o vplyvoch návštevnosti na územie. Takéto údaje sú pritom dôležité pri tvorbe rozpočtu, formulovaní požiadaviek na údržbu infraštruktúry, na pracovníkov, pre plánovanie a marketing, výchovu a interpretáciu, ako aj pre ekonomické hodnotenie návštevnosti a posudzovanie jej environmentálnych vplyvov.

Existujú dve základné skupiny metód na sledovanie návštevnosti CHÚ: priame (napr. manuálne počítanie alebo automatické senzory) a nepriame (napr. matematické modelovanie, odhady a prognózy). Väčšinou sa používajú kombinácie rôznych techník. Veľmi cenným zdrojom údajov sú aj prieskumy (vo forme dotazníkov a interview), ktoré prinášajú informácie o vnímaní prírodných a sociálnych charakteristík územia (Cessford & Muhar 2003).

Obr. 31. Rozdielne formy interpretácie prírodných procesov. Vľavo zážitkové trasy cez kalamitné územie v nemeckom NP Bavorský les, umožňujúce pochopiť dynamiku lesného ekosystému. V strede a vpravo zdôrazňovanie hrozby nebezpečenstva vstupu do bezzásahového prostredia a nepriame „obviňovanie“ orgánu ochrany prírody v slovenskom TANAP-e. Foto: © Juraj Švajda

Veľmi dôležitým aspektom manažmentu návštevnosti v CHÚ je interpretácia (Ham 1992). Jej cieľom je komunikovať vo vzťahu k návštevníkom význam a hodnoty chráneného územia a príťažlivo a jednoducho sprostredkovať vedecké informácie o CHÚ aj laickej verejnosti. Spôsob a štýl interpretácie sa v poslednom období výrazne zmenil a niekdajšie poučujúce monológy nahrádzajú interaktívne prezentácie pohľadov na chránené územie z rôznych perspektív (napr. botanickej, zoologickej, ekologickej, historickej, krajinárskej, estetickej a pod.).

Interpretácia teda približuje hodnoty, vzdeláva návštevníkov, objasňuje ciele manažmentu (obr. 31) a vedie ich k novým a obohacujúcim zážitkom. Takéto zážitky si návštevníci dlho pamätajú a efektívna interpretácia preto môže výrazne ovplyvniť správanie a postoje návštevníkov, a to nielen v hraniciach samotného chráneného územia.

Existujú štyri základné ciele interpretácie – podpora a marketing (uspokojovanie potrieb návštevníkov CHÚ) vedúca k pochopeniu cieľov územia návštevníkmi, ich radosť z pobytu v autentickej prírode a zároveň manažment návštevnosti a ochrana územia.

Dobrá interpretácia väčšinou používa viacero metód a techník, ktoré mení a prispôsobuje v závislosti od cieľovej skupiny. Interpretačné metódy sa delia na osobné (napr. rozhovory, živé interpretácie) a neosobné (statické – napr. tlačené materiály, virtuálne túry). V niektorých krajinách (napr. Austrália) existujú certifikačné programy pre eko-sprievodcov, ktoré rozdeľujú interpretátorov do rôznych skupín na základe stupňa kvalifikácie.

Zabezpečenie úžitkov z turizmu pre miestnych obyvateľov

Ako sme už uviedli vyššie, významným sociálno-ekonomickým rozmerom turizmu je, že prináša nové možnosti účasti a viac úžitkov pre miestne spoločenstvá. Turizmus by sa preto mal orientovať na čo najväčšie využívanie miestnych produktov a služieb, a do turistického podnikania by mali byť vo väčšej miere ako dnes, zapájaní miestni obyvatelia. Najmä v rozvojových štátoch, ale aj v mnohých regiónoch Európy tak turizmus môže prispieť k zmierňovaniu chudoby domáceho obyvateľstva. V tejto súvislosti je dobré si pamätať, že podľa výskumu IUCN pešia ekoturistika prináša do obcí viac prostriedkov ako masová turistika (Ceballos-Lascuráin 1996), podobne aj agroturistika (viazaná na poľnohospodárske aktivity) alebo etnoturistika. Ak však má obec pritiahnuť turistov, musí zabrániť tomu, aby atraktívnosť jej krajiny a prírody narušila nevhodná architektúra alebo jednoúčelové stavby (napr. pre zjazdové lyžovanie).

Nové formy turizmu reflektujú rastúci záujem turistov o poznávanie pôvodnej prírody (ekoturistika) a kultúry (etnoturistika). Majú synergický prínos pre ochranu prírody, obce aj pre turistov: 1) vedú k regulácii návštevnosti najcennejších prírodných území, čo je podmienkou ich účinnej ochrany; 2) mäkké, pro-environmentálne formy turizmu predstavujú širšie spektrum aktivít, majú menšie požiadavky na infraštruktúru a sú výhodné najmä pre malé privátne a obecné ekonomiky, následne viac ziskov z turizmu ostáva v obci; 3) zvyšujú úžitky pre turistu, ktoré závisia od udržania kvality prírodného prostredia (Price et al. 1999). To, čo rastúci počet turistov stále viac oceňuje, je autentický kontakt s atraktívnou krajinou, ale tiež s miestnymi tradíciami, preto sú ochotní si za kvalitný zážitok priplatiť a rešpektovať aj prísne pravidlá.

Európska charta udržateľného turizmu a certifikovaný ekoturizmus

Manažérom chránených území pomáhajú vyrovnať sa s integráciou turizmu a ochrany ich prírody aj medzinárodné dohovory a ich odporúčania. V tejto súvislosti je významná aj Európska charta udržateľného turizmu v chránených územiach (*European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas*), ktorá je praktickým nástrojom pre vytvorenie spoločnej vízie a stratégie udržateľného turizmu v chránenom území a jej spoločnej realizácie prostredníctvom spolupráce správy CHÚ so všetkými zainteresovanými skupinami. Túto európsku chartu a sieť jej účastníkov koordinuje organizácia EUROPARC Federation (viac v EUROPARC 2012).

V súčasnosti existuje viacero certifikačných schém, ktoré umožňujú označiť cestovné agentúry, ktorých aktivity reflektujú vyššie načrtnuté princípy udržateľného turizmu. Takáto certifikácia je dnes už osvedčeným marketingovým nástrojom vo vzťahu k tým zákazníkom, ktorí preferujú udržateľné (environmentálne aj sociálne šetrné) formy turizmu. Problémom je rôznorodosť štandardov certifikačných schém, čo sťažuje ich porovnávanie, navyše mnohé sú kvôli poplatkom za vzdelávanie a účasť nedostupné malým podnikateľom.

Vo vzťahu k chráneným územiam je jedinečnou certifikačnou schémou projekt PAN Parky – infobox 6 (PAN Parks 2012). Jeho cieľom je premeniť hrozby z rozvoja turistiky v CHÚ na príležitosť ako účinnejšie chrániť prírodu, zvýšiť kvalitu zážitku turistu a pomôcť miestnej komunite. V súčasnosti vlastní certifikát 11 Pan Parkov z Európy a 2 z Ázie (tab. 6).

Infobox 6: Certifikácia udržateľného turizmu v systéme PAN Parky (*PAN Parks*)

V posledných rokoch vznikol v Európe celý rad iniciatív, ktorých cieľom je hľadať riešenie problému turizmu v chránených územiach. Jednou z nich je koncepcia certifikácie udržateľného turizmu v CHÚ PAN Parky *(Protected Area Network Parks – PAN Parks),* s ktorou prišli v roku 1997 *WWF* a holandská spoločnosť podnikajúca v oblasti cestovného ruchu *Molecaten Group*. Cieľom je vytvoriť sieť európskych unikátnych a kvalitne manažovaných chránených území, ktoré spĺňajú vysoké medzinárodne akceptovateľné štandardy a kvalita manažmentu je predmetom nezávislej verifikácie.

Certifikačný systém obsahuje päť princípov, ktoré musí CHÚ, ašpirujúce na certifikát postupne splniť. Princípy 1 až 3 (prírodné hodnoty, manažment prírody, manažment návštevníkov) majú zabezpečiť ochranu prírodných hodnôt chráneného územia a kvalitu zážitku turistu. Štvrtý princíp sa týka CHÚ aj okolitého regiónu a piaty princíp podnikateľov v oblasti cestovného ruchu v CHÚ a jeho okolí (PAN Parks 2012). Členmi siete sa môžu stať územia významné pre ochranu prírody s minimálnou výmerou 20000 ha, v ktorých kompaktnú jadrovú zónu tvorí minimálne 10000 ha a ktorá zároveň predstavuje najlepšiu ukážku pôvodného ekosystému. CHÚ musí mať schválený manažmentový plán, ktorého prioritným cieľom je ochrana ekologických procesov a biodiverzity. Uvádza prijateľné a neprijateľné aktivity v jednotlivých zónach, pričom v jadrovej zóne sú hospodárske aktivity vylúčené. Územie má mať vypracovaný plán manažmentu návštevnosti, ktorý musí rešpektovať ciele a poslanie národného parku. Naplnením štvrtého princípu je vypracovanie stratégie rozvoja udržateľného turizmu v území, v spolupráci s miestnymi obyvateľmi, majiteľmi pozemkov, miestnymi samosprávami a podnikateľmi v oblasti cestovného ruchu. Piaty princíp (partnerstvo) obsahuje kritériá a indikátory pre komerčných partnerov tak, aby títo realizovali stratégiu udržateľného turizmu v CHÚ a jeho okolí. Odmenou im je logo PAN Parky (*PAN Parks)*, marketingový nástroj podporujúci ich podnikanie.

Prvým krokom je vypracovanie žiadosti o verifikáciu prírodných hodnôt chráneného územia a jeho manažmentu podľa prvých troch princípov, na základe čoho nadácia *PAN Parks* rozhodne o verifikácii nezávislou skupinou odborníkov. Na základe výsledkov verifikačného procesu získa územie certifikát so zoznamom podmienok, ktoré musí splniť, vrátane práce na ďalších dvoch princípoch. V súčasnosti je rámci tejto koncepcie certifikovaných 13 chránených území. Na Slovensku koncept *PAN Parks* narazil na problém vyčlenenia kompaktnej jadrovej zóny bez hospodárskych aktivít (v prípade NP Slovenský raj, ktorého vtedajšia správa ako prvá v SR prejavila záujem o túto certifikáciu) resp. nezáujem zo strany zodpovedných inštitúcií (v prípade TANAP, pričom pre tento NP bola spracovaná aj štúdia uskutočniteľnosti). Nedávno (2012) bol však do certifikačného systému organizácie EUROPARC, v rámci Charty udržateľného turizmu zaradený NP Muránska planina.

Tab. 6: Certifikované NP v systéme PAN Parky – stav k 30.9.2013 (PAN Parks 2013)

1.	Archipelago NP - ostrovy v Baltickom mori; Fínsko
2.	Borjomi-Kharagauli NP – hory nižšieho Kaukazu; Gruzínsko
3.	Central Balkan National Park – vysoké hory Balkánu, bukové lesy, Bulharsko
4.	Cepkeliai-Dzukija NP – mokrade, rieky a borovicové lesy; Litva
5.	Fulufjället NP – boreálne lesy a hory južnej časti Škandinávskeho polostrova; Švédsko
6.	Kürské hory NP – horské ekosystémy s jaskyňami, kaňonmi a vodopádmi; Turecko
7.	Majella NP – hory regiónu Abruzzo; Taliansko
8.	Oulanka NP – boreálne lesy a jazerá južného Laponska; Fínsko
9.	Paanjärvi NP – lesy Karélie, na strete fínskej a ruskej kultúry; Rusko
10.	Peneda Geres NP – horské ekosystémy; Portugalsko
11.	Retezat NP – Južné Karpaty; Rumunsko
12.	Rila NP – pralesy pohoria Rila; Bulharsko
13.	Sooma NP – nížinné ekosystémy; Estónsko

Kontrolné otázky:

- Definujte fenomén turizmu a popíšte možné prínosy pre CHÚ?
- Ktoré sú hlavné negatívne environmentálne vplyvy turizmu na chránené územie?
- Aké základné typy a formy udržateľného turizmu môžeme rozvíjať v CHÚ?
- Uveďte príklady manažmentových opatrení, ktorých cieľom je zmierniť negatívne vplyvy turizmu na chránené územie.
- Čo je to interpretácia a aké sú jej hlavné ciele v chránených územiach?

9 Spájanie chránených území do súvislého prepojeného systému

Funkčný systém chránených území si vyžaduje ich vedecky podloženú identifikáciu, vyhlásenie a strategický manažment. Chránené územia nám poskytujú mnoho služieb (ekologických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych), ktoré často presahujú ich hranice. Na druhej strane sú tieto územia ovplyvňované aktivitami a vplyvmi z ich okolia (vrátane globálnych zmien), ktoré sa podieľajú na degradácii biotopov a fragmentácii populácií druhov a ich biotopov, ktoré negatívne ovplyvňujú procesy v ekosystémoch (napr. vplyvy klimatickej zmeny, urbanizácie, poľnohospodárstva, znečisťovania prostredia, prenikania inváznych druhov do CHÚ).

Fragmentácia a konektivita

Fragmentácia biotopov spočíva v rozdelení pôvodného stanovišťa (a tým miestnych populácií druhov) na aspoň dve menšie a bariérami izolované časti (Bennett 2003). Vedie k nej napr. nevhodne situovaná zástavba, výstavba diaľnic, vytváranie veľkoblokových polí, likvidácia nelesnej drevinovej vegetácie a iné. Fragmentáciou izolované populácie čelia úbytku genetickej variability v dôsledku sťaženej až zastavenej výmeny genetickej informácie s populáciami v iných fragmentoch. Problematike fragmentácie prírodných biotopov, jej príčinám a následkom sa venuje mnoho autorov (napr. Soulé 1986; Bennett 2003 a iní). Platí, že v kombinácii s populačnou dynamikou a environmentálnymi zmenami fragmentácia zvyšuje riziko vyhynutia (extinkcie) miestnych populácií druhov, čo je nebezpečné v prípade kľúčových druhov, ktorých vyhynutie môže spustiť kaskádu vymierania (Primack et al. 2011).

Strata konektivity v krajine spravidla prebieha v troch fázach: spojené – kriticky narušené – nespojené fragmenty, izolované populácie a biotopy. Už v druhej fáze je dynamika systému ťažko predvídateľná a zmeny môžu vyústiť do rozsiahlej fragmentácie krajiny. Pozornosť si zaslúži aj aplikovanie manažmentových kategórií chránených území podľa *IUCN*, odrážajúcich rozdielne spôsoby manažmentu krajiny, ktoré zásadne ovplyvňujú fragmentáciu biotopov.

Žiaden systém chránených území nemôže byť funkčný ako sústava izolovaných fragmentov obklopených nevhodne využívanou krajinou. Riešením problému fragmentácie je také plánovanie a manažment chránených území, ktoré zohľadňuje potrebu riešenia spojitosti, konektivity populácií cieľových druhov a ich biotopov, resp. konektivity krajiny ako významnej súčasti priestorovej organizácie CHÚ (za účelom zabezpečenia životaschopnosti populácií daných druhov). Dvomi základnými typmi sú štrukturálna a behaviorálna konektivita (Kindlmann & Burel 2008). Prvá súvisí s vhodnou krajinnou štruktúrou, vrátane rôznych typov biokoridorov (resp. ekologických koridorov) nevyhnutných pre šírenie a migráciu druhov v krajine, a druhá je viazaná predovšetkým na správanie organizmov a ekologické procesy v krajine.

Aune et al. (2011) klasifikujú konektivitu v rámci chránených území až do štyroch skupín:

1) konektivitu biotopov, ako spojenia plošiek vhodných biotopov príslušných druhov;
2) konektivitu krajiny, ako spojenia príslušných typov vegetačnej pokrývky v krajine;

3) ekologickú konektivitu, ako spojenia ekologických procesov rôznych hierarchií v krajine;
4) konektivitu evolučných procesov, ako udržiavanie evolučnej diverzifikácie, prírodného výberu a genetickej variability v rozsiahlych merítkach krajiny.

Spájanie chránených území pre zabezpečenie konektivity

Ako vyplýva z vyššie uvedeného zabezpečenie štrukturálnej a behaviorálnej konektivity je fundamentálnou súčasťou ochrany populácií cieľových druhov a preto by malo byť súčasťou plánovania v ochrane prírody tak v rámci chráneného územia ako aj v rámci sústavy CHÚ. Ochrana a obnova konektivity zvyšuje možnosti šírenia a migrácie organizmov a tým aj biodiverzitu územia, pričom súčasne zmierňuje vplyvy z okolia CHÚ (Aune et al. 2011).

Chránené územia je vhodné spájať do koherentného, súvislého systému rôznych hierarchických úrovní resp. priestorových škál – lokálnej, regionálnej, národnej alebo kontinentálnej. Spájanie rôznych typov biotopov si vyžaduje aj rôzne typy biokoridorov (napr. lesné, krovinové, lúčne, hydrické a pod.). Z ekologického hľadiska nás zaujíma najmä veľkosť a typ zachovalých fragmentov prírodných biotopov, ich štrukturálna a funkčná (behaviorálna) konektivita. Vzájomné prepojenie môžeme dosiahnuť buď fyzickým, štrukturálnym prepojením (napr. líniové koridory vegetácie (obr. 32), alebo „nášľapné kamene“ či mozaika biotopov), tiež podporou procesov, ktoré prekonávajú izolovanosť miestnych populácií (napr. opeľovanie).

Obr. 32. Ako odpoveď na fragmentáciu biotopov diaľnicami sa vo svete budujú ekodukty, ktoré umožňujú migráciu voľne žijúcich organizmov ponad diaľnice. Jeden z prvých príkladov aspoň skromného ekoduktu pod Tatrami. Foto: © Peter Bačkor

Teoreticko-metodické nástroje pre ochranu a obnovu konektivity populácií, biotopov, krajiny a ekologických procesov sa vyvíjali v prostredí teórií ostrovnej biogeografie, metapopulačnej teórie a krajinnej ekológie (Hanski 1999; Turner et al. 2001; Primack et al. 2011). Ich praktickým vyjadrením je koncepcia ekologických sietí (ECONET) a v strednej Európe aj koncepcia územných systémov ekologickej stability (ÚSES) ako významnej súčasti krajinnoekologického plánovania, osobitne LANDEP (Miklós 1992; Ružičková & Šíbl 2000; Buček et al. 2007; Pazúrová 2010). Ekologické siete sa identifikujú a realizujú na rôznych úrovniach, od miestnej, cez národnú po regionálnu, resp. až kontinentálnu úroveň. Význam zabezpečenia konektivity vzrastá aj z dôvodu klimatickej zmeny: v jej dôsledku sa totiž populácie mnohých druhov posúvajú smerom od rovníka k pólom a do vyšších nadmorských výšok (Nuñez et al. 2013).

Spájanie chránených území na inštitucionálnej úrovni

Pri spájaní chránených území môžeme uvažovať nielen o ich ekologickom (štrukturálnom alebo behaviorálnom), ale aj o ich sociálnom, ekonomickom alebo inštitucionálnom prepájaní. Silné inštitúcie sú nevyhnutné pre zabezpečenie ochrany biodiverzity národnej siete CHÚ. Efektívny manažment si vyžaduje najskôr identifikáciu a artikuláciu dôvodov pre vyhlásenie CHÚ, stanovenie cieľov, implementáciu mechanizmov adaptívneho manažmentu a udržiavanie vzťahov s kľúčovými miestnymi zainteresovanými skupinami (stakeholdermi). Výhodou je integro-

vaný prístup, ktorý spočíva v presadzovaní požiadaviek ochrany prírody aj v iných sektoroch, ktoré sú v území aktívne (najmä ekonomických). Nemalo by ísť o boj ochrany biodiverzity s ekonomickým rozvojom, ale skôr o hľadanie styčných bodov rôznych záujmov a prezentáciu ochrany biodiverzity ako novej významnej možnosti udržateľného využívania územia.

Infobox 7: Memorandum o spolupráci medzi Tatranskými národnými parkami SK-PL (február 2007)

V zachovalom ekosystéme strednej Európy pozdĺž slovensko-poľskej štátnej hranice, ktorý je jedným z najmenej ovplyvnených človekom, boli k ochrane prírodného dedičstva celoeurópskeho významu zriadené Tatranský národný park (1949) a Tatrzański park narodowy (1954). Územie Tatier je zároveň biosférickou rezerváciou ustanovenou v rámci programu MaB UNESCO (1993).

Obe správy národných parkov vedomé si narastajúceho významu a dôležitosti cezhraničných chránených území uzatvorili memorandum o vzájomnej spolupráci. Ťažisko spolupráce tvorí koordinácia všetkých záležitostí cezhraničného charakteru, vytvorenie spoločných pracovných skupín, vzájomná výmena personálu, spoločná koordinácia postupov pri cezhraničných projektoch a programoch EÚ a pod.

Vzhľadom k podobnej dobe trvania oboch parkov a ich spoločnej histórii (Krakovský protokol 1925) zameriavajú obe Správy svoju spoluprácu na nasledujúce okruhy činností:

1. Ochrana prírody (zlepšovanie podmienok pre zachovanie a prežitie typických živočíšnych druhov, založenie trvalých monitorovacích plôch zaisťujúcich sledovanie bezzásahového priebehu prírodného vývoja lesa a pod.);

2. Rekreačné využitie, ekologické vzdelávanie a práca s verejnosťou (projekty cezhraničných trás, informačné strediská, viacjazyčné informačné materiály, zosúladenie rozdielov medzi návštevnými poriadkami, turistické označenia v teréne a spoločné mapy, likvidácia odpadov v prírodnom prostredí a pod.);

3. Výskum a monitoring (hydrologický výskum, výmena dát, spolupráca pri tvorbe atlasu, monitoring návštevnosti a pod.).

Medzi ďalšími možnými oblasťami spolupráce sa uvádzajú zblíženie manažmentov oboch národných parkov, zjednotenie informačného systému, spoločná prezentácia na medzinárodných fórach, spoločný postup vo vzťahu k európskym fondom a pod. Obe strany súčasne deklarujú svoju vôľu rešpektovať cieľové zadania medzinárodne uznávaných kritérií IUCN pre národné parky a tieto správami oboch národných parkov postupne napĺňovať (Správa TANAP-u 2007).

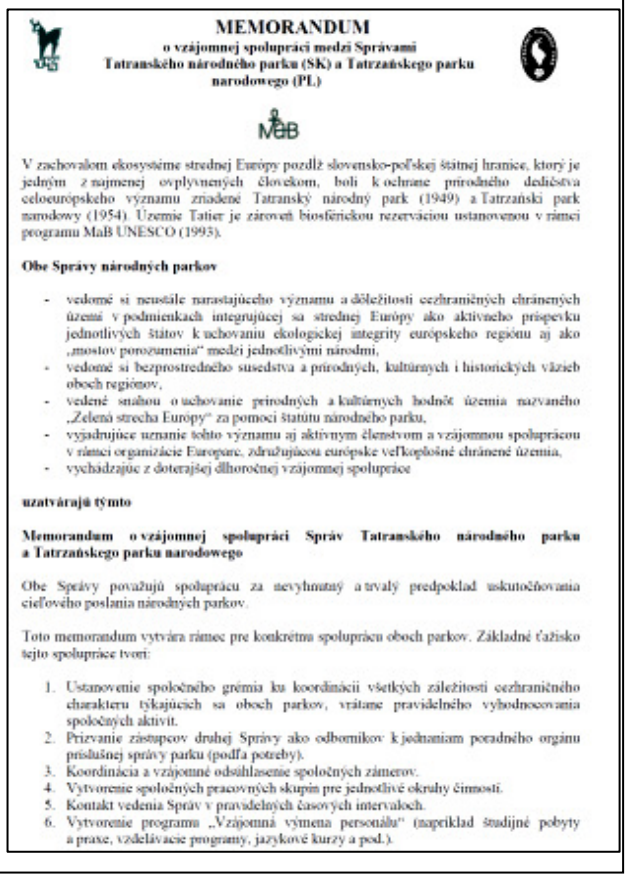

MEMORANDUM
o vzájomnej spolupráci medzi Správami Tatranského národného parku (SK) a Tatrzańskego parku narodowego (PL)

MaB

V zachovalom ekosystéme strednej Európy pozdĺž slovensko-poľskej štátnej hranice, ktorý je jedným z najmenej ovplyvnených človekom, boli k ochrane prírodného dedičstva celoeurópskeho významu zriadené Tatranský národný park (1949) a Tatrzański park narodowy (1954). Územie Tatier je zároveň biosférickou rezerváciou ustanovenou v rámci programu MaB UNESCO (1993).

Obe Správy národných parkov

- vedomé si neustále narastajúceho významu a dôležitosti cezhraničných chránených území v podmienkach integrujúcej sa strednej Európy ako aktívneho príspevku jednotlivých štátov k uchovaniu ekologickej integrity európskeho regiónu aj ako „mostov porozumenia" medzi jednotlivými národmi,
- vedomé si bezprostredného susedstva a prírodných, kultúrnych i historických väzieb oboch regiónov,
- vedené snahou o uchovanie prírodných a kultúrnych hodnôt územia nazvaného „Zelená strecha Európy" za pomoci štatútu národného parku,
- vyjadrujúce uznanie tohto významu aj aktívnym členstvom a vzájomnou spoluprácou v rámci organizácie Europarc, združujúcou európske veľkoplošné chránené územia,
- vychádzajúc z doterajšej dlhoročnej vzájomnej spolupráce

uzatvárajú týmto

Memorandum o vzájomnej spolupráci Správ Tatranského národného parku a Tatrzańskego parku narodowego

Obe Správy považujú spoluprácu za nevyhnutný a trvalý predpoklad uskutočňovania cieľového poslania národných parkov.

Toto memorandum vytvára rámec pre konkrétnu spoluprácu oboch parkov. Základné ťažisko tejto spolupráce tvorí:

1. Ustanovenie spoločného grémia ku koordinácii všetkých záležitostí cezhraničného charakteru týkajúcich sa oboch parkov, vrátane pravidelného vyhodnocovania spoločných aktivít.
2. Prizvanie zástupcov druhej Správy ako odborníkov k jednaniam poradného orgánu príslušnej správy parku (podľa potreby).
3. Koordinácia a vzájomné odsúhlasenie spoločných zámerov.
4. Vytvorenie spoločných pracovných skupín pre jednotlivé okruhy činnosti.
5. Kontakt vedenia Správ v pravidelných časových intervaloch.
6. Vytvorenie programu „Vzájomná výmena personálu" (napríklad študijné pobyty a praxe, vzdelávacie programy, jazykové kurzy a pod.).

Nevyhnutnosť inštitucionálneho spájania chránených území je potrebná namä v prípade cezhraničných CHÚ, pobrežných alebo riečnych ekosystémov a pod. Mnohé z problémov, ktoré riešia manažéri CHÚ musia byť konfrontované na bioregionálnej úrovni bez ohľadu na politické alebo právne hranice. Tento prístup presadzuje aj Dohovor o biodiverzite a z príkladov možno uviesť iniciatívu WWF 200 globálnych ekoregiónov (*Global 200 Ecoregions*) alebo mapovanie najohrozenejších centier svetovej biodiverzity organizáciou Conservation International (*Biodiversity Hotspots*), ktoré sú často cezhraničnými územiami. Príkladom snahy o integráciu prírodných a socioekonomických systémov je koncepcia biosférických rezervácií programu *UNESCO* Človek a biosféra, zahŕňajúca členenie územia na jadrovú, nárazníkovú a prechodnú zónu a integráciu ochrany územia a jeho udržateľného využívania za spolupráce zainteresovaných strán.

Prvým a zrejme najznámejším príkladom cezhraničného chráneného územia bolo vyhlásenie mierového cezhraničného národného parku *Waterton – Glacier* spoločne v USA a v Kanade v roku 1932. V Európe sú na slovensko-poľskom pohraničí príkladom najstaršieho cezhraničného chráneného územia Pieniny (rovnako vyhlásené v r. 1932). Vo svete dnes existuje takmer 200 príkladov cezhraničných chránených území vo viac ako 120 krajinách. Preto aj forma cezhraničnej ochrany územia môže byť rôzna – napr. mierové parky, ktoré vznikli ako výsledok urovnaných konfliktov alebo cezhraničné migračné koridory.

V prípade cezhraničnej spolupráce je kľúčovou otázkou, či je spolupráca nevyhnutná a prospešná pre dosiahnutie cieľov ochrany územia. Manažéri cezhraničných chránených území by mali brať do úvahy identifikáciu a predstavenie spoločných hodnôt územia, zapojenie miestneho obyvateľstva, získanie podpory rozhodovacej sféry, vzájomné informovanie a spoločnú koordináciu aktivít, spoločné plánovanie rozvoja územia (napr. dohody o spolupráci), zabezpečenie udržateľnosti financovania manažmentu CHÚ, pravidelného monitoringu, tiež hodnotenie efektívnosti manažmentu aj riešenie prípadných konfliktov (Sandwith et al. 2001).

Obr. 33. Spolupráca medzi chránenými územiami môže mať okrem iného aj formu vzájomných výmenných pobytov pracovníkov. Fotografia dokumentuje jednu z oblastí „sister-park“ spolupráce medzi poľským TPN a americkým národným parkom Rocky Mountain. Foto: © James Frank

Kontrolné otázky:

- V čom spočíva fragmentácia populácií biologických druhov a ich biotopov a prečo je z pohľadu chránených území nebezpečná?
- Čo je to konektivita, prečo je dôležitá a aké typy konektivity v krajine poznáte?
- Čo sú to ekologické siete a územné systémy ekologickej stability?
- Uveďte príklady spájania chránených území v rôznych priestorových mierkach.
- Čo je podstatou inštitucionálneho spájania chránených území?
- Uveďte príklad cezhraničnej spolupráce pri ochrane chráneného územia.

10 Posúdenie efektívnosti manažmentu

Pokrytie celosvetovej biodiverzity existujúcimi chránenými územiami je stále nedostatočné, zároveň treba týmto územiam venovať pozornosť. V mnohých prípadoch nevieme posúdiť, či ich manažment funguje správne, územia často čelia početným hrozbám, ktoré spôsobujú degradáciu biodiverzity a stratu hodnôt, pre ktoré bolo chránené územie vyhlásené. Práve na tieto otázky by nám malo dať odpoveď posúdenie efektívnosti manažmentu. Ide o posúdenie, ako účinne sú v území chránené hodnoty, pre ktoré bolo vyhlásené a či manažment dosahuje stanovené ciele. Cieľom tohto posúdenia je zlepšenie manažmentu územia. Hodnotenie pomáha porozumieť aktuálnej situácii, primeranosti manažmentových opatrení, účelne využívať finančné zdroje, plánovať odozvy na potenciálne ohrozenia a získavať komparatívne výhody.

Základné dôvody pre posúdenie efektívnosti manažmentu

Hlavné ciele hodnotenia efektívnosti manažmentu chránených území sú tieto (Hockings et al. 2006):
1) Pomáha zabezpečiť lepší manažment v meniacom sa prostredí.

2) Pomáha účelne prideľovať zdroje, určiť priority, ciele a vypracovať plán na ich dosiahnutie.

3) Verejnosti, ostatným zainteresovaným subjektom a donorom poskytuje spoľahlivé informácie o manažmente CHÚ, čím zvyšuje sledovateľnosť a transparentnosť celého procesu.

4) Zvyšuje povedomie spoločnosti o prírodných hodnotách CHÚ a ich ohrození, umožňuje zapojiť do spravovania CHÚ kľúčové zainteresované skupiny, verejnosť a získať ich podporu.

Pre hodnotenie efektívnosti manažmentu je k dispozícii viacero metód a postupov (obr. 34), ktoré zohľadňujú regionálne a národné špecifiká chránených území, ako aj čas a zdroje, ktoré sú k dispozícii. Nižšie sumarizujeme postup hodnotenia šiestich dôležitých krokov manažmentového cyklu (Hockings et al. 2000) podľa Svetovej komisie pre chránené územia (*WCPA*).

1) Posúdenie kontextu spočíva v hodnotení celkového rámca, ktorý zahŕňa prírodné aj socio-ekonomické hodnoty CHÚ, ich význam (miestny až medzinárodný), zraniteľnosť a aktuálny stav, priame hrozby (miestne až globálne), externé vplyvy (napr. ekonomika, politika), zainteresované skupiny (s pozitívnym a negatívnym vplyvom), miestna komunita.
2) Posúdenie plánovania spočíva v hodnotení prehľadnosti právneho rámca, vlastníckych vzťahov, adekvátnosti systému ochrany územia (analýza medzier), jeho dizajnu (veľkosť, tvar, vzťahy CHÚ s jeho okolím) a samotného plánovania manažmentu. Ak hodnotíme chránené územia vo väčšom regionálnom meradle, bude nás zaujímať ich konektivita a reprezentatívnosť a úplnosť siete chránených území vo vzťahu k biodiverzite.
3) Posúdenie vstupov, dostupných zdrojov, posudzuje rozsah zdrojov, ktoré sú potrebné pre manažment územia (napr. personálne kapacity, finančné zdroje, technické vybavenie a infraštruktúra), aké zdroje sú reálne dostupné a ako efektívne sa tieto zdroje využívajú.
4) Posúdenie procesov sleduje ako sa existujúci manažment v území realizuje. Tzn. či sa napĺňajú stanovené štandardy a uplatňujú „najlepšie postupy“, či sa postupy dohodnuté so zainteresovanými stranami realizujú a pod. K indikátorom patrí napr. vynútiteľnosť práva, procesy rozhodovania, zapojenie verejnosti, údržba územia, a pod.
5) Posúdenie výstupov hodnotí, či a do akej miery boli realizované úlohy a stratégie stanovené v manažmentovom pláne (počet a kvalita výsledných produktov a služieb), aké sú počty a spektrum užívateľov týchto výstupov (napr. návštevníci, výskumníci, žiadatelia) a aké dôsledky nastali po zrealizovaní resp. nezrealizovaní plánovaných aktivít.
6) Posúdenie výsledkov hodnotí, či boli dosiahnuté ciele stanovené pre chránené územie, či boli uchránené jadrové hodnoty územia a eliminované hrozby. Ide o najdôležitejšiu časť celého hodnotenia a vyžaduje si dlhodobý monitoring nielen biologických zdrojov ale aj socio-ekonomických aspektov využívania a vplyvov manažmentu na miestne komunity.

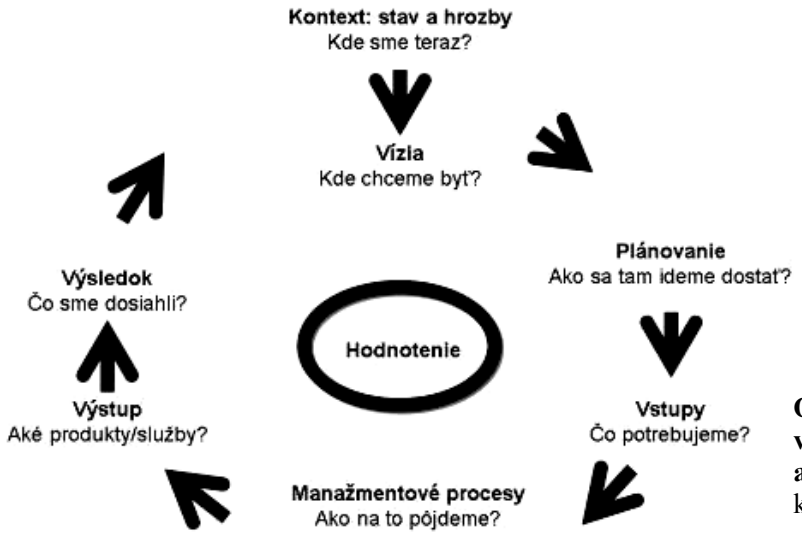

Preto je potrebné vybrať a sledovať také indikátory, ktoré pomôžu zlepšiť manažment najviac kritických oblastí. Ak chýba kvantitatívny monitoring je vhodné aj kvalitatívne hodnotenie, resp. expertné posúdenie.

Obr. 34. Schéma manažmentového cyklu chráneného územia a jeho hodnotenie. *Zdroj:* Hockings et al. 2006, upravené.

Ďalšie metodiky na posúdenie efektívnosti manažmentu

Z ďalších najznámejších metodík pre hodnotenie efektívnosti manažmentu chránených území môžeme uviesť Nástroj Svetovej banky a WWF pre sledovanie efektívnosti manažmentu (*World Bank a WWF management effectiveness tracking tool)*, ktorý predstavuje rýchly a jednoduchý systém na hodnotenie chráneného územia podľa kontrolných otázok v dotazníku. Zatiaľ sa aplikoval vo viac ako 300 chránených územiach v 40 štátoch.

Ďalší postup, ktorý vyvinula WWF, sa používa sa na hodnotenie viacerých chránených území a ich regionálne porovnávanie. Metóda sa nazýva Rýchle posúdenie a stanovenie priorít manažmentu chráneného územia (*RAPPAM – Rapid Assessment nad Prioritization of Protected Area Management*). Po určení rozsahu hodnotenia a zozbieraní dostupných údajov nasleduje pracovné stretnutie aj za účasti zainteresovaných strán, analýza zistení a návrh odporúčaní. Tento systém umožňuje identifikovať silné a slabé stránky, analyzovať ohrozenia a tlaky, identifikovať územia s vysokým ekologickým a socioekonomickým významom, stanoviť priority ochrany prírody a zlepšiť celkový systém manažmentu územia. Zatiaľ sa aplikoval vo viac než 850 chránených územiach. V rámci Karpatskej sústavy chránených území sa tiež používa Karpatský nástroj pre sledovanie efektívnosti manažmentu chránených území (*CPAMETT – Carpathian Protected Areas Management Effectiveness Tracking Tool)*.

Pri hodnotení efektívnosti manažmentu je potrebné pamätať na niekoľko skutočností. Takéto hodnotenie si vyžaduje vysokú podporu zo strany pracovníkov CHÚ, ale aj kľúčových hráčov v území. Len vtedy môžu byť výsledky hodnotenia a odporúčania na zlepšenie manažmentu široko akceptované. Potrebná je komunikácia, tímová spolupráca a pozitívny prístup (hodnotenie nerobíme s cieľom potrestať niekoho, ale dosiahnuť pozitívne zmeny). Pred hodnotením by sme mali jasne zadefinovať jeho účel, ciele a rozsah. Napr. môžeme hodnotiť celý manažment územia alebo len niektorú konkrétnu činnosť, jedno chránené územie alebo systém CHÚ v celom štáte, hodnotenie môže byť pravidelné, dlhodobé alebo jednorázové a pod.

Pri vypracovaní metodiky hodnotenia manažmentu sú dôležité tieto kroky: výber hodnotiaceho tímu, definovanie otázok, indikátorov a spôsobov získania informácií, rozhodnutie, ako sa budú tieto informácie analyzovať, zaznamenávať a používať pre naplnenie cieľov hodnotenia. K dispozícii je viacero metodík, ktoré môžeme prispôsobiť konkrétnej situácii. Dobrá metodika má byť nenákladná, opakovateľná aj v iných územiach, jednoduchá, štatisticky platná, už otestovaná aj zdokumentovaná, dôveryhodná a rýchla.

Infobox 8: *RAPPAM* na Slovensku

Metodika rýchleho hodnotenia a určovania priorít pre manažment chránených území (*RAPPAM*) vyvinutá mimovládnou organizáciou *WWF* umožňuje identifikáciu silných a slabých stránok manažmentu chránených území, analýzu hrozieb a tlakov, identifikáciu oblastí s vysokou zraniteľnosťou, upozornenie na stanovenie priorít ako aj krokov k zlepšeniu efektívnosti manažmentu chránených území.

Pozostáva z týchto krokov: určenie rozsahu hodnotenia, zhodnotenie existujúcich informácií pre územie, vyplnenie dotazníka, analýza zistení a určenie ďalšieho postupu a odporúčaní. Najefektívnejším spôsobom aplikácie metodiky je zorganizovanie interaktívneho workshopu za účasti všetkých zainteresovaných skupín.

Hodnotenie efektívnosti manažmentu národných parkov Slovenska sa uskutočnilo v roku 2004. Ako najvýznamnejšie tlaky a ohrozenia boli identifikované najmä lesné hospodárstvo, turizmus a rekreácia, výstavba a rozvoj infraštruktúry, poľnohospodárstvo, poľovníctvo a pytliactvo. Prioritné územia z pohľadu biologickej a sociálnej významnosti ako aj existujúcich ohrození sú najmä TANAP, NP Slovenský raj, Malá Fatra a Poloniny (WWF 2004).

Medzi silné stránky manažmentu národných parkov Slovenska patria: existencia zodpovedajúcich právnych predpisov pre ochranu biodiverzity, veľkosť a „umiestnenie“ národných parkov, jasné hranice, schopnosti pracovníkov správ národných parkov, solídna vnútorná organizácia a proces rozhodovania. Rovnako sem patrí rozloha a reprezentatívnosť sústavy chránených území a jej príspevok k zabezpečeniu ochrany prírodných procesov a biodiverzity. Slabé stránky manažmentu národných parkov zahŕňajú: nevyriešené spory týkajúce sa obmedzovania vlastníckych a užívacích práv v NP, nízku podporu a nedostatočnú účasť miestnych obyvateľov na rozhodovaní, nedostatky v personálnom zabezpečení a personálnej politike, nedostatok finančných zdrojov a chýbajúce dlhodobé finančné plánovanie, neexistujúce programy starostlivosti a zonácia, chýbajúce analýzy tlakov a ohrození, nedostatočný výskum spoločenských potrieb v rámci NP. V oblasti legislatívy a politiky správa upozorňuje na slabú komunikáciu a koordináciu medzi ministerstvami životného prostredia a pôdohospodárstva, rozpory v legislatíve a nízku úroveň vymáhania práva, nedostatočné uplatňovanie princípov udržateľnej starostlivosti o prírodné zdroje v ostatných národných stratégiách a politikách, nedostatočné zabezpečenie ochrany chránených území, chýbajúcu analýzu nedostatkov v sústave chránených území a hodnotenie zmien výskytu jednotlivých ekosystémov, nízku úroveň environmentálnej výchovy a vzdelávania.

Ďalším príkladom hodnotenia efektívnosti manažmentu bola misia zástupcov *IUCN WCPA*, ktorá sa uskutočnila v roku 2005 v Tatranskom národnom parku (Crofts et al. 2005, obr. 35). Jej cieľom bolo získať nezávislý názor expertov na manažmentové opatrenia na území TANAP-u v zmysle *IUCN* kategórie II pre národný park. Rámec misie bol určený zhodnotením manažmentových opatrení potrebných na zotrvanie národného parku v kategórii II najmä s ohľadom na posúdenie návrhov na odstránenie popadaných stromov po veternej kalamite v novembri 2004. Misia prispela k hľadaniu riešení situácie po kalamite tým, že poskytla neutrálne fórum pre diskusiu v niekoľkých oblastiach (TANAP ako národný park kategórie IUCN II, rastúci tlak lesníctva a masového turizmu, následky kalamity a jej možné riešenia). Zodpovedným orgánom súčasne v záverečnej správe poskytli 18 odporúčaní s cieľom zlepšiť manažment národného parku. Obrazom stavu našej ochrany prírody je, že podobne ako v prípade vyššie spomenutého hodnotenia *RAPPAM* tieto ostali kompetentnými inštitúciami nepovšimnuté.

Následná analýza a spracovanie výsledkov hodnotenia musí byť prezentované zrozumiteľným jazykom, aj napriek tomu, že manažment chránených území predstavuje komplexný problém a niekedy je ťažké zistiť príčiny zistených výstupov. V každom prípade by hodnotiaca správa mala uvádzať silné a slabé stránky manažmentu a odporúčania pre jeho zlepšenie. Zistenia a odporúčania by mali byť integrované do systému manažmentu chráneného územia s cieľom ovplyvniť budúce plánovanie, alokáciu zdrojov a manažmentové opatrenia.

Kontrolné otázky:

- Čo je to posúdenie efektívnosti manažmentu chráneného územia a prečo je dôležité?
- Popíšte komponenty manažmentového cyklu chráneného územia používané pri hodnotení efektívnosti manažmentu.
- Uveďte príklady používaných metodík.

Obr. 35. Misia zástupcov *IUCN* v TANAP-e v roku 2005. K cieľom patrilo aj posúdenie postavenia územia vzhľadom na manažmentovú kategóriu II národný park podľa IUCN. Foto © Juraj Švajda, 2005.

11 Zhrnutie výziev a príležitostí pre manažment chránených území

Chránené územia predstavujú jeden z najvýznamnejších spôsobov využitia krajiny. Hoci ich prioritou je spravidla ochrana prírody, najmä biodiverzity, ich ekosystémy poskytujú spoločnosti aj ďalšie významné ekologické, ekonomické, sociálne, kultúrne a duchovné úžitky a zohrávajú kľúčovú úlohu pri ochrane prírodných zdrojov a zabezpečení kvality ľudského života. Ich význam bude ďalej narastať, čo súvisí najmä s postupujúcou premenou kultúrnej krajiny, tiež s rastúcou urbanizáciou a prenikaním stále vyspelejšej techniky a virtuálnej reality do ľudských životov. Krása chránených území, nevšednosť a unikátnosť ich prírodných hodnôt, nespútanosť divočiny a ponuka jedinečných autentických zážitkov bude lákať stále viac ľudí.

Dramatický nárast počtu a výmery chránených území je výrazom toho, že ľudstvo si začína uvedomovať ich význam a nevyhnutnosť zachovania ich hodnôt a ekosystémových služieb pre zabezpečenie potrieb a kvality života súčasných aj budúcich generácií. Avšak, ako sme už uviedli vyššie, chránené územia dnes čelia mnohým ohrozeniam, na ktoré musí manažment CHÚ aktívne reagovať (výrazné vplyvy má najmä klimatická zmena, likvidácia a fragmentácia biotopov, vyčerpávanie prírodných zdrojov, znečisťovanie životného prostredia a iné).

Aby sme vedeli odpovedať na rozsiahle a početné miestne, regionálne a globálne problémy, vyžaduje si to poznanie prírodných hodnôt CHÚ, biologických a ekologických procesov, ale tiež poznanie rôznych manažmentových postupov a nadobúdanie zručností ich plánovania, realizácie a adaptácie. Popri trende nárastu počtu a rozlohy CHÚ možno sledovať aj posun v porozumení významu dobrého spravovania, efektívneho manažmentu chránených území.

Za účelom zabezpečenia efektívnosti, legitímnosti a dôveryhodnosti manažmentu chráneného územia je potrebné budovať jeho širšiu odbornú, logistickú, finančnú a politickú podporu, tak zo strany zainteresovaných subjektov ako aj vládnych inštitúcií a mimovládnych organizácií. Formami zapojenia súkromného sektoru môže byť napr. financovanie CHÚ, údržba zariadení, poskytovanie odborných znalostí, a služieb. Efektívnosť manažmentu územia môže zlepšiť aj spolupráca s univerzitami a vedecko-výskumnými inštitúciami, s verejným sektorom, mimovládnymi organizáciami, miestnym obyvateľstvom aj širokou verejnosťou. Práve participatívny prístup a budovanie vzťahov a partnerstiev zabezpečuje dlhodobú životaschopnosť chráneného územia na rozdiel od riešení zhora (Borrini-Feyerabend et al. 2004).

Vyčerpávanie a následný nedostatok prírodných zdrojov môže prehlbovať alebo priamo generovať ekonomické, sociálne a politické konflikty (napr. nedostatok vodných zdrojov v štátoch Blízkeho Východu môže byť aj v pozadí rastúceho počtu vojnových konfliktov). Aj v týchto prípadoch chránené územia môžu zohrávať významnú rolu pri prezentovaní udržateľnejších a environmentálne prijateľnejších spôsobov využitia Zeme. Práca s miestnymi komunitami a iniciatívy cezhraničných chránených území zase môžu byť ukážkou medzinárodnej spolupráce a pochopenia. Sociálne a inštitucionálne zmeny si vyžadujú najmä zvyšovanie povedomia rozhodovacej sféry, politikov a ich poradcov. Rovnako je potrebné presadiť priority ochrany prírodného dedičstva aj do politickej agendy jednotlivých štátov (Lockwood et al. 2006).

V poslednom období k nám preniká aj ďalší anglický pojem, *governance* (vládnutie), ktorý sa týka aj chránených území – dobré riadenie CHÚ označuje jeho účinný a efektívny manažment vychádzajúci z dlhodobej vízie. Decentralizácia riadenia, ktorá prebieha posledné dve desaťročia najmä v nových demokratických štátoch, poskytuje miestnym obyvateľom viac možností zapojiť sa do manažmentu chráneného územia. Proces ich zapájania spočíva v uplatnení niekoľkých dôležitých princípov: k najdôležitejším patrí legitímnosť, možnosť vyjadriť svoj názor, transparentnosť a spravodlivosť, jasná vízia a smerovanie, efektívnosť a zodpovednosť.

Mnohé štáty nemajú dostatočné kapacity na systematickú identifikáciu, vyhlásenie a následné efektívne manažovanie chránených území. Ľudské a finančné zdroje sú však často neadekvátne aj v rozvinutých štátoch (preto aj tu je potrebná väčšia diverzifikácia finančných zdrojov). Novú paradigmu pre manažment chránených území formuje predovšetkým trend rastu ich návštevnosti, a široké spektrum potrieb a záujmov ďalších v území zainteresovaných skupín, vrátane rastúcich tlakov vlastníkov pozemkov a veľkých investorov na komerčné využívanie chránených území. Preto je potrebné plánovať a regulovať počty návštevníkov tak, aby sa minimalizovali ich nepriaznivé vplyvy na CHÚ, ale súčasne sa podporila vysoká kvalita zážitku turistu. Súčasne je potrebné umožniť primerané ekonomické prínosy, avšak dbať aby úžitok z nich nemali iba veľké korporácie, ale aj miestne komunity a správy chránených území.

Môžeme zhrnúť, že efektívny manažment územia má vychádzať z najlepších dostupných poznatkov z rôznych odborov, má byť schopný syntetizovať biologické, ekologické, environmentálne, kultúrne, sociálne a ekonomické informácie, poznať dobré, v praxi overené a praktické postupy plánovania manažmentu CHÚ. Má byť schopný stanoviť primerané ciele ochrany prírody CHÚ a udržateľného rozvoja, opatrenia na ich dosiahnutie (s merateľnými výsledkami), komunikovať s návštevníkmi a zainteresovanými subjektami, zapájať ich do plánovania a realizácie manažmentových postupov a opatrení, zabezpečiť monitoring ich úspešnosti a efektívnosti. A dokázať zabezpečiť aj posúdenie efektívnosti samotného manažmentu CHÚ.

Kontrolné otázky:

- Uveďte príklady činností na získanie širšej podpory chránených území?
- Ktorým otázkam v budúcnosti bude potrebné v rámci manažmentu venovať väčšiu pozornosť?

Literatúra (II. časť)

AUNE K., BEIER P., HILTY J. & SHILLING F. 2011: Assessment & Planning for Ecological Connectivity: A Practical Guide. The Wildlife Conservation Society, Bozeman (USA). 80 p.

BENNETT A.F., 2003: Linkages in the Landscape, The Role of Corridors and Connectivity in Wildlife Conservation. IUCN, The World Conservation Union, 254 p.

BERTZKY B., CORRIGAN C., KEMSEY J., KENNEY S., RAVILIOUS C., BESANÇON CH. & BURGESS N., 2012: Protected Planet Report 2012: Tracking progress towards global targets for protected areas. IUCN, Gland, Switzerland and UNEP-WCMC, Cambridge, UK, [online], vyhľadané 18-9-2013: http://www.unep-wcmc.org/medialibrary/2012/09/14/eb3bb854/PPR2012_en.pdf

BORRINI-FEYERABEND G., KOTHARI A. & OVIEDO G., 2004: Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 111 p.

BRIASSSOULIS H. & STRAATEN J. (eds.), 2000: Tourism and Environment: Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, p. 1-380.

BROOKS T.M., BAKARR M.I., BOUCHER T., Da FONSECA G.A.B., HILTON-TYLOR C., HOEKSTRA J.M., MORITZ T., OLIVIER S., PARRISH J., PRESSEY R.L., RODRIGUES A.S.L., SECHREST W., STATTERSFIELD A., STRAHM W. & STUART S.N., 2004: Coverage provided by the global protected area system: Is it enough? *Bioscience*, vol. 54, p. 1081-1091.

BUČEK A., MADĚRA P. & ÚRADNÍČEK L., 2007: Ecological network creation in the Czech Republic. *Ekologie krajiny (Journal of Landscape Ecology)*, Vol. 0 (0): 25-31.

CBD, 2010: Global Biodiversity Outlook 3. Convention on Biological Diversity, [online], vyhľadané 2010-12-20: http://gbo3.cbd.int/

CEBALLOS - LASCURÁIN, H., 1996: Tourism, ecotourism and protected areas, IUCN, The World Conservation Union, Gland, p. 301.

CESSFORD G. & MUHAR A., 2003: Monitoring options for visitor numbers in national parks and natural areas. *Journal for Nature Conservation* 11, 4: 240-250.

CONSERVATION INTERNATIONAL, 2013: Hotspots Revisited. [online], vyhľadané 15-10-2013: http://www.conservation.org/where/priority_areas/hotspots/hotspots_revisited/key_findings/Pages/key_findings.aspx

CROFTS R., ZUPANCIC-VICAR M., MARGHESCU T. & TEDERKO Z., 2005: IUCN mission to Tatra National Park. Msc. Tatra National Park Administration, Tatranská Štrba, 43 p.

DAVEY A.G., 1998: National system planning for protected areas. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 71 p.

EAGLES P.F.J., McCOOL S.F. & HAYNES C.D.A., 2002: Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management. IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 183 p.

EMERTON L., BISHOP J. & THOMAS L., 2006: Sustainable Financing of Protected Areas: A Global Review of Challenges and Options. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 97 p.

EUROPARC, 2012: European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas. Europarc Federation [online], vyhľadané 2012-05-15: http://www.european-charter.org/home

EWING B., REED A., GALLI A., KITZES J. &. WACKERNAGEL M., 2010: Calculation Methodology for the National Footprint Accounts, 2010 Edition. Oakland: Global Footprint Network, 19 p.

GETZNER M., 2010: Ecosystem services, financing, and the regional economy: A case study from Tatra National Park, Poland. *Biodiversity* 11 (1&2), 55-61.

HABERL H., ERB K.-H., KRAUSMANN F., GAUBE V., BONDEAU A., PLUTZAR C., GINGRICH S., LUCHT W. & FISCHER-KOWALSKI M., 2007: Quantifying and mapping the human appropriation of net primary production in earth's terrestrial ecosystems. Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA 104, 12942-12947.

HAM S.H., 1992: Environmental Interpretation: A practical guide for people with big ideas and small budgets. North American Press, Golden, 353 p.

HANSKI I., 1999: Metapopulation Ecology. Oxford University Press, New York, 313 p.

HESSELINK F., GOLDSTEIN W., Van KEMPEN P. P., GARNETT T. & DELA J., 2007: Communication, Education and Public Awareness, a toolkit for the Convention on Biological Convention, Montreal, 308 p.

HLÁSNY T., BARCZA Z., FABRIKA M., BALÁZS B., CHURKINA G., PAJTÍK J., SEDMÁK R. & TURČÁNI M., 2011: Climate change impacts on growth and carbon balance of forests in Central Europe. *Climate Research* 47/3: 219–236.

HOCKINGS M., STOLTON S. & DUDLEY N., 2000: Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 121 p.

HOCKINGS M., STOLTON S., LEVERINGTON F., DUDLEY N. & COURRAU J., 2006: Evaluating Effectiveness: A framework for assessing management effectiveness of protected areas. 2nd edition. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 105 p.

CHAPE S., HARRISON J., SPALDING M. & LYSENKO I., 2005: Measuring the extent and effectiveness of protected areas as an indicator for meeting global biodiversity targets. *Philosophical transactions of the Royal Society* B, vol. 360, p. 443-455.

CHRIST C., HILLEL O., MATUS S. & SWEETING J., 2003: Tourism and Biodiversity: Mapping Tourism´s Global Footprint. UNEP and Conservation International, Washington, DC, 54 p.

IPCC WGI AR5, 2013: Working Group I Contribution to the IPCC Fifth Assessment Report Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Approved Summary for Policy Makers. Intergovernmental Panel on Climate Change, Ženeva, 36 p., [online], vyhľadané 15-10-2013: http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/

IUCN, 1998: Economic Values of Protected Areas: Guidelines for Protected Area Managers, IUCN Gland and Cambridge, 52 p.

IUCN, 2000: Financing Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 58 p.

IUCN, 2013: IUCN RedList of Threatened Species. Version 2013.1. Summary statistics, [online], vyhľadané 16-9-2013: http://www.iucnredlist.org/documents/summarystatistics/2013_1_RL_Stats_Table1.pdf

JANIGA M., 2008: Stráž prírody a negatívne efekty anarchického rozvoja turistického priemyslu. In: Jusková A., Gaalová K., Harťanský D., Janiga M., Vojtičková P., Baláž E., Švajda J., Ballo M., Pepich K & Turis P..: Stráž prírody. Výskumný ústav vysokohorskej biológie, Žilinská univerzita, Žilina, p. 194-211.

JOB H., 2008: Estimating the regional economic impact of tourism to national parks. In: *GAIA* 17/S1: 134-142.

JONÁŠOVÁ M. & MATĚJKOVÁ I., 2007: Natural regeneration and vegetation changes in wet spruce forests after natural and artificial disturbances. In: *Canadian Journal of Forest Research,* 37(10): 1907-1914.

JONGEPIEROVÁ I., PEŠOUT P., JONGEPIER J.W. & PRACH K., 2012: Ecological restoration in the Czech republic. Nature Conservation Agency of the Czech republic, Prague, 147 p.

KAY J.J., 2001: Ecosystems, Science and Sustainability. In: ULGIATTI, S., BROWN, M.T:, GIAMPIETRO, M., HERENDEEN, R. MAYUMI, K. (eds.): Proc. Of the international workshop: Advances in Energy studies: exploring supplies, constraints and strategies, Porto Venere, Italy, 23-27 May 2000, p. 319-328.

KEENLEYSIDE K.A., DUDLEY N., CAIRNS S., HALL C.M. & STOLTON S., 2012: Ecological Restoration for Protected Areas: Principles, Guidelines and Best Practices. Gland, Switzerland: IUCN, 120 p.

KINDLMANN P. &BUREL F., 2008: Connectivity measures: a review. *Landscape Ecology*, 23: 879-890. [online], vyhľadané 15-10-2013: http://web.natur.cuni.cz/uzp/data/Connectivity%20measures%20a%20review.pdf

KOPYLOVA S.L. & DANILINA N.R. (eds.), 2011: Protected Area Staff Training: Guidelines for Planning and Management. Gland, Switzerland: IUCN, 102 p.

LANGHAMMER P.F., BAKARR M.I., BENNUN L.A., BROOKS T.M., CLAY R.P., DARWALL W., De SILVA N., EDGAR G.J., EKEN G., FISHPOOL L.D.C., Da FONSECA G.A.B., FOSTER M.N., KNOX D.H., MATIKU P., RADFORD E.A., RODRIGUES A.S.L., SALAMAN P.,

SECHREST W. & TORDOFF A.W., 2007: Identification and Gap Analysis of Key Biodiversity Areas: Targets for Comprehensive Protected Area Systems. Gland, Switzerland: IUCN, 117 p.

LOCKWOOD M., WORBOYS G. L. & KOTHARI A. 2006: Managing Protected Areas a global guide. London Earthscan, 802 p.

MARGOLUIS R. & SALAFSKY N., 2001: Is our project succeeding? A guide to threat reduction assessment for conservation. Biodiversity support program, Washington DC, 53 p.

MARGULES C.R. & PRESSEY R.L., 2000: Systematic conservation planning. *Nature*, vol. 405, p. 243-253.

McCOOL S.F. & LIME D.W., 2001: Tourism Carrying Capacity: Tempting Fantasy or Useful Reality? Journal of Sustainable Tourism Vol. 9, No. 5, p. 372-388

McCOOL S.F., CLARK R.N. & STANKEY G. H., 2007: An assessment of frameworks for public land recreation planning. Gen. Tech Rep. PNW-GTR-705. Portland, OR: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station. 125 p.

MEA, 2005: Ekosystémy a lidský blahobyt: Syntéza. Millenium Ecosystem Assesment, World Resource Institute, české vyd. Centrum pro otázky životního prostředí. Univ. Karlova v Prahe, Praha, 138 p.

MIDRIAK R., 2005: Horské oblasti a ich trvalo udržateľný rozvoj, Technická univerzita vo Zvolene, 173 p.

MIKLÓS L., 1992: Conception of territorial system of ecological stability in Slovakia. In: Zborník zo seminára Ecological Stability of Landscape – Ecological Infrastructure – Ecological Management, FV ŽP Praha, Kostelec nad Černými Lesy, p. 41-59.

MINĎÁŠ J. & ŠKVARENINA J. (eds), 2003: Lesy Slovenska a globálne klimatické zmeny. EFRA Zvolen, NLC – LVÚ Zvolen, Zvolen, 128 p.

NADÁCIA EKOPOLIS, 2013: Nadácia Ekopolis, [online] vyhľadané 20-9-2013: http://www.ekopolis.sk

NUÑEZ T. A., LAWLER J.J., MCRAE B.H., PIERCE D.J., KROSBY M.B., KAVANAGH D.M., SINGLETON P.H. & TEWKSBURY J.J., 2013: Connectivity Planning to Address Climate Change. *Conservation Biology*, Volume 27, No. 2, 407–416. doi: 10.1111/cobi.12014

PAN PARKS, 2012: Principles and criteria for PAN Parks verification. [online] vyhľadané 20-9-2013: http://www.panparks.org/learn/partnerships-for-protected-areas/apply-for-verification

PAN PARKS, 2013: Choose a PAN Park. [online] vyhľadané 20-9-2013: http://www.panparks.org/visit

PAZÚROVÁ Z., 2010: Teoreticko-metodologické východiská a prehľad súčasnej literatúry pre tvorbu ekologických sietí a biokoridorov. *Acta geographica Universitatis Comenianae,* Vol. 54, 2010, No. 2, p. 183-192.

PRATT L., RIVERA L., BIEN A. et al., 2011: Tourism. Investing in energy and resource efficiency. In: UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, www.unep.org/greeneconomy, p. 413-450.

PRICE M., WACHS T. & BYERS E. (eds.), 1999: Mountains of the World: Tourism and Sustainable Mountain Development, Mountain Agenda, Institute of Geography, University of Berne, Switzerland, 48 p.

PRIMACK R. B., KINDLMANN P. & JERSÁKOVÁ J., 2011. Úvod do biologie ochrany přírody. Portál, Praha, 466 p.

REPISKÝ Ľ. & ŠVAJDA J., 2012: Hodnotenie webov národných parkov Slovenska. Enviro - i - fórum 2012: zborník príspevkov konferencie, odborné fórum o environmentálnej informatike, Zvolen, 12. - 13. jún 2012. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, Centrum environmentalistiky a informatiky, 2012. p. 75-78.

REYNOLD J. H. (ed.), 1998: WCMC Handbooks on Biodiversity Information Management, Volumes 1-7, Commonwealth Secretariat, London, [online] vyhľadané 20-9-2013: http://www.unep-wcmc.org/handbooks-on-biodiversity-information-management_152.html

RODRIGUES A.S.L., ANDELMAN S.J., BAKARR M.I., BOITANI L., BROOKS T.M., COWLING R.M., FISHPOOL L.D.C., Da FONSECA G.A.P., GASTON K.J., HOFFMANN M., LONG J.S., MARQUET P.A., PILGRIM J.D., PRESSEY R.L., SCHIPPER J., SECHREST W., STUART S.N., UNDERHILL L.G., WALLER R.W., WATTS M.E.J &YAN X., 2003: Global gap analysis: Towards a representative network of protected areas. *Advances in Applied Biodiversity Science*, vol. 5, Conservation International, Washington, DC.

ROHÁČ J. & GAŠPAR A., 2007: Komunikácia v ochrane prírody. Ekopolis, Banská Bystrica, 86 p.

RUŽIČKOVÁ J. & ŠÍBL J., 2000: Ekologické siete v krajine. SPU v Nitre v spolupráci s Prírodovedeckou fakultou UK v Bratislave, Nitra, Bratislava, 181 p.

SABO P., VANČURA V., SMETANA V., PČOLOVÁ Z., KORŇAN J., SUCHÁNEK F., DUFFEK K. & PADO R., 2002: Zachráňme vysoké hory Slovenska, o.z,. Živá planéta, 132 p.

SANDWITH T., SHINE C., HAMILTON L. & SHEPPARD D., 2001: Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 111 p.

SARKAR S. & ILLOLDI– RANGEL P., 2010: Systematic Conservation Planning: an Updated Protocol. *Natureza & Conservação,* 8 (1): 19 -26.

SHIPP D. (ed.), 1993: Loving them to death? Sustainable tourism in Europe´s Nature and National parks, Federation of nature and National Parks of Europe, Grafenau, Germany, p. 96.

SMITH R.J., 2004: Conservation Land-Use Zoning (CLUZ) software. Durrell Institute of Conservation and Ecology, Canterbury, UK, [online] vyhľadané 20-9-2013: http://anotherbobsmith.files.wordpress.com/2013/03/cluz_guide.pdf

SOULÉ M. E. (ed.), 1986: Conservation Biology: The science of scarity and diversity, Sinauer, Sunderland, 584 p.

SPRÁVA TANAP-u, 2007: Memorandum o vzájomnej spolupráci medzi Správami Tatranského národného parku (SK) a Tatrzańskego parku narodowego (PL), Tatranská Štrba, 4 p.

ŠEFFER J. & LASÁK R. (eds.), 2004: Natura 2000 na Slovensku. Metodika identifikácie území. DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie pre Štátnu ochranu prírody SR, Bratislava, 107 p.

ŠVAJDA J., 2008: Participatory conservation in a post-communist context: The Tatra National Park and Biosphere Reserve, Slovakia. *International Journal of Biodiversity Science and Management* 4 (2008): 200-208.

THOMAS L. & MIDDLETON J., 2003: Guidelines for Management Planning of Protected Areas, IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 79 p.

TURNER M.G., GARDNER R.H. & O´NEILL R.O., 2001: Landscape Ecology in Theory and Practice. Springer-Verlag, New York, 401 p.

WWF, 2004: WWF Slovak case study Management Effectiveness Assessment of National Parks using WWF´s RAPPAM Methodology, Msc. Tatra National Park Administration, Tatranská Štrba, 25 p.

WWF, 2012: The Living Planet Report 2012. WWF International, Gland, 164 p. [online], vyhľadané 15-9-2012: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/2012_lpr/

III. NÁSTROJE INTEGROVANÉHO MANAŽMENTU CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ

V úvodných častiach učebnice spomínaná zmena koncepcie ochrany prírody z konzervačného k aktívnemu prístupu zohľadňuje nielen ekologické, ale aj ekonomické a spoločensko-kultúrne interakcie a zároveň prináša množstvo nových otázok spojených s integrovaným plánovaním a riadením chránených území – obr. 36. Tieto sa týkajú napr. integrácie rôznych záujmov, rôznych kategórií a označení chránených území, rôznych prístupov k ich ochrane, nedostatku zdrojov, regionálnych požiadaviek a medzinárodných záväzkov, komunikácie, marketingu, rozhodovania, financovania a tvorby úžitkov.

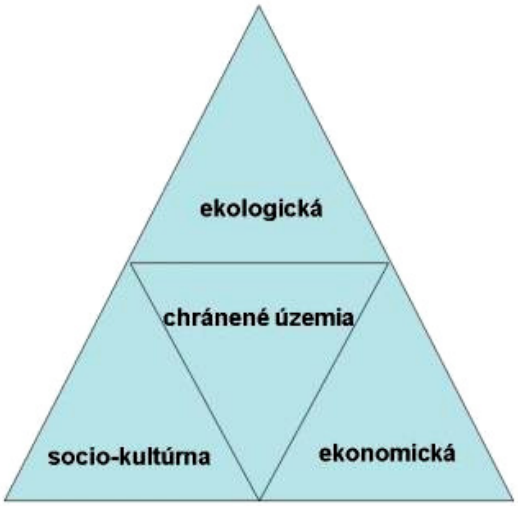

Obr. 36. Nová koncepcia ochrany prírody. Zohľadňuje nielen ekologickú ale aj socio-kultúrnu a ekonomickú dimenziu a interakcie. *Zdroj:* Getzner et al. 2010, upravené.

Základná koncepcia integrovaného manažmentu chránených území

V tejto časti vychádzame predovšetkým z publikácie Getznera et al. (2010) a stručne približujeme (a miestami rozvíjame) v nej podrobnejšie opisované najdôležitejšie oblasti a metodické postupy integrovaného manažmentu chránených území (*Integrated Protected Area Management - IPAM*), ktoré sa snažíme interpretovať aj vo vzťahu k CHÚ Slovenska. Uvedená práca kladie dôraz na ekonomické a technické aspekty manažmentu CHÚ. Uprednostnili sme ju však preto, že efektívnosť manažmentu je veľkou výzvou práve v postkomunistických štátoch, v ktorých bola aj ochrana prírody desaťročia riadená centrálne a bez dostatočných spätných väzieb. IPAM vychádza zo skutočnosti, že každé chránené územie prechádza v procese svojej existencie troma základným fázami (prípravná, plánovacia a implementačná). Každá z týchto fáz je indikovaná realizáciou určitých krokov resp. oblastí manažmentu, ktorých úspešné ukončenie je predpokladom dobrého manažmentu CHÚ – tab. 7 (Wagner et al. 2005).

Tab. 7: Prehľad hodnotených oblastí manažmentu CHÚ podľa *IPAM* (podľa Getzner et al. 2010)

Etapa		Oblasť manažmentu
Prípravná fáza		príprava myšlienky a vízie CHÚ
		overenie uskutočniteľnosti
		komunikácia a účasť I
		začlenenie navrhovaného CHÚ do systému CHÚ
Plánovacia fáza	základné plánovanie	plánovacia príručka
		komunikácia a účasť II
		základný prieskum
		realizačný plán
		vyhlásenie a zriadenie chráneného územia
	detailné plánovanie	vyjadrenie poslania CHÚ a základný koncept
		manažmentové plány vychádzajúce z ekosyst. prístupu
		návrh regionálnych hospodárskych programov
		špecifické plánovanie (druhotné plány)
Implementačná fáza		personálny a organizačný rozvoj
		hodnotenie efektívnosti manažmentu

Implementačná fáza - pokračovanie	financovanie (finančné plánovanie)
	posudzovanie vplyvov na životné prostredie
	manažment informácií a údajov
	nastavenie výskumu a monitoringu
	komunikácia a účasť III
	rozvoj regiónu v okolí chráneného územia
	plán spolupráce
	šírenie informácií, interpretácia a vzdelávanie
	manažment návštevnosti, služieb a infraštruktúry
	marketing a vzťah s verejnosťou

Cieľom integrovaného manažmentu chráneného územia je dosiahnuť vyvážený rozvoj všetkých troch zložiek udržateľnosti – ochranu prírodných zdrojov, ekonomickú produktivitu a naplnenie sociálnych požiadaviek v území. *IPAM* vychádza z medzinárodných požiadaviek na jednotlivé kategórie CHÚ, pričom zohľadňuje skutočnosť, že v celosvetovom priemere trvá vývoj týchto kategórií niekoľko desiatok rokov (napr. kategórie národný park 40 rokov).

Táto koncepcia počas „životného cyklu“ CHÚ zároveň zohľadňuje rôznu mieru intenzity diskusie a konfliktov. Pri opise jednotlivých oblastí resp. krokov IPAM ho Getzner et al (2010) člení na tieto fázy:

- Prípravná fáza sa začína myšlienkou a diskusiou zriadiť chránené územie, pokračuje overením uskutočniteľnosti tejto idey, až po rozhodnutie plánovať. Pozostáva z aktivít, ktoré musia byť vyjasnené v prvých krokoch pri zriaďovaní chráneného územia. V zásade sa môže realizovať procesom smerom zhora – nadol alebo zdola – nahor.
- Plánovacia fáza má dve časti – základné plánovanie zahŕňa základný prieskum územia a končí vyhlásením CHÚ. Nasleduje detailné plánovanie, ktoré sa sústreďuje na manažment ekosystémov, monitoring, možnosti ekonomiky a špecifiká územia. Táto fáza je náročná na precíznosť, pretože akékoľvek chyby alebo nepresnosti sa pri plánovaní v neskorších krokoch nielen prejavia, ale môžu sa až znásobiť.
- Implementačná fáza sa odvíja od vyhlásenia chráneného územia a zahŕňa otázky efektívneho manažmentu, financovania, rozvoja regiónu, posudzovania vplyvov na životné prostredie, zapájania zainteresovaných skupín, ale tiež rozvíjania spolupráce s organizáciami spravujúcimi rovnaký typ CHÚ. Aktivity tejto fázy podmieňujú úspešnú realizáciu a marketing chráneného územia (napr. vo vzťahu k rozvoju turizmu a pod.).

Manažmentové fázy sú pomerne dobrou koncepciou, pričom sa prekrývajú a vzájomne ovplyvňujú, čiastočne sa opakujú v cykloch a sú pomerne náročné na komunikáciu – obr. 37.

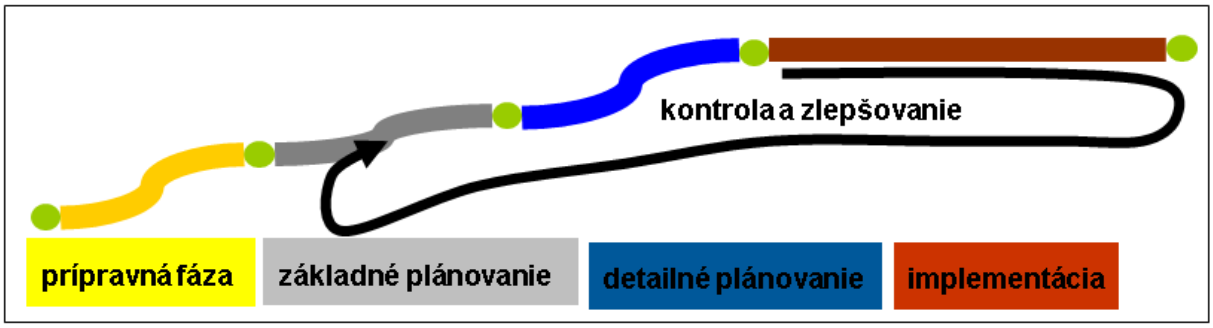

Obr. 37. Fázy „životného cyklu“ chráneného územia. Podľa IPAM pozostávajú z prípravnej, plánovacej a implementačnej fázy. *Zdroj:* Getzner et al. 2010, upravené.

Žiadne chránené územie nie je uzavretým systémom, tzn. nie je izolované od svojho okolia, v koncepcii integrovaného manažmentu chránených území (IPAM) sa preto objavuje aj štvrtá fáza – budovanie sietí (networking) na úrovni ekonomickej (napr. spoločné financovanie),

personálnej a sociálnej (napr. výmena skúseností, stáže zamestnancov) a ekologickej (napr. identifikácia a tvorba biokoridorov podľa spoločných štandardov).

IPAM ako odpoveď na nové naliehavé výzvy

Podľa McNeelyho (2008) hrozby pre chránené územia v budúcnosti ďalej porastú v dôsledku exponenciálneho rastu ľudskej populácie (v roku 2025 má jej veľkosť prekročiť 8 miliárd a v roku 2050 9,6 miliardy – PRB 2012), rastu spotreby a vojnových konfliktov v rade rozvojových štátov. Výrazne budú ovplyvňované využívaním územia ich blízkeho okolia. Chránené územia budú v blízkej budúcnosti čeliť dvom vážnym výzvam: Prvou je neistota, od miestnej politiky po klimatickú zmenu, ekonomické podmienky a geopolitické rámce; druhou sú hodnoty, určujúce vzťahy so susedmi, návštevníkmi a rozhodovacou sférou, komplikované v dôsledku dilemy, aké hodnoty majú v území dominovať (McNeely 2008). To je ďalší dôležitý dôvod, prečo by sme sa mali usilovať o zlepšenie manažmentu chránených území.

V tejto súvislosti vzrastá význam IPAM ako komplexného, kontinuálneho a systematického procesu zefektívnenia manažmentu CHÚ. Jeho súčasťou je mechanizmus pre analýzu hrozieb a príležitostí, zabezpečenie účasti zainteresovaných strán, podporu diskusie a spolupráce, ktorý zahŕňa hodnotové úsudky – osobitne ako zmeniť súčasný stav na žiaduci budúci stav. Celostnosť tohto procesu je v šírke aspektov, pohľadov a názorov, ktoré berie do úvahy (Thomas & Middleton 2003). IPAM sa takto stáva súčasťou novej paradigmy spravovania chránených území.

Jednotlivé oblasti IPAM a s nimi spojené postupy a aktivity umožňujú uplatniť vo vzťahu k ochrane biodiverzity navrhovaného CHÚ princíp predbežnej opatrnosti. Podľa Cooney (2004) aplikovanie tohto princípu môže byť vhodným protiopatrením voči dnes rozšíreným postupom, ktoré v CHÚ umožňujú rozvíjať rôznorodé developerské aktivity aj v prípadoch, keď nie sú známe ich vplyvy na biodiverzitu a iné zložky prostredia v danom území.

1 Príprava myšlienky a vízie chráneného územia

V minulosti sa mnohé chránené územia navrhovali najmä za účelom toho, aby sa predišlo takým zámerom ich využívania, ktoré by viedli k riziku znehodnotenia určitej lokality – napr. neúmerne veľkému turistickému projektu, výstavbe vodnej elektrárne alebo diaľnice (Getzner et al. 2010). Pozadie v súčasnosti navrhovaných chránených území je už viac zamerané na pozitívne ciele, ako je ochrana prírody a popri nej rekreácia, vedecké aj hospodárske záujmy (tradične poskytovanie ubytovacích a reštauračných služieb, z novších napr. ekoturistika). Tým sa zriaďovanie chránených území stalo aktívnejším a tvorivejším procesom, ktorého významnou súčasťou je ich spravovanie, manažment (Getzner et al. 2010). Samozrejmosťou je transparentnosť a otvorenosť procesu, vrátane participácie verejnosti pri príprave myšlienky vyhlásenia chráneného územia a dlhodobej vízie jeho ochrany udržateľného využívania.

Tvorba vízie chráneného územia

Podľa Thomasa & Middletona (2003) má vízia chráneného územia popísať typ CHÚ, ktorý má byť dosiahnutý v dlhodobej perspektíve a s ním spojené ciele; a z dôvodu zachovania kontinuity manažmentu sa v priebehu času nemá výrazne meniť. Okrem environmentálnych cieľov (ako je napr. ochrana reprezentatívnych, ohrozených a unikátnych druhov, biotopov a ekosystémov, ale tiež významných geomorfologických alebo geologických fenoménov) by mala zahŕňať aj ďalšie ciele. Tieto sa týkajú podpory udržateľného využívania územia turistami za účelom zvýšenia kvality ich zážitku (napr. environmentálne šetrné sprístupnenie atraktívnych scenérií návštevníkom, vrátane možnosti poznávania rastlín, pozorovania živočíchov a pod.) a

súčasne umožniť udržateľné získavanie sociálnych a ekonomických úžitkov pre celý región, ako aj udržať jeho kultúrnu identitu. Príklad vízie CHÚ je uvedený aj v infoboxe 9.

Vízia by mala obsahovať krátky, ale presný opis chráneného územia v rámci už vyššie načrtnutého manažmentového cyklu (Getzner et al., 2010, pozri aj kap. II.10):

- kontext: kto sme, kde sme teraz, aké sú naše zásady,
- ciele: čo chceme, k akému typu CHÚ smerujeme,
- zdroje: čo potrebujeme a čo je k dispozícii, čím môžu jednotlivé skupiny prispieť,
- procesy: ako navrhujeme dosiahnuť stanovené ciele, z akých zásad vychádzame,
- výsledky: čo od zriadenia CHÚ a jeho využívania očakávame.

Ideu a víziu budúceho chráneného územia nestačí sformulovať iba racionálne. Rovnako významné je rozvíjať aj predstavivosť a pozitívny vzťah verejnosti k územiu. Preto pomôže, ak medzi nositeľmi myšlienky a vízie budúceho chráneného územia budú aj známe mienkotvorné osobnosti alebo regionálni politici, ktorí môžu zriadenie CHÚ ovplyvniť. Pozitívne inšpirácie pri formulovaní a komunikovaní vízie môže priniesť tiež zapojenie ostatných zainteresovaných skupín a širšej verejnosti (napr. formou diskusných fór a tvorivých dielní). To navyše umožní aj riešenie problémov, pretože vízia CHÚ sa môže stretnúť aj s opozíciou, ktorú môže zmierniť práve zapojenie zainteresovaných skupín a verejnosti do prípravy CHÚ.

Ciele:

- ✓ určenie výhod, príležitostí a potenciálu plánovaného chráneného územia
- ✓ určenie a konkretizácia kľúčových cieľov CHÚ
- ✓ identifikácia a získanie prvých partnerov pre podporu CHÚ
- ✓ identifikácia a prekonanie typických problémov pred vznikom plánovaného územia (napr. nedostatky v legislatíve, nepriaznivé postoje vlastníkov alebo verejnosti, ...)
- ✓ náčrt hlavných charakteristík (kategória, rozloha, prírodné podmienky a hodnoty)
- ✓ identifikácia kľúčových technických, právnych a administratívnych faktorov a rámcov

Odporúčania:

- ✓ získať prehľad o významných účastníkoch, skupinách a inštitúciách, ktorých sa dotkne alebo ich inšpiruje alebo ich inak ovplyvní vyhlásenie chráneného územia
- ✓ otvoriť diskusiu s cieľom vytvoriť spoločnú víziu a definovať perspektívy územia
- ✓ otvoriť diskusiu vychádzajúcu z odbornej expertízy, ktorá zabráni nedorozumeniam v súvislosti s obmedzeniami, financovaním alebo kategorizáciou CHÚ

2 Overenie uskutočniteľnosti

Zriadenie chráneného územia predstavuje zvyčajne dlhodobú investíciu a záväzok. Jej účelom je zabrániť zbytočným investíciám a s nimi spojeným stratám (energie, času, financií, očakávaní) v dôsledku unáhlených rozhodnutí (Getzner et al. 2010). Overenie uskutočniteľnosti má dať odpoveď na otázku, či zamýšľané zriadenie a vybraná kategória chráneného územia sú v regionálnom kontexte vôbec reálne, či je možná integrácia ochrany prírody územia a jeho udržateľného využívania. To znamená zhodnotiť viaceré aspekty zriadenia CHÚ v regióne:

- ekologické a geografické: napr. prírodné podmienky, využívanie krajiny, komparatívne výhody vyhlásenia chráneného územia,
- sociálne a kultúrne: napr. akceptovanie, stotožnenie sa miestneho obyvateľstva s ním, kultúrne dedičstvo, politická situácia,
- hospodárske: napr. ekonomická štruktúra a znaky, potenciál, možnosti a riziká.

K ďalším, ktoré treba zohľadniť patria právne, technické resp. organizačné a časové aspekty.

Štúdie realizovateľnosti sa väčšinou sústreďujú na identifikáciu potenciálnych prekážok, rozporov a konfliktov, ktoré môžu výrazne ovplyvniť úspešnú implementáciu návrhu chráneného územia. Prípadná nevhodnosť projektu by sa mala zistiť už v tejto fáze. Vo všeobecnosti by mala štúdia uskutočniteľnosti priniesť zistenia, ktoré sú relevantné pre rozhodovanie týkajúceho sa manažmentu CHÚ v budúcnosti. Zainteresované skupiny a verejnosť by mali byť primerane a pravdivo informovaní o cieľoch overenia uskutočniteľnosti (Getzner et al. 2010).

Tieto štúdie sú dôležitou súčasťou rozhodovacieho procesu a najčastejšie majú formu postupu podľa kontrolných bodov resp. odpovedí na postupnosť otázok, ktoré sú súčasťou komplexného hodnotiaceho algoritmu, napr.: Sú prírodné charakteristiky a využívanie krajiny kompatibilné so zvolenou kategóriou chráneného územia? Aké náklady si vyžiada zriadenie a manažment CHÚ? Existuje v danom regióne podpora pre vyhlásenie CHÚ?.

Na realizáciu tohto kroku je k dispozícii viac v praxi overených kvantitatívnych aj kvalitatívnych metodických postupov a techník, k najvýznamnejším patria (Geztner et al. 2010):

- matica logického rámca pomáha analyzovať aktuálnu situáciu a odhadnúť možné riziká,
- SWOT analýza hodnotí silné a slabé stránky projektu, príležitosti a ohrozenia (obr. 38),
- analýza silového poľa identifikuje hybné a obmedzujúce sily ovplyvňujúce projekt,
- analýza nákladov a prínosov (*Cost-Benefit Analysis – CBA*) je v súčasnosti rozšírenou metódou kvantifikácie všetkých nákladov a všetkých prínosov projektu.

Silné stránky (interný vplyv)	**Slabé stránky (interný vplyv)**
- vysoká koncentrácia biodiverzity - strategické dokumenty na národnej úrovni podporujúce ochranu územia - právo EÚ pokrývajúce ochranu územia, ak ide o územie európskeho významu alebo chránené vtáčie územie - prítomnosť endemických a ohrozených druhov - ...	- slabá podpora zo strany výskumu - nepochopenie, že ochrana územia je jedným z dôležitých benefitov regiónu - neexistujúce zónovanie územia - rozporné záujmy rôznych vlastníkov pozemkov v území - ...
Príležitosti (externý vplyv)	**Ohrozenia (externý vplyv)**
- potenciál pre štúdium prírodných procesov - ideálna možnosť pre ekoturistiku a zvýšenie príjmu miestneho obyvateľstva - možnosť cezhraničnej spolupráce a EÚ projektov - ...	- silné vplyvy antropogénnych aktivít na biodiverzitu územia - nedostatok zdrojov (financie) - slabá podpora miestneho obyvateľstva - ...

Obr. 38. SWOT analýza návrhu chráneného územia. V prípade CHÚ je jedným z rýchlych kvalitatívnych nástrojov na overenie uskutočniteľnosti. *Zdroj:* Getzner et al. 2010, upravené.

Ciele:

- ✓ príprava predbežného prírodovedného, ekonomického, sociálneho a kultúrneho prieskumu záujmovej oblasti resp. navrhovaného alebo hodnoteného CHÚ
- ✓ príprava predbežného odhadu plánovanej kategórie CHÚ, budúcich aktivít a postupov
- ✓ príprava predbežného zhodnotenia prírodných podmienok a hodnôt a ich ochrany
- ✓ určenie možných rizík, problémov a konfliktov a náčrt možných riešení
- ✓ určenie príležitostí, výhod a možností spolupráce a náčrt podmienok ich realizácie
- ✓ poskytnutie prvých argumentov pre rozhodovanie politikom a ďalším zainteresovaným

Odporúčania:

- ✓ pripraviť analýzu, ktorá popíše problémy a riziká zistené počas diskusií alebo na ktoré upozornili odborníci
- ✓ sumarizovať dôležité aspekty návrhu CHÚ (ekologické, ekonomické, sociálne, kultúrne) do zrozumiteľnej štatistickej formy
- ✓ zainteresovaným skupinám kontinuálne poskytovať informácie, pričom je potrebné jasne rozlišovať medzi faktami a názormi
- ✓ premietnuť predstavy budúceho (či optimalizovaného) CHÚ do priestorového náčrtu

3 Komunikácia a účasť verejnosti

Komunikácia a účasť verejnosti sa objavuje vo všetkých troch fázach „životného cyklu" chráneného územia. V posledných desaťročiach sa postupne mení paradigma chápania úlohy chráneného územia (Phillips, 2003) od striktnej ochrany bez posúdenia dopadov na miestne obyvateľstvo (prístup zhora nadol) smerom k porozumeniu širšiemu kontextu vrátane zapojenia verejnosti (prístup zdola nahor). Pri rozvoji spolupráce všetkých zainteresovaných skupín na ochrane biodiverzity a redukcii hybných síl jej ohrozenia hrá dôležitú úlohu komunikácia. Účasť verejnosti preto odporúčajú aj významné medzinárodné organizácie (napr. UNESCO, IUCN) a dohovory, vrátane Dohovoru o biodiverzite (CBD).

Niektorí autori (napr. Hesselink et al. 2007) zdôrazňujú potrebu netradičnej komunikácie – namiesto poskytovania vedeckých informácii verejnosti, skôr jej aktívne zapojenie do príprav, plánovania a manažmentu CHÚ. Účasť verejnosti (participácia) môže mať rôzne stupne – od poskytovania a výmeny informácií cez konzultácie až po účasť na rozhodovacích procesoch (Pfefferkorn et al. 2006). Komunikácia a participácia sú strategické procesy, preto je potrebné na začiatku zadefinovať ciele, formu, časový priestor a stupeň zapojenia zainteresovaných.

V prvom kroku je potrebné identifikovať cieľové zainteresované skupiny (stakeholderov) skúmaním vzťahu rôznych ľudí k chránenému územiu a vplyvov ich aktivít na územie (Thomas & Middleton 2003). Môžeme ich rozdeliť do štyroch skupín (Alexander 2008):

1) primárni (napr. vlastníci pozemkov) sú priamo ovplyvnení existenciou CHÚ,
2) sekundárni (napr. obyvatelia blízkeho okolia) sú nepriamo ovplyvnení existenciou CHÚ,
3) terciárni (napr. politici) nemajú priamy záujem ale disponujú silným vplyvom a mocou,
4) ostatní (napr. široká verejnosť) majú záujem o určitú oblasť alebo o ochranu prírody.

Po tomto kroku nasleduje definovanie obsahu komunikácie pre jednotlivé zainteresované skupiny (stakeholderov). K základným princípom komunikácie patrí, že šírenie a výmena informácií má byť jednoduchá a zrozumiteľná, na báze dialógu a dobre vyargumentovaná (skôr prezentácia záujmov a cieľov ako postojov), pričom svoj význam má aj emocionálna komunikácia, napr. pridanie osobného príbehu a skúseností, ktoré formujú postoje.

Jedným z dôležitých cieľov komunikácie je zmena správania a postojov. Transparentnosť procesu umožňuje zainteresovaným stranám hľadať riešenia problémov. Ďalším krokom je určenie metód a postupov informovania a zapojenia verejnosti. V zásade existuje jednosmerná komunikácia (sprostredkovanie informácií – distribúcia letákov, prezentácie a pod.) alebo dvojsmerná (zahŕňa procesy konzultácie až po účasť na rozhodovacích procesoch – pracovné stretnutia a skupiny, virtuálne formy komunikácie a pod.). Participáciu a komunikáciu môže výrazne ovplyvniť prostredie, v ktorom prebieha vrátane technických detailov (napr. spôsob usporiadania miest na sedenie počas diskusného fóra alebo pracovného stretnutia expertov).

Komunikácia v prípravnej fáze

Chránené územie je jednou z foriem využitia krajiny. Preto logicky už len zmienka o jeho vyhlásení môže byť príčinou konfliktov, keďže vždy existuje viac alternatív využitia krajiny (konflikty však súčasne indikujú záujem o tému). Existuje viac odporúčaní ako komunikovať a hľadať riešenia v konfliktných situáciách. Suske et al. (2007) uvádza najmä dostatok času na diskusiu, trpezlivosť a snahu porozumieť argumentom a dôvodom oponentov (obr. 39).

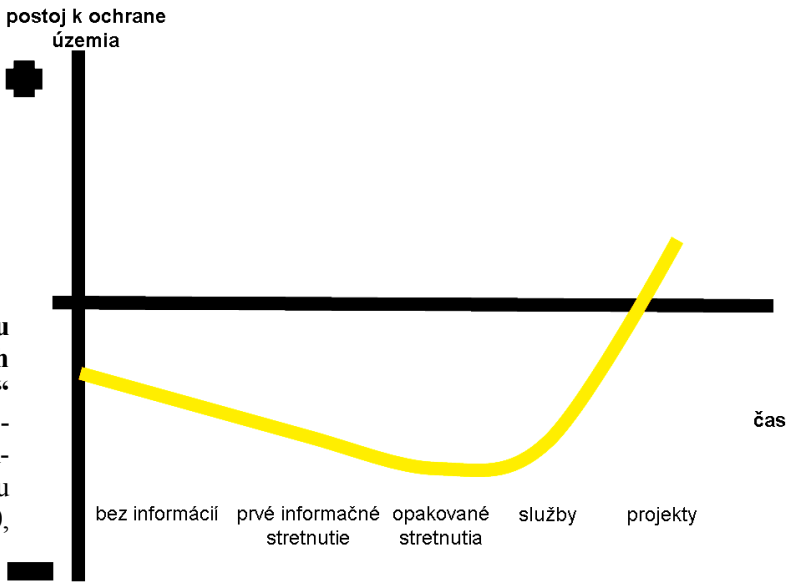

Obr. 39. Komunikácia je nutnou súčasťou manažmentu vo všetkých troch fázach „životného cyklu" chráneného územia. Zlepšenie postojov k územiu, napr. vlastníkov pozemkov, možno očakávať až jej dlhodobou realizáciou. *Zdroj:* Getzner et al. 2010, upravené.

Formy a spôsoby komunikácie a účasti verejnosti v prípravnej fáze závisia od špecifickej situácie v danom regióne. Často môže existovať značný stupeň neistoty, všeobecne nízka informovanosť a pravdepodobne aj nedôvera vyplývajúca z predchádzajúcich konfliktov a problémov. Treba si uvedomiť, že účasť zainteresovaných skupín spravidla zabezpečí plynulejší proces vyhlásenia chráneného územia. Identifikované skupiny je potrebné informovať vhodným a primeraným spôsobom a poskytnúť im šancu, aby sa zapojili do komunikácie a spolupráce.

Ciele:

- ✓ transparentná výmena informácií medzi rôznymi skupinami
- ✓ včasné zapojenie regionálnych kapacít a zdrojov (znalosti, skúsenosti, práca, financie)
- ✓ zvýšenie kvality získavaných, spracúvaných a šírených informácií
- ✓ konfrontácia širokého spektra cieľov a záujmov s regionálnymi problémami, rizikami, obmedzeniami a námietkami, vrátane rešpektovania názorov miestneho obyvateľstva
- ✓ motivácia ľudí umožnením ich participácie a sebarealizácie v projekte CHÚ

Odporúčania:

- ✓ určiť cieľové skupiny, s ktorými treba komunikovať, zostaviť priority komunikácie, jej spôsoby a formy, s dôrazom na (zatiaľ nie vždy doceňované) osobné stretnutia
- ✓ pripraviť konzistentný materiál pre informovanie a prezentáciu vízie, cieľov a aktivít v CHÚ aj prostredníctvom drobných darčekových a spomienkových predmetov
- ✓ zhromaždiť a poskytnúť relevantné prírodovedné, technické a administratívne informácie na jednej internetovej stránke a sústrediť sa na propagáciu jej adresy

Komunikácia v plánovacej fáze

Vznik chráneného územia je zásahom do smerovania regionálneho rozvoja, ktorý obyčajne ovplyvní mnoho miestnych záujmov. Účasť zainteresovaných skupín vo fáze plánovania preto pomáha lepšiemu porozumeniu, riešeniu konfliktov a priaznivejšiemu prijímaniu rozhodnutí.

Participácia subjektov v plánovacom procese je prvým krokom k dlhodobému zapojeniu regionálnych záujmov do plánovania územia a musí sa zakladať na dôvere. Na druhej strane veľmi široká participácia v úvodných fázach môže znamenať aj predčasné ukončenie postupu.

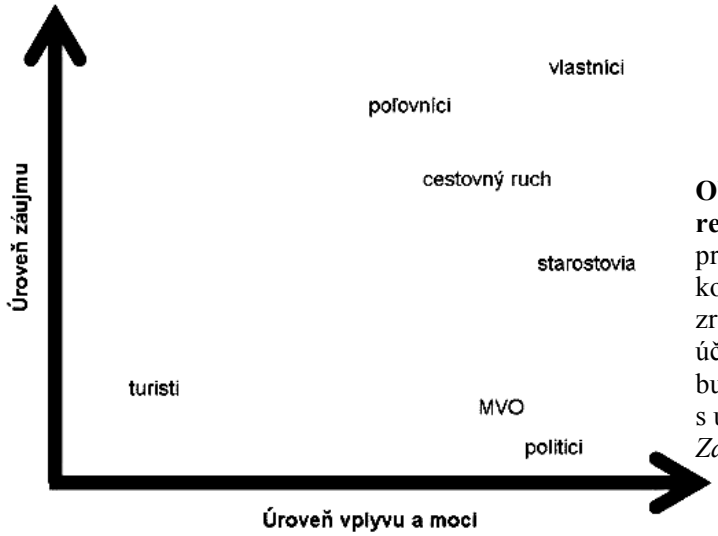

Obr. 40. Identifikácia kľúčových zainteresovaných skupín (stakeholderov). Je prvým krokom pre ich zapojenie do procesu komunikácie a participácie na projekte zriadenia CHÚ a / alebo zabezpečenia jeho účinného a efektívneho manažmentu, ktorý bude integrovať ochranu prírodných hodnôt s udržateľným využívaním územia.
Zdroj: Getzner et al. 2010, upravené.

Ciele:

- ✓ motivácia zainteresovaných strán prostredníctvom ich participácie na projekte CHÚ resp. jeho manažmente a zvýšenie kvality a akceptovateľnosti plánovacích procesov
- ✓ zabezpečenie potrebných informačných, technických a organizačných prepojení medzi plánovacím procesom a regionálnymi aktivitami
- ✓ zakomponovanie regionálnych poznatkov a skúseností do plánovacích procedúr

Odporúčania:

- ✓ pripraviť úplný zoznam zainteresovaných subjektov a dôvod ich začlenenia do plánovacieho procesu
- ✓ zistiť názory, nápady a myšlienky všetkých zainteresovaných subjektov a pokúsiť sa porozumieť ich motivácii, záujmu a účasti v projekte
- ✓ osloviť relevantných zainteresovaných účastníkov, aby spoločne stanovili kritériá potrebné k prehľadnosti, transparentnosti procesu a rešpektovali ich
- ✓ týmto zainteresovaným subjektom poskytovať pravidelné informácie (napr. formou regionálneho spravodaja) a vymedziť v ňom priestor pre ich komentáre a príspevky
- ✓ nadviazať osobný kontakt so všetkými zainteresovanými cez pracovné stretnutia a rozhovory, ponúknuť im exkurzie do podobných území v inom regióne alebo v zahraničí a povzbudiť ich, aby prezentovali svoje poznanie a autentické skúsenosti
- ✓ zhrnúť a prostredníctvom webovej stránky šíriť prírodovedné, socioekonomické a ďalšie technické a administratívne informácie, propagovať jej adresu a vybraným skupinám poskytnúť prístup k diskusným fóram cez heslo

Komunikácia v implementačnej fáze

V implementačnej fáze ide o participatívny manažment (obr. 41), ktorý by mal byť chápaný ako manažment v spolupráci, spoločný manažment (co-management) alebo viac sektorový manažment. Zvyčajne znamená prakticky permanentné vykonávanie určitej postupnosti aktivít s cieľom zainteresovať relevantných účastníkov na manažérskych činnostiach. Príkladom je napr. účasť miestnych politikov a významných vedcov na zasadnutiach poradného zboru CHÚ alebo vykonávanie praktickej starostlivosti o biotopy vlastníkmi pozemkov v území (napr. eliminácia náletových drevín). Správa CHÚ má vytvárať partnerstvá s relevantnými zainteresovanými účastníkmi a zadefinovať stupeň ich zapojenia ako aj možné oblasti.

Na rozdiel od prípravnej a plánovacej fázy je vo fáze implementácie participácia zainteresovaných subjektov riadená príslušnou inštitúciou, ktorá je zodpovedná za manažment CHÚ. Preto je potrebné rozlišovať medzi rozhodovacími, poradnými a kontrolnými orgánmi. K rozhodnutiu sa totiž musí dospieť aj v zložitých a rozporných situáciách.

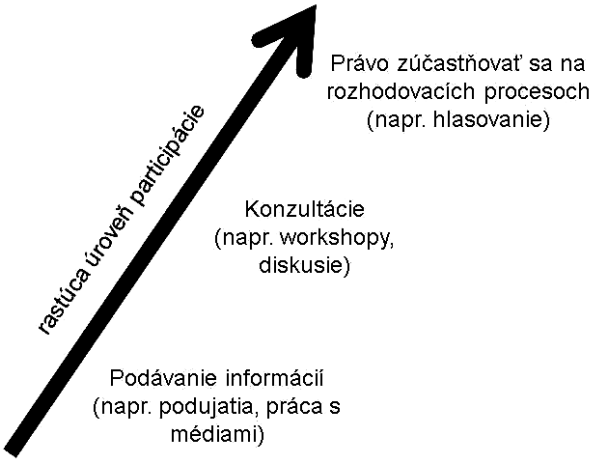

Obr. 41. Rastúca úroveň participácie zainteresovaných skupín. Informovanosť a účasť verejnosti na projekte CHÚ môže mať rôzne úrovne, od poskytovania informácií cez konzultácie až po zúčastňovanie sa na rozhodovacích procesoch.
Zdroj: Getzner et al. 2010, upravené.

Ciele:

- ✓ inštitucionalizácia komunikácie a participácie
- ✓ príprava nástrojov pre stály prístup k informáciám a komunikácia

Odporúčania:

- ✓ zakotviť nepretržitý proces komunikácie a účasti do vhodného rámca rozhodovacích, výkonných, poradných a kontrolných orgánov a prizvať všetkých relevantných a zainteresovaných účastníkov
- ✓ pravidelne poskytovať informácie zainteresovaným účastníkom, rozhodovacím orgánom a dôležitým osobnostiam

4 Začlenenie navrhovaného CHÚ do systému chránených území

Ako sme už uviedli v časti I, najmä v posledných 40 rokoch významne narástol počet a výmera chránených území. Napriek tomu nie je tento systém na globálnej úrovni reprezentatívny, nepokrýva úplne biodiverzitu Zeme, nezabezpečuje účinnú ochranu druhov a ekosystémov, a v mnohých prípadoch je účasť miestnych komunít na úžitkoch z CHÚ veľmi nízka.

K snahám o zefektívnenie ochrany biodiverzity patrí strategické plánovanie chránených území, vytváranie ich sústav na národnej a medzinárodnej úrovni, identifikovanie medzier v pokrytí ochrany biodiverzity a určenie jej priorít na základe nových biogeografických výskumov - napr. reprezentatívne pokrytie všetkých ekoregiónov definovaných WWF (Olson et al. 2001), prednostné pokrytie ohrozených (horúcich) centier svetovej biodiverzity (Conservation International 2013). (Problematiku určenia prioritných oblastí pre ochranu biodiverzity, aj analýzu nedostatkov a medzier existujúcich sietí CHÚ sme už priblížili vyššie.)

Spôsoby začleňovania chránených území do vyššieho systému CHÚ

Za účelom zlepšenia efektívnosti ochrany chránených území ako aj prípravy na potenciálne hrozby v budúcnosti (napr. klimatická zmena) by chránené územia nemali ostať izolované (Diamond 1976), ale naopak majú byť navzájom poprepájané ekologickými koridormi, čo vytvorí lepšie podmienky pre šírenie a migráciu druhov a tým ich prežitie. V praxi to znamená odstraňovanie bariér alebo budovanie prepojení medzi fragmentami biotopov. Súčasťou vízie každého nového chráneného územia by preto mala byť aj širšia perspektíva jeho začlenenia do

siete chránených území na národnej alebo medzinárodnej úrovni (napr. sústav Natura 2000, Svetového dedičstva, Ramsarskej databázy medzinárodne významných mokradí a pod.) s uplatnením už vyššie načrtnutých princípov zabezpečenia konektivity v krajine.

Začlenenie do systému chránených území sa má opierať o vedecké základy, názory expertov a medzinárodné záväzky. V ďalšom kroku však má nasledovať široká komunikácia o možných dôsledkoch tohto rozhodnutia. Napríklad občania mnohých európskych štátov sa cítili odignorovaní pri príprave sústavy európskych chránených území Natura 2000 (Getzner et al. 2010). Prírodovedné poznatky o CHÚ majú význam nielen pre detailné plánovanie konkrétnych oblastí manažmentu, ale vo vzťahu k zainteresovaným stranám majú aj vzdelávací a osvetový význam a môžu byť zdrojom hrdosti a regionálneho či národného patriotizmu.

Netreba zabúdať ani na ovplyvnenie regionálneho rozvoja (napr. integrácia CHÚ do územných, vodohospodárskych a lesohospodárskych plánov, spôsobov obhospodarovania poľnohospodárskej pôdy – napr. podpora ekologického (organického) farmárstva, ďalej zvýšenie príťažlivosti územia pre návštevníkov označením „zelený región“ a pod.).

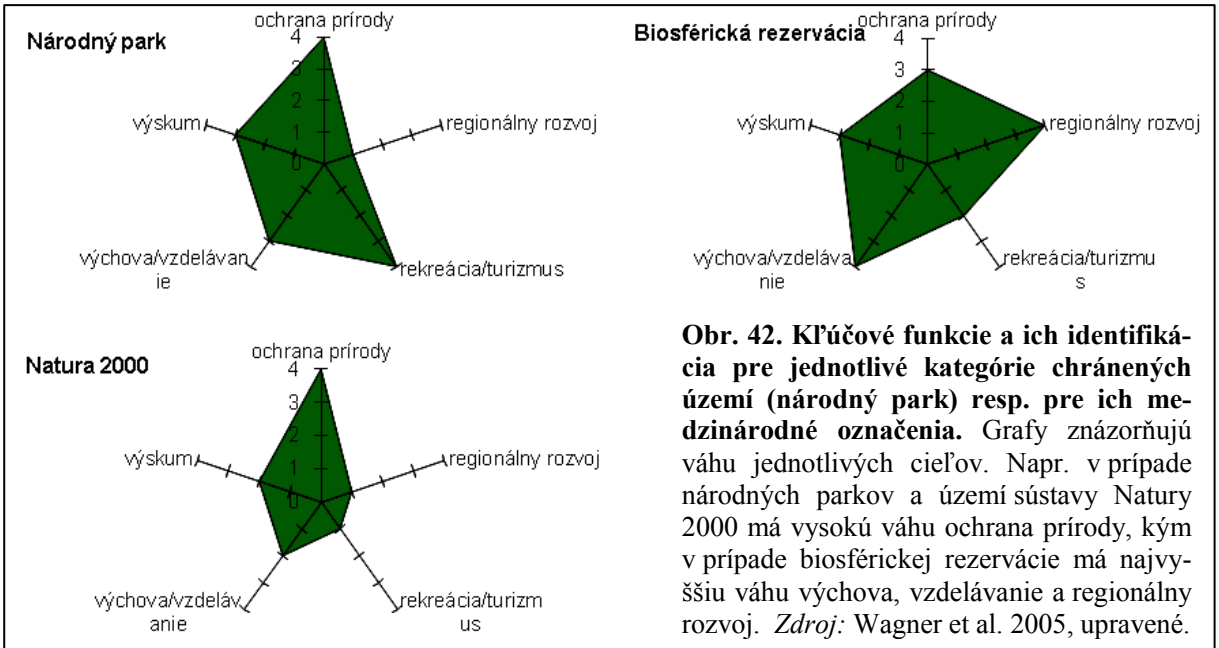

Obr. 42. Kľúčové funkcie a ich identifikácia pre jednotlivé kategórie chránených území (národný park) resp. pre ich medzinárodné označenia. Grafy znázorňujú váhu jednotlivých cieľov. Napr. v prípade národných parkov a území sústavy Natury 2000 má vysokú váhu ochrana prírody, kým v prípade biosférickej rezervácie má najvyššiu váhu výchova, vzdelávanie a regionálny rozvoj. *Zdroj:* Wagner et al. 2005, upravené.

Ciele:

- ✓ prezentácia plánovaného chráneného územia ako prvku národného či medzinárodného systému CHÚ je dôležitou súčasťou skladačky ambicióznej vízie vzniku a vývoja územia ako súčasti hierarchicky vyšších sociálne-ekologických systémov
- ✓ rozvoj spolupráce na báze harmonizácie a koordinácie aktivít a spájania prostriedkov so zreteľom na včlenenie územia do vyššieho nadradeného systému CHÚ
- ✓ zmierňovanie rozporov a minimalizácia konfliktov počas vzniku chráneného územia

Odporúčania:

- ✓ získať prehľad o chránených územiach v krajine alebo regióne (kategória, veľkosť, poloha, charakteristika prírodného prostredia a socioekonomického kontextu, ciele)
- ✓ identifikovať atribúty, ktoré robia chránené územie v rámci regiónu, príp. v národnom alebo medzinárodnom rámci jedinečným (poloha, veľkosť, charakteristika a pod.)
- ✓ identifikovať zamýšľané kľúčové funkcie vo forme diagramu (ochrana druhov alebo biotopov, krajiny a prírodných pamiatok, regionálny rozvoj, výchova) – obr. 42

5 Plánovacia príručka

Rozhodnutie zriadiť v regióne chránené územie je začiatkom komplexného plánovacieho procesu. Počas neho treba integrovať potreby viacerých sektorov, širokú škálu rozdielnych záujmov a právnych požiadaviek (Getzner et al. 2010). V tomto procese je užitočným nástrojom príručka plánovania, ktorú vytvorí zodpovedná inštitúcia a ktorá je druhom "cestovnej mapy", za účelom ľahšej orientácie, usmernenia, sprehľadnenia a kontroly celého procesu.

Stanoví sa v nej napríklad technický rámec (práca s údajmi, ich ukladanie, prezentácia, časový harmonogram) a pravidlá procesu (zásady a spôsoby komunikácie, riadiace a kontrolné mechanizmy, kultúra organizácie), čo zabezpečí transparentnosť a otvorenosť procesu. Plánovacia príručka nie je právne záväzný dokument, ale iba pomôcka, manuál opisujúci, ktoré témy majú byť v plánovacom procese pokryté a ktoré kroky, aký rozsah času a zdrojov sú potrebné. Proces sa člení do niekoľkých fáz, ktoré pozostávajú z viacerých pracovných balíčkov.

Jungmeier et al. (2001) rozlišujú nasledovných šesť fáz plánovacieho procesu v CHÚ:

1) prípravná fáza: definovanie účastníkov plánovacieho procesu, kľúčových záujmov a regionálnych osobitostí, ktoré má plánovanie pokryť, technických prostriedkov na zaznamenávanie, spracovanie a zdokumentovanie údajov a výstupov v celom procese,
2) zdokumentovanie súčasného stavu: zhromaždenie všetkých materiálov a informácií týkajúcich sa komplexu prírodných podmienok, využitia krajiny a právnych noriem,
3) priestorové plánovanie a zónovanie: prekrytím máp druhovej diverzity s mapami využitia krajiny získame predstavu o potenciálnych konfliktoch; následne, vychádzajúc z rokovaní s vlastníkmi o kompenzačných platbách sa určia jednotlivé zóny,
4) špecifické a detailné plánovanie: obsahuje koncepcie výskumu, monitoringu, dopravy, infraštruktúry pre návštevníkov, programov záchrany ohrozených druhov a pod.,
5) zostavenie výsledkov: zhrnutie výsledkov všetkých fáz umožní vymedzenie územia, návrh jeho zónovania, manažmentového plánu a návrhu právnej normy pre územie,
6) komunikácia, oznamovanie a riadenie: sú označované za poslednú fázu procesu, ale v rámci plánovacieho procesu sú v podstate realizované nepretržite.

Začiatok plánovacieho procesu je zvyčajne prvým kontaktom medzi inštitúciou zodpovednou za návrh a manažment chráneného územia a zainteresovanými stranami. Okrem zabezpečenia komunikácie s nimi a ich participácie na manažmente CHÚ je dôležité aj zosynchronizovanie uvedených fáz s týmito skupinami, predovšetkým s „kľúčovými hráčmi" v území.

Ciele:

- ✓ stanovenie základných pravidiel pre efektívny plánovací proces
- ✓ vytvorenie efektívnych riadiacich a kontrolných mechanizmov
- ✓ zaistenie transparentnosti plánovacieho procesu a jeho otvorenosti k diskusiám
- ✓ prevencia konfliktov, ktoré by mohli vzniknúť na základe nejasných postupov
- ✓ stanovenie cieľov, metodických postupov, procesov, výstupov a dokumentácie
- ✓ vytvorenie technického rámca systému, ktorý zaisťuje syntézu získaných výsledkov a plánov jednotlivých hospodárskych sektorov v území

Odporúčania:

- ✓ pripraviť prehľad zahŕňajúci všetky témy, disciplíny a aspekty plánovania a určenie hlavných problémov ako aj menej významných tém a čŕt
- ✓ zostaviť zoznam všetkých orgánov a inštitúcií, ktoré sa zúčastňujú na plánovacom procese, pričom je potrebné odlíšiť riadiace, operačné a kontrolné orgány

- ✓ vytvoriť kompletný zoznam technických noriem o ukladaní dát, štruktúre výsledkov a prienikoch, aby sa ľahšie dosiahla homogenita výsledkov a zaručila správna syntéza

6 Základný prieskum

V prípade väčšiny existujúcich a navrhovaných chránených území je k dispozícii veľa relevantných údajov, musia sa však zozbierať, spracovať a uchovávať podľa určitých všeobecne prijímaných štandardov. Tiež je dobré predísť duplicitnému výskumu. K vybudovaniu základnej poznatkovej bázy slúži základný prieskum (Getzner et al. 2010), ktorý má pre plánovací proces poskytnúť potrebné údaje o abiotických, biologických, ekologických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych zdrojoch (napr. o výskyte ohrozených a endemických druhov, druhov a biotopov, kultúrnych osobitostiach regiónu alebo štatistické údaje o demografii a ekonomike, mapy v prostredí GIS, údaje diaľkového prieskumu Zeme, existujúci právny rámec a pod.).

K efektívnym a rýchlym postupom patria rozhovory s expertami z rôznych relevantných vedných odborov. Najskôr je potrebné zadefinovať formu a obsah týchto rozhovorov, starostlivo zvážiť výber odborníkov, zrealizovať rozhovory s nimi a na záver zreflektovať a sumarizovať získané informácie (Getzner et al. 2010). Nedostatkom metódy je riziko určitej subjektivity výpovedí expertov príp. ich osobných záujmov, ktoré môžu skresliť poskytované informácie.

Po rozhovoroch s expertmi nasleduje zabezpečenie komplexného prehľadu o území resp. aj o danom regióne. V tomto kroku ešte nejde o priamy výskum územia, ktorý by v danom štádiu mohol byť zbytočne nákladný, ale o zber údajov z troch typov zdrojov (Getzner et al. 2010):

1) štúdium dostupnej literatúry o území (napr. prírodovedné údaje, demografické a ekonomické údaje, využívanie krajiny, územno-plánovacia dokumentácia),
2) zozbieranie relevantných geografických a priestorových údajov (topografické údaje, vegetačné mapy, lesohospodárske mapy, mapy z diaľkového prieskumu Zeme a i.),
3) zozbieranie a sumarizácia štatistických údajov (napr. o využívaní krajiny – počty a typy fariem, rozmiestnenie a kapacita ubytovacích, reštauračných a transportných zariadení, atď.).

Je výhodné, ak pri zabezpečení základného prehľadu o území môže príslušná správa CHÚ (resp. iný orgán ochrany prírody) využívať aj verejne dostupné zdroje informácií zo štátnych inštitúcií, univerzít, výskumných ústavov, akadémie a pod., ktoré bývajú lacnejšie ako súkromné a často pokrývajú celé časové rady, najmä v ekonomickej a sociálnej oblasti regiónu, ktoré môžu byť pre navrhované resp. existujúce CHÚ relevantné.

Ciele:

- ✓ zber, triedenie a analýza dostupných údajov, informácií a materiálov a posúdenie ich významu pre plánovací proces
- ✓ posúdenie súčasného stavu populácií cieľových druhov, biotopov a ekosystémov, ako aj ďalších charakteristík územia, vrátane identifikácie možných rizík a problémov,
- ✓ náčrt súčasného stavu využitia krajiny, ekonomických aktivít a infraštruktúry so vzťahom k plánovaniu CHÚ
- ✓ integrácia získaných údajov do plánovacieho procesu chráneného územia

Odporúčania:

- ✓ získať prehľad o regióne rozhovormi s vybranými odborníkmi v oblasti prírodných a sociálnych vied, ale tiež ekonomiky a kultúry
- ✓ poskytnúť komplexný prehľad o regióne vychádzajúci zo získaných údajov
- ✓ poskytnúť komplexný prehľad relevantnej literatúry o CHÚ, regióne alebo určitej téme

7 Realizačný plán

V realizačnom pláne budúceho chráneného územia musí byť stanovený jeho jasný právny a administratívny rámec, preto tento plán musí obsahovať všetky relevantné informácie potrebné pre zriadenie chráneného územia; navyše po vyhlásení územia za chránené treba očakávať, že do tohto plánu pribudne mnoho ďalších prvkov, ktoré súvisia s ďalšou fázou, detailným plánovaním efektívneho manažmentu CHÚ (Hocking et al. 2000; Getzner et al. 2010).

Na základe poznatkov o území získaných základným prieskumom a v dialógu so zainteresovanými skupinami, ktoré na projekte CHÚ participujú, by mal realizačný plán načrtnúť a vysvetliť spôsob realizácie a spravovania budúceho, resp. zlepšenie manažmentu súčasného chráneného územia. V tomto kroku je potrebné stanoviť predovšetkým (Getzner et al. 2010):

- vhodnú kategóriu chráneného územia, ktorá sa určí v zmysle právnych predpisov a smerníc alebo určiť o ktoré prestížne ocenenie sa bude správa CHÚ uchádzať;
- určiť hranice územia a navrhnúť jeho zónovanie, pričom sa pracuje s menšími plánovacími ekologickými jednotkami, vhodné je členenie podľa povodí, ktoré pomerne často korešpondujú aj s hranicami vlastníckych vzťahov a využitia krajiny;
- definovať ciele ochrany územia a organizačnú štruktúru zabezpečenia jeho manažmentu.

Pri určení hraníc chráneného územia a jeho zónovaní treba prihliadať na kritériá jednotlivých manažmentových kategórií a s nimi spojené minimálne požiadavky. V realizačnom pláne by mala byť zadefinovaná aj organizácia zabezpečenia manažmentu chráneného územia, vrátane organizačnej štruktúry správy CHÚ, identifikácie kľúčových hráčov v území a príp. delegovania časti kompetencií správy CHÚ inej vládnej inštitúcii, mimovládnej organizácii, obecnému resp. mestskému zastupiteľstvu a jeho úradu alebo podnikateľskému subjektu a pod. Plánovanie hraníc a zón chráneného územia je mimoriadne zložité a vyžaduje si zapojenie a intenzívnu diskusiu všetkých zúčastnených strán. V kontexte regionálneho rozvoja treba vnímať aj širšie okolie CHÚ, tzn. plán by sa nemal týkať len územia vnútri jeho hraníc, ale pozornosť by sa mala venovať aj celému priľahlému regiónu (Getzner et al. 2010).

Ciele:

- ✓ definícia hraníc chráneného územia a princípov jeho zónovania
- ✓ rozpoznanie základných problémov, definícia ochranárskych cieľov a opatrení
- ✓ záverečné určenie správnej kategórie chráneného územia
- ✓ záverečné určenie všeobecných pravidiel a inštitucionálneho nastavenia

Odporúčania:

- ✓ pevne stanoviť hranice a zónovanie územia v súlade s požiadavkami príslušnej kategórie CHÚ a v procese diskusie so všetkými zainteresovanými
- ✓ definovať štruktúru organizácie a skontrolovať ju už v úvodnej fáze odborníkom z externého prostredia organizácie (zodpovednej za projekt a manažment CHÚ)
- ✓ ubezpečiť sa, že koncepcia chráneného územia a jeho manažmentu primerane zodpovedá právnemu rámcu a požiadavkám príslušnej medzinárodnej kategórie

8 Vyhlásenie a zriadenie chráneného územia

Vyhlásenie a zriadenie nového chráneného územia sú poslednými krokmi, ktorých realizáciu určuje základný plánovací proces (Getzner et al. 2010). Realizujú sa podľa národného práva (napr. národné parky), smerníc Európskej únie (napr. územia sústavy Natura 2000) alebo pod-

ľa postupu na základe určitej prestížnej medzinárodnej schémy (napr. ak ide o vyhlásenie biosférickej rezervácie, ramsarskej lokality alebo lokality svetového dedičstva a pod.).

Inštitucionálne a právne nastavenia pre národné kategórie CHÚ sa v rôznych štátoch zvyčajne v rôznej miere odlišujú. Tento problém sa snažia riešiť dnes už medzinárodne akceptované odporúčania IUCN, týkajúce sa manažmentových kategórií chránených území (Dudley 2008). Naopak medzinárodné kritériá a postupy týkajúce sa zaradení určitých typov chránených území sú v súčasnosti pomerne vysoko štandardizované (napr. zaslanie nominačného projektu územia svetového prírodného alebo kultúrneho dedičstva podľa presne stanovených kritérií a predpísaného postupu bez ohľadu na to, z ktorej krajiny pochádza). Väčšina medzinárodných označení je dobrovoľná a prevažne sa prekrýva s už existujúcim chráneným územím. Výnimkou je napr. sústava Natura 2000, ktorých územia museli členské štáty EÚ vyhlásiť podľa príslušných smerníc (Getzner et al. 2010).

Obr. 43. Príklad pripomenutia si výročia vyhlásenia národného parku, 100 rokov amerického NP Rocky Mountain. *Zdroj:*© RMNP 2013

Podrobnosti o postupe priradenia vhodnej manažmentovej kategórie CHÚ a medzinárodného označenia konkrétnemu typu územia možno nájsť na webových stránkach organizácií, dohovorov a programov (UNESCO, WDPA, Ramsarský dohovor, MAB a iné). Návrh resp. existencia chráneného územia sa musí zakotviť do relevantných plánovacích dokumentov a nástrojov. Po uzavretí všetkých potrebných krokov podľa IPAM, vrátane diskusie so zainteresovanými stranami, môže byť územie vyhlásené za chránené. To síce znamená začiatok dlhého procesu, ale súčasne je to dôležitý medzník v histórii CHÚ, ktorý je vhodné si aj náležite pripomínať. Vyhlásenie chráneného územia prináša so sebou obmedzenie doterajších hospodárskych aktivít v území (napr. v poľovníctve, lesnom hospodárstve, poľnohospodárstve), ale tieto bývajú finančne kompenzované a štatút CHÚ zvyšuje atraktivitu regiónu pre turizmus a tým podporuje regionálny rozvoj (Getzner & Jungmeier 2002). Podobne získanie prestížneho medzinárodného označenia (napr. vo forme štatútu biosférickej rezervácie) okrem nových záväzkov často prináša pocit hrdosti a zvýšenie povedomia o dôležitosti ochrany biodiverzity.

Ciele:

- ✓ verifikácia splnenia relevantných kritérií chráneného územia a jeho spravovania na základe národných a medzinárodných štandardov
- ✓ presadenie právneho, administratívneho a inštitucionálneho rámca ochrany územia
- ✓ informovanie zainteresovaných strán a verejnosti o novom chránenom území

Odporúčania:

- ✓ prediskutovať právny rámec a podrobne objasniť všetky otázky súvisiace s kompenzáciami alebo rozhodujúcimi orgánmi
- ✓ prediskutovať možnosti aplikácie postupov pre získanie prestížneho vnútroštátneho alebo medzinárodného označenia územia
- ✓ slávnostne vyhlásiť územie za chránené (resp. pripomínať si toto vyhlásenie) s cieľom pozdvihnúť jeho verejný profil a poďakovať všetkým v projekte zúčastneným stranám

9 Vyjadrenie poslania chráneného územia a základný koncept

Jednoduché, stručné a zrozumiteľné vyjadrenie poslania (*Mission Statement)* chráneného územia v niekoľkých vetách spočíva v zhrnutí a priblížení jeho súčasných a cieľových hodnôt a dôvodu zriadenia alebo existencie CHÚ, ako aj v definovaní žiaducich cieľov, priorít, podmienok a postupov, ktorými chceme zabezpečiť ochranu prírodných hodnôt a ekologických procesov, udržateľné využívanie a efektívny manažment územia (Getzner et al. 2010).

Vyjadrenie poslania CHÚ spája dlhodobú víziu s konkrétnymi cieľmi ochrany a využívania jednotlivých zón CHÚ resp. detailnejšie členených priestorových ekologických jednotiek a je podrobne rozvedené v manažmentovom pláne územia. Vo všeobecnosti vyjadruje filozofiu ochrany a udržateľného využívania daného územia, jeho kľúčové prírodné hodnoty (predmet ochrany), ako aj ciele a úlohy manažmentu. Takto vyjadrené poslanie pripravené v spolupráci s regionálnymi záujmami sa stáva súčasťou širšieho kontextu regionálnej, vnútroštátnej a sektorovej politiky, stratégií a koncepcií a definuje základný rámec efektívnej správy územia. Ako príklad uvádzame vyjadrenie poslania národného parku Šumava v infoboxe 9.

Infobox 9: Vízia, poslanie, strategické ciele a kroky pre NP Šumava (apríl 2005)

Dokument je sprievodcom k lepšiemu pochopeniu nového smerovania orgánov ochrany prírody v starostlivosti o prírodu NP a CHKO Šumava (Správa NP a CHKO Šumava, 2005).
Vízia a poslanie vyjadrujú predstavu MŽP ČR o smerovaní ochrany prírody v území NP a CHKO Šumava a sú zadaním zriaďovateľa pre Správu NP a CHKO Šumava ako organizáciu zabezpečujúcu starostlivosť o prírodu. Víziou NP Šumava je ochrana jedinečnej horskej prírody v území s atraktívnymi kultúrnymi rysmi, umožňujúca jej nerušený vývoj a poznanie. Poslaním NP je ochrana typických ekosystémov stredoeurópskej horskej krajiny, najmä lesov, ľadovcových jazier, rašelinísk a horských lúk vrátane všetkých sukcesných štádií ako prírodno-kultúrneho dedičstva pre súčasné a budúce generácie.
Strategické ciele a kroky vedúce k ich dosiahnutiu sú dokumentom pripravovaným Správou k naplneniu vízie a poslania. Dokument uvádza 10 strategických cieľov do roku 2010 (skrátené):

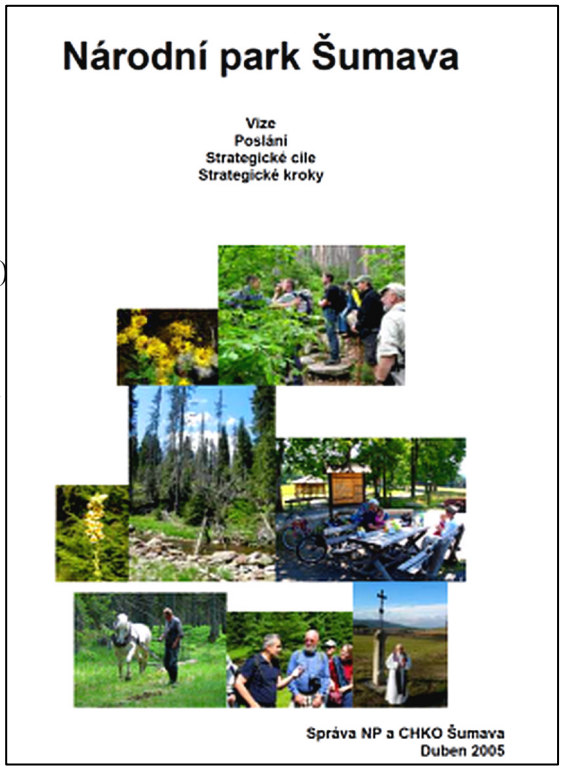

1. Všeobecný: priblížiť sa medzinárodným štandardom národných parkov podľa kategorizácie IUCN.
2. Rozloha a zonácia: udržať súčasnú výmeru a zjednodušiť zonáciu. zadefinovať oblasti rozvoja.
3. Ochrana druhovej rozmanitosti a prírodných procesov: 30 % územia ponechaného prírodným procesom, určenie kľúčových populácií ohrozených druhov...)
4. Vzťahy s regiónom: zaistenie systému každodennej fungujúcej komunikácie, ponuka zapojenia miestnych obyvateľov do činností Správy vrátane vzdelávania.
5. Vzťahy s návštevníkmi: orientácia na turizmus šetrný k prírode, zlepšenie starostlivosti o návštevníkov, zriadenie informačného centra, širšie možnosti vstupu.
6. Veda a výskum: koordinácia a zadávanie výskumu, zvýšenie využitia výsledkov, dlhodobé projekty výskumu s NP Bavorský les, zvýšenie informovanosti.
7. Vzťahy s verejnosťou: pochopenie poslania, vízie a stratégie u 75 % miestnych obyvateľov, zvýšenie informovanosti predstaviteľov samospráv o prínose NP pre región, zvýšenie povedomia o jedinečnosti územia.
8. CHKO ako ochranné pásmo, biosférická rezervácia: posilnenie funkcie CHKO a lepšie fungovanie BR.
9. Medzinárodná spolupráca a spolupráca s NP Bavorský les: účasť v medzinárodných organizáciách a projektoch, zbližovanie manažmentu medzi oboma správami, spoločná prezentácia na medzinár. fórach.
10. Posilnenie a rozvoj organizácie: hospodárenie s vyrovnaným rozpočtom, zlepšenie fungovania organizácie a spokojnosti zamestnancov, posilnenie stotožnenia sa zamestnancov s poslaním organizácie.

Za ideálnych okolností by sa všetky subjekty pôsobiace v území mali spoločne prostredníctvom širokej a otvorenej diskusie usilovať o vyjadrenie poslania chráneného územia za účelom budovania jeho autentickej identity, ako aj identity inštitúcie zodpovednej za jeho správu.

Ciele:

- ✓ zdôraznenie účelu, hodnôt a cieľov chráneného územia, jeho vymedzenie voči iným CHÚ
- ✓ načrtnutie služieb poskytovaných spoločnosti ekosystémami CHÚ a zabezpečenie smerovania k cieľom ochrany a využívania, ktoré boli odsúhlasené v širokej diskusii
- ✓ priblíženie stratégie, programov, projektov a konkrétnych opatrení na ich zabezpečenie
- ✓ prezentácia predstavy o právomociach a zodpovednosti inštitúcie spravujúcej CHÚ a jej komunikácie vo vzťahu k zainteresovaným subjektom

Odporúčania:

- ✓ pripraviť filozofiu, hlavné hodnoty a ciele ochrany a udržateľného využívania územia a ich dosahovanie prostredníctvom procesov participácie zainteresovaných subjektov
- ✓ pripraviť dlhodobú perspektívu na dosiahnutie cieľov na báze participačného procesu
- ✓ definovať a rozvíjať identitu inštitúcie zodpovednej za projekt a manažment CHÚ, takým spôsobom, ktorý súčasne vyjadrí a podporí aj identitu chráneného územia

10 Manažmentové plány vychádzajúce z ekosystémového prístupu

Po vyhlásení chráneného územia a dosiahnutí konsenzu ohľadne hlavného účelu a cieľov jeho existencie nasleduje vypracovanie manažmentového plánu, ktorý z pohľadu naplnenia daného účelu a dosiahnutia cieľov definuje, čo je potrebné splniť, aké konkrétne opatrenia treba zrealizovať a v akom časovom horizonte (Getzner et al. 2010). V prípade Slovenska takémuto manažmentovému plánu (obr. 44) zodpovedá Program starostlivosti o chránené územie.

Ekosystémový prístup

Pri vypracúvaní manažmentového plánu je potrebné vychádzať z ekosystémového prístupu. Tento bol na globálnej úrovni prijatý v roku 2000 v rámci Dohovoru o biodiverzite (CBD). Predstavuje týchto 12 kľúčových zásad, princípov (podľa CBD 2013, upravené):

1. Ciele manažmentu krajiny (zeme), vody a živých prírodných zdrojov sú záležitosťou spoločenského výberu. (Preto treba rešpektovať záujmy zainteresovaných subjektov.)
2. Manažment má byť decentralizovaný na čo najnižšiu vhodnú úroveň. (Decentralizácia totiž zvyšuje účinnosť, efektívnosť a vedie k spravodlivejšiemu napĺňaniu záujmov.)
3. Správcovia (manažéri) ekosystémov majú zvažovať (aktuálne alebo potenciálne) vplyvy ich aktivít na susedné a iné ekosystémy. (To si vyžaduje nové prístupy, aj kompromisy.)
4. Uvažujúc potenciálne úžitky zo spravovaného územia (z jeho manažmentu), ekosystémom je potrebné porozumieť a spravovať ich v ekonomickom kontexte. (To znamená redukovať deformácie trhu, ktoré negatívne ovplyvňujú biodiverzitu, ekonomicky stimulovať jej ochranu a udržateľné využívanie, internalizovať náklady a úžitky z ekosystémov.)
5. Ochrana štruktúry a fungovania ekosystémov, za účelom uchovania ekosystémových služieb, má byť prioritným cieľom ekosystémového prístupu. (Najmä z dlhodobého pohľadu je ochrana a obnova prirodzených interakcií a procesov významnejšia ako ochrana druhov.)
6. Ekosystémy musia byť spravované adekvátne limitom ich fungovania. (Prírodné podmienky kladú limity zložitosti štruktúry a diverzite, fungovaniu a produktivite.)

7. Ekosystémový prístup treba realizovať v primeraných priestorových a časových škálach, (primeraných cieľom manažmentu definovaným spoločne všetkými zainteresovanými).
8. Uvažujúc rôzne časové škály a oneskorenia, ktoré charakterizujú procesy v ekosystémoch, ciele manažmentu ekosystémov majú byť dlhodobé. (Tzn. treba brať do úvahy, že ekosystémové procesy prebiehajú v rôznych, aj v dlhodobých časových škálach.)
9. Manažment musí rešpektovať, že zmena je nevyhnutná.(Treba brať do úvahy, že ekosystémy sú dynamické systémy, ktorých druhové zloženie a populačné hustoty sa menia.)
10. Ekosystémový prístup má hľadať primeranú rovnováhu medzi ochranou a využívaním biologickej diverzity a ich (vzájomnú) integráciu. (Ochrana územia má byť flexibilná, má brať do úvahy širší kontext a diferencovať stupne ochrany a konkrétne opatrenia.)
11. Ekosystémový prístup má brať do úvahy všetky formy relevantných informácií, vrátane vedeckého ako aj domorodého a miestneho poznania, inovácií a praktických skúseností.
12. Ekosystémový prístup má zahŕňať všetky relevantné sektory spoločnosti a vedecké disciplíny. (Komplexný prístup je odpoveďou na zložitosť problémov a manažmentu CHÚ.)

Manažmentový plán

Ciele a opatrenia na ich dosiahnutie sa zvyčajne členia na krátkodobé, strednodobé a dlhodobé. Manažmentový plán má zároveň zabezpečiť stabilitu a kontinuitu manažmentu, pričom by mal byť pre všetky zainteresované subjekty vysoko transparentný. Územia, ktoré nemajú k dispozícii efektívny manažmentový plán sú oveľa zraniteľnejšie a ohrozené nekonzistentným manažmentom, ktorý vedie k plytvaniu zdrojmi a v horšom prípade k strate prírodných hodnôt, ktoré sú cieľom, predmetom ochrany (NCC 1991). Manažmentový plán územia je písomný dokument, ktorý je výsledkom systematického plánovacieho procesu a ktorý plne reflektuje princípy ekosystémového prístupu, stanovuje ciele a časový harmonogram pre ich dosiahnutie (Thomas & Middleton 2003).

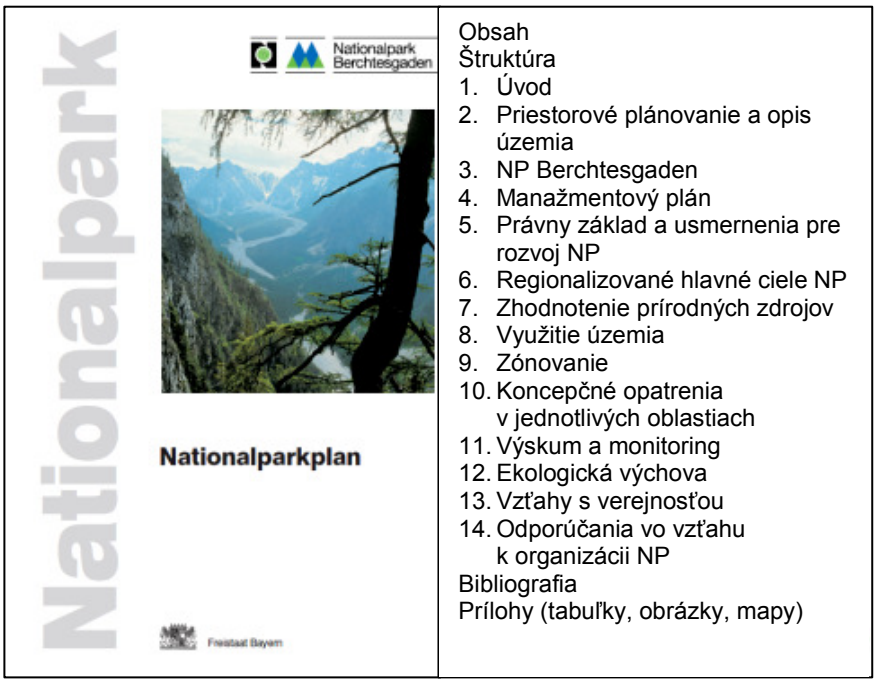

Obr. 44. Ilustrácia obsahu a atraktívnej formy spracovania manažmentového plánu vo forme písaného dokumentu pre NP Berchtesgaden (Nemecko). *Zdroj:* © NP Berchtesgaden 2013

Manažmentový plán má podľa Alexandra (2008) odpovedať na päť hlavných otázok (upravené):

1) Aké sú dôvody ochrany? – Právny, socioekonomický a politický kontext, vyjadrenie poslania.
2) Aké sú hodnoty územia? – Charakteristika prírodných hodnôt a ekosystémových služieb.
3) Čo je v území dôležité? – Priority stanovené na základe prieskumu a vyhodnotenia.
4) Čo chceme dosiahnuť? – Vízia a ciele ochrany územia, ako aj limity prípustných zmien.
5) Čo musíme urobiť? – Akčný plán s konkrétnymi opatreniami na dosiahnutie cieľov.

Ako sme už spomenuli vyššie, súčasťou celého procesu má byť monitoring, spolu s dobre stanovenými cieľmi CHÚ (*SMART* – špecifické, merateľné a dosiahnuteľné v reálnom čase). Tento postup vytvára spätnú väzbu, ktorá umožňuje hodnotiť, či je plán efektívny alebo nie.

Plán sa väčšinou vypracováva na obdobie 10 rokov a jeho štruktúra a obsah, štýl a prezentácia má veľký vplyv na to, či mu porozumejú a prijmú ho nielen jeho primárni realizátori (napr. zamestnanci správy chráneného územia), ale aj ďalšie zainteresované subjekty. Aj preto majú byť do procesu jeho prípravy zapojené všetky relevantné zainteresované subjekty, keďže sa tým zvyšuje aj jeho akceptovateľnosť a podpora (Getzner et al. 2010). Do vypracovania manažmentového plánu je okrem miestnych expertov potrebné zapájať aj externých konzultantov.

Ciele:

- ✓ definícia cieľov ochrany, priaznivých statusov ochrany, limitov prípadných zmien a prostriedkov ochrany
- ✓ stanovenie podrobného popisu jednotlivých častí územia, priorít rôznych cieľov a postupov riešenia konfliktov
- ✓ prispôsobenie cieľov ochrany a udržateľného využívania územia k vedeckým a spoločenským požiadavkám a k právnym, administratívnym a finančným rámcom

Odporúčania:

- ✓ získať prehľad o cieľoch ochrany prírody územia, ich premietnutí do priestoru územia, priaznivých statusoch ochrany druhov a biotopov a o rizikách a tlakoch, ktorým čelia
- ✓ pripraviť súbor opatrení s cieľom zabezpečenia ochrany prírody, so zohľadnením názorov vlastníkov resp. užívateľov pôdy
- ✓ zhodnotiť plánovaný program z hľadiska možností jeho financovania, aby sa predišlo následným problémom
- ✓ vytvoriť súbor indikátorov na hodnotenie úspešnosti zriadenia resp. manažmentu CHÚ, pripraviť jednoduchý ale efektívny monitorovací systém
- ✓ zabezpečiť komunikáciu so všetkými zainteresovanými subjektmi, ako nevyhnutnej podmienky úspešnosti realizácie plánovaných postupov

11 Návrh regionálnych hospodárskych programov

Európsky rámec hospodárskych stratégií

Lisabonská stratégia Európskej únie definovala hospodárske smerovanie EÚ do roku 2010, s cieľom vytvoriť „*najdynamickejšiu a najviac konkurencie schopnú a vedomostne orientovanú svetovú ekonomiku, schopnú udržateľného ekonomického rastu spolu so zabezpečením väčšieho počtu a lepších pracovných príležitostí a väčšej sociálnej kohézie a rešpektu k životnému prostrediu*“ (Lisbon European Council 2000). Pre účel tejto učebnice pominieme určitú rozpornosť koncepcie „udržateľného ekonomického rastu“ v prostredí fyzicky limitovaných prírodných zdrojov kontinentu a zameriame sa na pozitíva tejto stratégie, spočívajúcej na troch pilieroch: ekonomickom, sociálnom a environmentálnom (pridanom v roku 2001.)

K pozitívam patrí rozvíjanie všetkých druhov služieb, vrátane vzdelávania, sociálnej a zdravotnej starostlivosti, z hospodárskych odvetví najmä rozvoj alternatívnych energetických zdrojov (ktorý zatiaľ nie je vždy udržateľný), a rozmanité športové a turistické aktivity. V týchto trendoch pokračuje nadväzujúca stratégia Európa 2020, ktorá definuje smerovanie k inteligentnej, udržateľnej a inkluzívnej ekonomike ktorá má aj v dnešnom rýchlo sa meniacom svete zabezpečiť vysokú zamestnanosť, produktivitu a sociálnu kohéziu (European Commission 2013).

Chránené územia a regionálne hospodárske programy

Podľa Getznera et al. (2010) práve chránené územia môžu zohrať rozhodujúcu úlohu pri podpore a formovaní rozvoja podľa tejto stratégie, z čoho môžu získať aj výhody. Návrhy regionálnych hospodárskych stratégií a programov totiž venujú veľkú pozornosť aj otázkam ochrany a využívania prírody chránených území, ktorých ekonomické služby prinášajú regiónom významné úžitky. Tieto majú podobu udržateľného využívania prírodných zdrojov a ekosystémových služieb, napr. rozvoj environmentálne šetrného turizmu, ekologického výskumu a vzdelávania. Manažmentové plány preto majú reflektovať význam CHÚ aj pre hospodársky rozvoj.

Vhodný manažment chránených území môže pozitívne ovplyvňovať aj ich širšie okolie, tak z ekologického ako aj socioekonomického hľadiska. Ide najmä o poskytovanie ekosystémových služieb a produktov (napr. vodné zdroje, lesné plody, liečivé rastliny, lovná zver a pod.) zainteresovaným subjektom a verejnosti. Využívanie biologických zdrojov v CHÚ môže byť pre regióny príkladmi udržateľných postupov. Na druhej strane však „*chránené územia nie sú a nemôžu byť ostrovmi udržateľnosti v regióne, ktorý nefunguje udržateľne*“ (Getzner et al. 2010), keďže ich biodiverzitu ovplyvňuje mnoho aktivít realizovaných mimo týchto území.

Napr. zvyšujúci sa tlak rastúcej ľudskej populácie a spotreby, sociálna asymetria a s ňou spojená chudoba, ale aj neudržateľné formy a spôsoby využívania krajiny mimo CHÚ neraz vedú k nelegálnym aktivitám v chránenom území (napr. pytliactvo, vykrádanie hniezd) alebo k procesom, ktoré degradujú až deštruujú jeho ekosystémy (napr. v dôsledku eutrofizácie stojatých a pomaly tečúcich vôd vplyvom znečistenia vodných tokov mimo CHÚ, prienikom inváznych druhov do ekosystémov CHÚ a pod.). Je zrejmé, že bez účasti, podpory a spolupráce miestneho obyvateľstva a ďalších zainteresovaných subjektov (vrátane regionálnych politikov a mienkotvorných osobností) na manažmente CHÚ nebudú populácie ohrozených druhov a ekosystémy územia dlhodobo životaschopné a teda budúcnosť územia môže byť sporná.

Z toho dôvodu je nevyhnutné, aby manažmentový plán reflektoval regionálny hospodársky kontext a aby sa manažéri CHÚ zúčastňovali návrhov regionálnych hospodárskych stratégií. Prínos príslušného CHÚ k regionálnemu rozvoju (napr. v podobe nových pracovných príležitostí a dodatočných príjmov miestnych spoločenstiev) je podmienený analýzou a pochopením regionálnych ekonomických potrieb a spoločenských záujmov zo strany manažérov CHÚ. V rámci tejto spolupráce sa ako najdôležitejšie aktivity javia (Getzner et al. 2010, upravené):

- konfrontovať ciele a priority manažmentu CHÚ so zámermi ekonomického rozvoja, aj s využitím precíznej SWOT analýzy (silné a slabé stránky, príležitosti a ohrozenia),
- identifikovať požiadavky návštevníkov a iných subjektov a vytvoriť portfólio produktov a služieb, ktoré prostredníctvom využívania CHÚ dokáže poskytovať miestna ekonomika,
- chrániť a zachovať kľúčové hodnoty územia, ktoré dávajú regiónu pridanú hodnotu, slúžia ekonomike ako unikátna trhová ponuka (*Unique Selling Proposition – USP*),
- poskytovať platformu na prezentáciu, propagáciu a predaj regionálnych produktov, ktoré sú priamo späté alebo sú blízke chránenému územiu,
- podporovať a stimulovať vybrané, environmentálne šetrné investície a udržiavať potrebnú kapacitu pre expertíznu činnosť za účelom hodnotenia zámerov, projektov a aktivít.

Samozrejme vyššie uvedené kroky sa nedajú realizovať len pracovníkmi chráneného územia, ale iba v spolupráci so zainteresovanými subjektmi, najmä s regionálnymi štátnymi inštitúciami, obecnými zastupiteľstvami, vlastníkmi alebo nájomcami pozemkov, miestnymi podnikateľmi a mimovládnymi organizáciami. Výsledkom týchto snáh môže byť napr. certifikácia produktov a služieb vo vzťahu k ich vplyvom na prírodné prostredie chráneného územia resp. označovanie miestnych výrobkov logom partnera chráneného územia, ktoré garantuje nielen ich pôvod v CHÚ alebo v jeho blízkosti, ale aj vyššie štandardy kvality.

Treba zdôrazniť, že chránené územie bude účinne chránené len vtedy, ak jeho manažment bude akceptovaný zainteresovanými subjektmi, predovšetkým miestnymi komunitami, ktoré budú do jeho spravovania zapojené a ktorým existencia CHÚ bude prinášať úžitky (McNeely et al. 1990).

Ciele:

- ✓ analýza a pochopenie regionálnej ekonomickej situácie
- ✓ plánovanie mobilizácie verejnosti regiónu, v ktorom sa CHÚ nachádza, za účelom podpory udržateľného rozvoja v tomto regióne
- ✓ príprava zlepšenia finančnej podpory regiónu, zvýšenia požiadaviek na investície a povzbudenia dobrých, tzn. environmentálne a sociálne šetrných investícií
- ✓ zabránenie negatívnym vplyvom na regionálnu ekonomiku alebo ich kompenzácia, prevencia nevyváženosti hospodárskych sektorov udržateľným využívaním CHÚ
- ✓ tvorba nových miest a zvýšenie pridanej hodnoty vo vzťahu k aktivitám v danom CHÚ
- ✓ tvorba výhod a prínosov a tým zvýšenie a zaistenie spoločenskej akceptácie a kooperácie

Odporúčania:

- ✓ vytvoriť precízny obraz silných a slabých stránok, príležitostí a hrozieb, ktoré môže využívať a s ktorými sa musí vyrovnať hospodársky rozvoj regiónu vo vzťahu k CHÚ
- ✓ určiť potreby zákazníkov a vytvoriť škálu služieb a produktov, ktoré dokáže vytvárať miestna ekonomika, s dôrazom najmä na udržanie jadrových hodnôt CHÚ a získanie pridanej hodnoty zo špecifickej miestnej alebo regionálnej ponuky produktu či služby
- ✓ vytvoriť program podporujúci prezentáciu, propagáciu a predaj miestnych a regionálnych produktov a služieb, ktoré majú blízky vzťah k CHÚ a cieľom jeho manažmentu
- ✓ podporovať a stimulovať vybraté dobré (environmentálne šetrné) investície a zachovať dostatočnú expertíznu kapacitu pre výber, podporu a posudzovanie zámerov a aktivít

12 Špecifické plánovanie (druhotné plány)

Správy chránených území, okrem ochrany ich prírodných hodnôt musia často reagovať aj na ďalšie otázky a riešiť úlohy, ktoré súvisia s využívaním územia v rámci miestneho či regionálneho sociálneho a ekonomického rozvoja. Patrí k nim prístupnosť územia a jednotlivých zón, regulácia návštevnosti a usmernenie pohybu turistov, formy individuálnej a hromadnej dopravy v území, energetická účinnosť zariadení, ochrana vodných zdrojov pred ich nadmerným čerpaním (napr. na technické zasnežovanie svahov), čistenie odpadových vôd, zmierňovanie následkov a adaptácia k potenciálnym prírodným katastrofám (napr. voči povodni a víchrici), otázky bezpečnosti návštevníkov, prevencia človekom spôsobených incidentov a iné.

Z toho dôvodu je dobré mať vypracovaný komplexný prehľad existujúcich plánov a zámerov z rôznych oblastí, ktoré môžu ovplyvniť chránené územie (Getzner et al. 2010). Tieto by mali by mali byť integrované do hierarchicky vyššieho hlavného manažmentového plánu (superior master plan) a ich vzťah k nemu by mal byť od začiatku jasný, aby bolo možné koordinovať manažmentové aktivity predpísané rôznymi plánmi (Eagles et al. 2002).

Ako príklad môžeme uviesť plány využívania chráneného územia návštevníkmi (na Slovensku im zodpovedajú napr. návštevné poriadky jednotlivých národných parkov), ktoré upravujú prístup návštevníkov do územia (v konkrétnom priestore a v čase) a sú väčšinou súčasťou vyššieho, nadradeného hlavného manažmentového plánu pre príslušné CHÚ. V tejto súvislosti treba spomenúť v našich podmienkach pomerne časté rozpory medzi programom starostlivosti o chránené územie, zahŕňajúci starostlivosť o jeho ekosystémy (napr. lesy, lúky, mokrade) a územno-plánovacou dokumentáciou obcí a miest alebo programom starostlivosti o les.

Tento problém niektoré štáty riešili nastavením vysokej priority hlavného manažmentového plánu chráneného územia, keďže tento v sebe zahŕňa a reflektuje aj požiadavky jednotlivých hospodárskych odvetví (napr. vodného hospodárstva, turizmu). Ich plány na využívanie chráneného územia majú byť podriadené hlavnému (master) plánu manažmentu CHÚ.

Ciele:

- ✓ vytvorenie styčných plôch s inými organizáciami a ich plánovacími dokumentmi, vrátane vytvorenia priestoru pre ich integráciu do hlavného manažmentového plánu CHÚ
- ✓ príprava špecifických plánov a stratégií (napr. spojených s dopravnými plánmi alebo s prevenciou a zmierňovaním katastrof), ktoré sú dôsledkom využívania územia

Odporúčania:

- ✓ pripraviť komplexný prehľad plánov, ktoré by mohli chránené územie ovplyvniť (regionálne plány, plány prevencie katastrof, dopravné režimy, atď.)
- ✓ pripraviť vedecké, technické a administratívne styčné plochy pre rokovania s plánovacími orgánmi a predstaviteľmi hospodárskych odvetví, ktoré sa v regióne rozvíjajú

13 Personálny a organizačný rozvoj

K rozhodujúcimi personálnym zdrojom správy chráneného územia patrí motivácia, odborná kompetencia, tvorivosť a zručnosti jednotlivých zamestnancov a organizačných zložiek. Výkon správy chráneného územia do veľkej miery určuje práve interná štruktúra zodpovednej organizácie a jej exekutíva, existencia poradných vedeckých a ochranárskych orgánov ako aj stupeň participácie zainteresovaných subjektov (Getzner et al. 2010). Personálna a organizačná štruktúra sa dynamicky a prakticky nepretržite mení v závislosti od spätnej väzby, ktorou sú pre vedenie inštitúcie výsledky posudzovania účinnosti a efektívnosti manažmentu CHÚ, ale tiež meniaci sa právny rámec, rozvoj dialógu so zainteresovanými subjektmi a ďalšie.

K hlavným úlohám, ktoré vykonávajú manažmenty CHÚ (v SR správy národných parkov a správy chránených krajinných oblastí) patrí stanovenie cieľov manažmentu, stratégií a postupov na ich dosiahnutie. Patrí sem zabezpečenie starostlivosti o ekosystémy a udržanie prírodných ekologických procesov v území, ale tiež potrebných kompetencií, personálneho, technického a finančného zabezpečenia. Realizáciou týchto aktivít sa buduje a posilňuje jedinečná identita chráneného územia, ako aj jeho spravujúcej organizácie. Tou nemusí byť iba štátna inštitúcia, ale napr. aj mimovládna organizácia alebo súkromná spoločnosť. Výber vhodného typu organizácie je určený právnym rámcom územnej ochrany štátu a posúdením dlhodobých potrieb územia. Väčšina hlavných úloh organizácií spravujúcich CHÚ spočíva v ochrane abiotickej, biologickej a krajinnej diverzity a v jej integrácii s udržateľným využívaním územia.

V súvislosti s rastúcimi a do značnej miery oprávnenými požiadavkami na väčšie zapojenie zainteresovaných subjektov a prispievanie CHÚ k miestnemu a regionálnemu sociálnemu a ekonomickému rozvoju stojí v poslednom období pred organizáciami spravujúcimi CHÚ mnoho nových výziev (Phillips 2003). Patria k nim predovšetkým prehodnotenie účelu, pre ktorý bolo chránené územie zriadené (ktorý však má byť v súlade s primárnym cieľom chráneného územia), revízia, prepracovanie manažmentovej stratégie v závislosti od výsledkov posúdenia účinnosti vo vzťahu k ochrane prírody a efektívnosti manažmentu, ďalej rozvoj organizačnej kultúry a nových zručností a prístupov (napr. efektívna komunikácia, práca v partnerstvách s inými subjektami), nové schopnosti a kompetencie pracovníkov, zmena formy (napr. za účelom zabezpečenia rovnováhy medzi zapojením zainteresovaných strán a striktne vedeckou a ochranárskou organizáciou manažmentu CHÚ) a napokon aj zmena štruktúry organizácie (jadrových funkcií organizácie a podporných služieb).

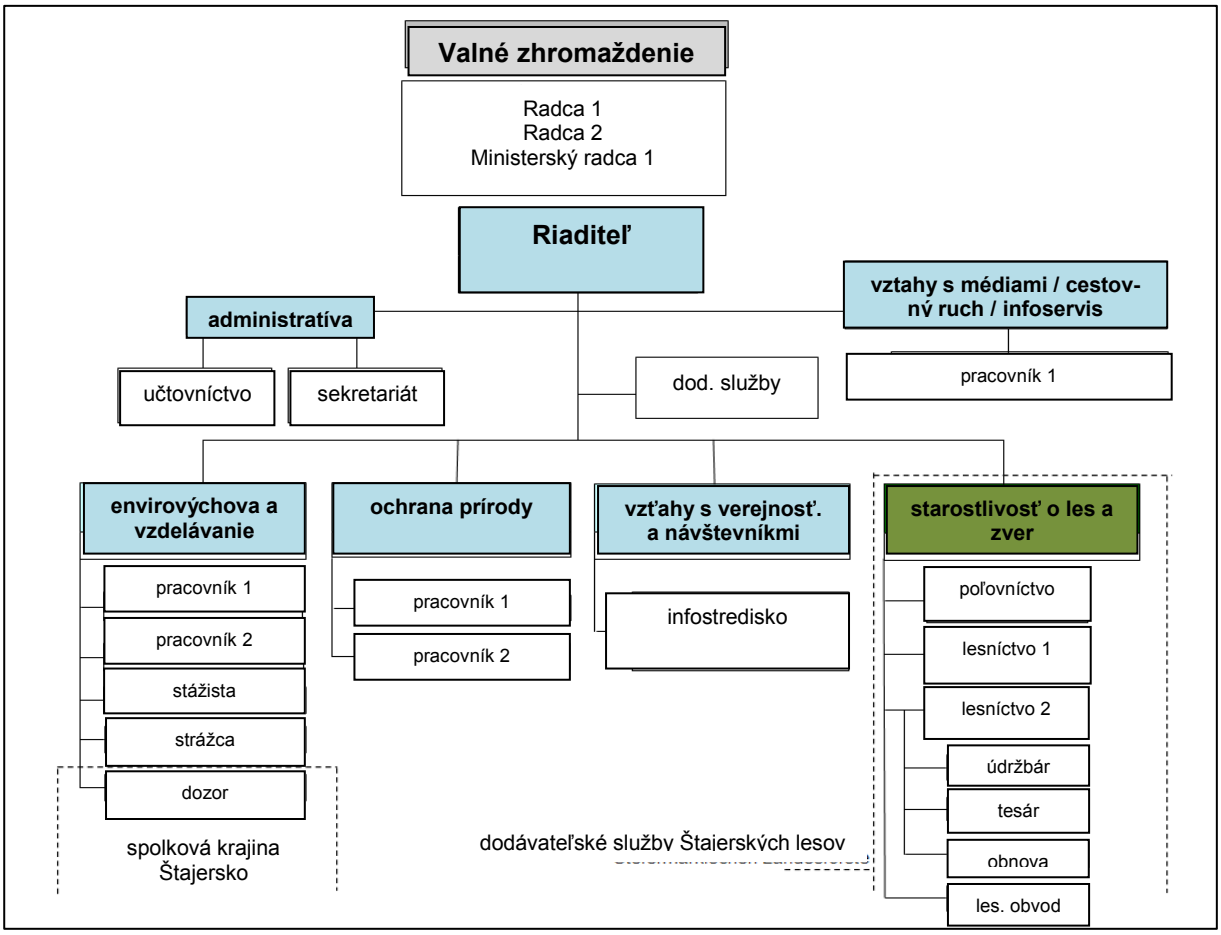

Obr. 45. Príklad efektívnej organizačnej štruktúry NP Gesäuse (Rakúsko). Množstvo činností je zabezpečovaných dodávateľským spôsobom, obrázok zároveň dokumentuje inštitucionálne a regionálne vzťahy a väzby. *Zdroj:* © NP Gesäuse 2013.

Ciele:

- ✓ zriadenie a rozvoj inštitucionálnej základne pre manažment chráneného územia
- ✓ organizácia efektívneho rozhodovacieho systému, ktorý umožňuje alebo v niektorých prípadoch priamo vyžaduje účasť zainteresovaných strán
- ✓ zabezpečenie vhodných pracovných podmienok a motivácie pre personál (odborné kurzy, výmenné stáže, plány individuálneho rozvoja, benefity a vyhliadky, atď.)
- ✓ hodnotenie zdrojov potrebných pre správu CHÚ (ľudských, technických, finančných)
- ✓ dôraz na pevnú organizáciu na základe existujúcich právnych predpisov

Odporúčania:

- ✓ vytvoriť organizáciu pre spravovanie CHÚ v rámci existujúceho práva, ako aj komplexný náčrt inštitúcie vrátane povinností jednotlivcov a oblastí, za ktoré zodpovedajú (profesné tímy, konkrétne výkonné funkcie a osobné kompetencie, úlohy a pod.)
- ✓ informovať zamestnancov o ich kompetenciách a náplni ich funkcií, o možnostiach vzdelávania, rozvíjania zručností, výmenných stáží a ďalších profesných príležitostí
- ✓ získavať mladých profesionálov a osobnosti v regióne tak, aby dochádzalo k prílevu nových myšlienok a členov personálu a zároveň ich výchove

Obr. 46. Tábory pre mladých strážcov. Sú nielen formou vzdelávania ale aj spôsobom získavania mladých ľudí pre prácu v prospech chráneného územia. Foto: © Juraj Švajda

14 Hodnotenie efektívnosti manažmentu

Hodnotenie efektívnosti manažmentu chráneného územia zisťuje do akej miery dané územie zabezpečuje ochranu prírodných a kultúrnych hodnôt a či dosahuje ciele, pre ktoré bolo vyhlásené. Getzner et al. (2010) uvádza zistenia viacerých autorov o (ne)efektívnosti manažmentu chránených území – napr. až 70% národných parkov v tropickej oblasti je poškodzovaných pytliactvom, ťažbou dreva, zábermi pôdy a inými nelegálnymi aktivitami, v Rusku až 90 % CHÚ má nedostatky v plánovaní a infraštruktúre. Na potrebu vyvinúť a aplikovať spoločné štandardy hodnotenia efektívnosti manažmentu CHÚ (kritériá, metódy a indikátory) upozorňuje aj Dohovor o biologickej diverzite.

Načrtnuté hodnotenie efektívnosti manažmentu CHÚ identifikuje nedostatky, porovnáva existujúce a potrebné kapacity, zisťuje účelnosť prideľovania zdrojov, umožňuje adaptívny manažment, ktorý reflektuje stav populácií druhov, biotopov, ekosystémov, ale aj zmeny socio-ekonomického kontextu, systematicky posudzuje priame a nepriame hrozby pre chránené územie a transparentnosťou celého procesu vo vzťahu k zainteresovaným subjektom, zvyšuje aj ich priazeň voči územiu. Pre potreby takéhoto hodnotenia existuje mnoho metodík, ktoré sa líšia najmä priestorovou škálou, metódami zberu dát, odbornou a časovou náročnosťou a pod. Väčšina z nich vychádza z hodnotenia jednotlivých prvkov v manažmentovom cykle chráneného územia, ktoré sme predstavili už v predošlej časti učebnice.

Hodnotenie efektívnosti manažmentu sa zameriava na minimálne jednu z týchto troch oblastí (podľa Hockings et al. 2000, upravené):

- priestorový návrh územia: do akej miery je adekvátny ochrane reprezentatívnych a unikátnych prírodných hodnôt, s dôrazom na ochranu biodiverzity,

- samotný manažment: do akej miery sú jeho ciele, postupy na ich dosiahnutie a dostupné zdroje adekvátne reálnym potrebám ochrany prírodných hodnôt územia,
- ekologická integrita: ako efektívne súčasný manažment chráni biodiverzitu a pôvodné ekologické procesy, a ako eliminuje kritické hrozby vo vzťahu k integrite ekosystémov.

Vyhlásenie a zriadenie chránených území je celospoločenským záujmom, ktorého realizácia je financovaná z verejných prostriedkov. V prostredí stenčujúcich sa finančných zdrojov štátu a rastúcich tlakov na komerčné využívanie územia preto úspech ochrany prírodných hodnôt CHÚ a jej podpory zo strany zainteresovaných subjektov zásadne závisí od efektívnosti manažmentu príslušných chránených území. V budúcnosti bude táto závislosť stále viac narastať.

Ciele:

- ✓ indikátory merajúce a dokladujúce úspešnosť a efektívnosť manažmentu
- ✓ priebežné zdokonaľovanie manažmentu vo vzťahu k ekologickej, ekonomickej a sociálnej rovine ochrany prírody a využívania CHÚ
- ✓ revízia existujúceho plánu manažmentu CHÚ za účelom zvýšenia jeho efektívnosti
- ✓ porovnanie výkonnosti manažmentu rôznych chránených území

Odporúčania:

- ✓ zostaviť rámec hodnotenia efektívnosti manažmentu územia (poslanie – vstupy – spracovanie – výstupy – výsledok)
- ✓ vytvoriť súbor vhodných indikátorov tejto efektívnosti a konfrontovať do akej miery sú dosahované stanovené ciele
- ✓ zaviesť účinné spôsoby monitorovania ukazovateľov správnosti postupu k cieľom

15 Financovanie (finančné plánovanie)

Úspešnosť manažmentu CHÚ úzko súvisí s možnosťami financovania organizácie, ktorá CHÚ spravuje. Problém je, že biodiverzita a finančné zdroje sú na Zemi rozložené veľmi nerovnomerne. Celosvetové výdavky na chránené územia sa ročne pohybujú od 6,5 po 10 mld. USD; najmä vo vyspelých štátoch sveta, avšak veľká časť svetovej biodiverzity sa nachádza práve v tropických oblastiach rozvojových krajín (Getzner et al. 2010). Od prijatia Dohovoru o biologickej diverzite v roku 1992 sa počet chránených území zdvojnásobil, zatiaľ čo medzinárodné zdroje na financovanie vzrástli len o 38% (Gutman & Davidson 2007). Z toho vyplýva, že súčasné financovanie existujúcej siete chránených území je neadekvátne. Pre zabezpečenie ochrany svetovej biodiverzity sú preto dôležité národné a najmä medzinárodné zdroje.

Podľa Leóna (2001) existujú štyri základné piliere udržateľnosti financovania: strategické a finančné plánovanie, diverzifikácia príjmov, rozumné spravovanie financií a vytváranie príjmov. Rozpočet organizácie manažujúcej územie zvyčajne vychádza z dlhodobých perspektív, preto ho ovplyvňujú aj zložité nepriame faktory. Otázkam finančnej udržateľnosti chráneného územia a vzťah finančného plánu k manažmentu CHÚ sme sa už venovali v predošlej časti učebnice. Treba zdôrazniť, že okrem potreby získania adekvátnych dodatočných zdrojov je potrebné dbať aj na ich efektívne využitie (v rámci efektívneho manažmentu CHÚ, so zreteľom na stanovené ciele a priority ochrany prírody územia).

Analýza finančných medzier a hľadanie nových zdrojov financovania

Väčšina správ CHÚ musí okrem príspevku zo štátneho rozpočtu hľadať ďalšie zdroje financovania. Prvým krokom je identifikovanie potrieb financovania a ich porovnanie s reálne do-

stupnými zdrojmi – tzv. analýza finančných medzier (Getzner et al. 2010). Následne je potrebné vypracovať finančný plán, ktorý definuje stratégiu získavania ďalších zdrojov. Významným doplnkovým zdrojom financovania môže byť napr. ponuka služieb (sprievodcovská činnosť a pod.). To si vyžaduje analýzu trhu, naplánovanie produktu alebo služby a jej marketing a samozrejme čas na ich realizáciu. Ďalším spôsobom je získavať financie prostredníctvom darov a projektových grantov. V súčasnosti v Európe aj inde vo svete existuje celé spektrum donorov a možností získavania grantov na realizáciu projektov, od miestnych, cez národné až po medzinárodné finančné mechanizmy. Na podporu implementácie kľúčových globálnych dohovorov vznikli viaceré medzinárodné fondy, napr. Globálny environmentálny fond (GEF) podporuje implementáciu Dohovoru o biologickej diverzite prostredníctvom grantovej podpory veľkých programov a projektov, Fond Svetového dedičstva pomáha zabezpečiť ochranu lokalít zapísaných v zozname Svetového dedičstva, menší grantový systém podporuje aj ochranu mokradí zapísaných v Ramsarskej databáze a pod. (Emerton et al. 2006).

Nutným predpokladom získania takýchto prostriedkov, ktoré priamo zlepšujú situáciu správy CHÚ, je príprava dobrých stratégií a projektov a vysoká dôveryhodnosť organizácie (napr. úspešná realizácia podobných projektov v minulosti a efektívne využitie poskytnutých financií). Veľké národné a medzinárodné grantové schémy zvyčajne administrujú vládne agentúry. Napr. Úrad Vlády SR riadi prideľovanie prostriedkov z Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu. Medzinárodnú finančnú pomoc administrujú aj mimovládne organizácie s vysokým kreditom, napr. Nadácia Ekopolis (spomínaná v časti II.5) sprostredkúva blokové granty Programu švajčiarsko-slovenskej spolupráce.

V súčasnosti sú chránené územia závislé najmä na verejných zdrojoch. Medzi inovatívne zdroje patrí aj platba za ekosystémové služby, predpokladom pre ich širšie uplatnenie je však ekonomické hodnotenie všetkých existujúcich a potenciálnych úžitkových hodnôt, produktov a ekosystémových služieb chráneného územia. Finančný plán územia by mal identifikovať subjekty, ktoré z existencie CHÚ profitujú, ako aj tie, ktoré do neho len prispievajú. Cieľom je spravodlivá distribúcia ziskov a nákladov medzi všetkými zúčastnenými stranami, ktorá má súčasne zlepšiť financovanie správy chráneného územia. Vyššia dostupnosť finančných zdrojov súčasne otvára nové možnosti manažmentu CHÚ, vrátane starostlivosti o jeho ekosystémy.

Ciele:

- ✓ zlepšenie efektívnosti využívania financií a zabránenie plytvajúcim výdajom a únikom
- ✓ doplnenie, vylepšenie príjmov rozpočtu chráneného územia s dlhodobou perspektívou, napr. formou získavania grantov na dlhodobé programy a na ne viazané projekty
- ✓ pritiahnutie ďalších finančných zdrojov, napr. darov, získanie sponzorov a donorov
- ✓ vytvorenie systému doplnkových príjmov pre územie (napr. vo forme vstupného do územia, platieb za reklamu, predaj oprávnení, organizáciu spoločenských akcií, atď.)

Odporúčania:

- ✓ pripraviť ponuku produktov, služieb a zoznam ich výhod pre zákazníkov, napr. turistov
- ✓ pripraviť stratégiu ako pokryť chýbajúce výdavky potrebné pre dosiahnutie cieľov
- ✓ iniciovať nové spôsoby financovania napr. v podobe príjmov za reklamu, vstupného do územia, poskytovania licencii pre podnikateľov poskytujúcich služby v území
- ✓ vytvoriť podrobný rozpočet, plán príjmov (štátny rozpočet, dary, dotácie, sponzoring) a výdavkov

16 Posudzovanie vplyvov na životné prostredie

V súčasnosti sa nové chránené územia vo všeobecnosti vyhlasujú najmä za účelom zabránenia takým projektom a činnostiam v krajine, ktoré by mohli poškodiť jej významné prírodné alebo kultúrne dedičstvo, viesť k úbytku biodiverzity a kapacity územia poskytovať ekosystémové služby. V závislosti od kategórie CHÚ a právnych noriem, technické projekty a zmeny vo využívaní krajiny alebo zmeny infraštruktúry musí schváliť príslušný rozhodujúci (povoľujúci) štátny orgán, ktorý zohľadní výstupy procesu posudzovania vplyvov na životné prostredie (*Environmental Impact Assessment – EIA).* V niektorých štátoch tento proces zahŕňa aj posudzovanie sociálnych a ekonomických dopadov a môže byť nástrojom na integráciu environmentálnych a sociálnych štandardov (Getzner et al. 2010).

Podľa Medzinárodnej asociácie pre posudzovanie vplyvov je EIA „*procesom identifikácie, predikcie, hodnotenia a zmierňovania biofyzikálnych, sociálnych alebo iných relevantných dopadov zámerov rozvoja, ktoré sa musí urobiť predtým ako sa prijmú zásadné rozhodnutia a záväzky*" (IAIA 2009). EIA možno aplikovať aj na posudzovanie dlhodobých koncepcií a stratégií (*Strategic Environmental Assessment – SEA).*

Posudzovanie vplyvov na životné prostredie aj v chránenom území hodnotí potenciálne vplyvy na jednotlivé zložky jeho prostredia vo vzťahu k realizácii zámeru určitých činností v území. Posúdenie tohto zámeru musí predchádzať rozhodnutiu o povolení jeho realizácie, ale samotné rozhodnutie nenahrádza. Proces EIA je komplexný (účasť širokého spektra odborníkov), zahŕňa tiež verejné prerokovanie správy o hodnotení (najmä s dotknutými obcami) a má uvažovať aj variantné riešenia, vrátane nulovej alternatívy (t.j. situácie, ak by sa zámer nerealizoval). Spravidla navrhuje aj limity a opatrenia, ktoré majú zmierniť nepriaznivé vplyvy realizácie daného zámeru na prírodu CHÚ a prípadne uvádza nevyhnutné kompenzácie týchto vplyvov.

Zámery investícií a iných aktivít, ktoré môžu výrazne ovplyvniť životné prostredie predstavujú konflikt medzi súkromnými a verejnými záujmami, ktorý býva často plný emócií, a preto je potrebný transparentný postup podľa jasných právnych predpisov, resp. aj možnosť opakovania hodnotenia. V štátoch EÚ vychádza posudzovanie vplyvov z národného práva, ktoré je transpozíciou smernice EÚ č. 87/337EEC o hodnotení vplyvov určitých verejných a súkromných projektov na životné prostredie. Cieľom je zabrániť poškodzovaniu životného prostredia v dôsledku realizácie rôznych zámerov v súlade s princípmi prevencie a predbežnej opatrnosti.

V SR sa tento proces realizuje pre zámery aktivít a projektov spĺňajúcich určité veľkostné kritériá podľa zákona č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Podľa tohto zákona proces EIA pozostáva zo siedmych základných krokov: 1. predloženie zámeru a jeho pripomienkovanie, 2. zisťovacie konanie (či daná činnosť musí byť posúdená), 3. stanovenie rozsahu a časového harmonogramu hodnotenia, 4. vypracovanie správy o hodnotení vplyvov, ktorú zabezpečuje navrhovateľ, 5. verejné prerokovanie správy a jej pripomienkovanie, 6. vypracovanie odborného posudku, 7. vypracovanie záverečného stanoviska a jeho doručenie rezortnému, dotknutému a povoľovaciemu orgánu, ako aj dotknutým obciam.

Predmetom posudzovania vplyvov na životné prostredie majú byť akékoľvek zámery činností s potenciálne výraznými vplyvmi na zdravie ľudí, krajinu a ekosystémy, resp. na jednotlivé zložky životného prostredia (geologický podklad, reliéf, vodu, klímu a pôdu, rastlinné a živočíšne spoločenstvá). Na základe záverečného stanoviska, ktoré vychádza zo správy o hodnotení môže príslušný rozhodujúci (povoľujúci) orgán posudzovaný projekt schváliť, požadovať jeho zmeny a realizáciu zmierňujúcich a kompenzačných opatrení alebo projekt zamietnuť.

Od prijatia Dohovoru o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia (v roku 1998 v dánskom Aarhuse) je účasť verejnosti v procese EIA jej právom. V rámci tohto procesu môže v zákonom

stanovenom časovom rámci pripomienkovať zámer aj hodnotiacu správu a prípadne podniknúť právne kroky proti rozhodnutiu (napr. sťažnosť na Európsky súdny dvor).

V zásade EIA poskytuje nástroj pre rozhodovanie, zabezpečuje transparentnosť a účasť verejnosti, identifikuje aktivity potrebné v ďalšom období (napr. monitoring), porovnáva rôzne varianty a tým prispieva k environmentálne priaznivému a udržateľnému rozvoju územia. V niektorých krajinách býva predmetom posúdenia vplyvov aj vyhlásenie nového chráneného územia (napr. v Kanade), prípadne iné veľké rozvojové projekty, ktoré finančne podporujú najmä multilaterálne rozvojové banky (Getzner et al. 2010).

Na tomto mieste treba zdôrazniť potenciál aplikácie článku 6 smernice EÚ č. 92/43/EHS o ochrane biotopov voľne žijúcich živočíchov a rastlín, ktorý výrazne ovplyvňuje pohľad na proces EIA z hľadiska dosiahnutia (resp. zachovania) priaznivého stavu európsky významných druhov a biotopov v chránených územiach sústavy Natura 2000. V prípade pochybností o správnej transpozícii alebo implementácii legislatívy môže Európska komisia konzultovať svoje pochybnosti s členským štátom a problémy riešiť aj právnou cestou prostredníctvom tohto procesu: registrácia sťažnosti (CHAP – complaints handling – databáza sťažností a otázok) → členský štát má právo na odpoveď (EU Pilot – riešenie problému s členským štátom) → konanie voči členskému štátu za nesplnenie povinností voči komunitárnemu právu (NIF - infringement database – databáza prípadov nesplnenia povinnosti).

Obr. 47. Hodnotenie vplyvov na životné prostredie by malo zabrániť výraznému zhoršeniu životného prostredia – osobitne v chránených územiach. Tento ambiciózny cieľ sa však na Slovensku nedarí naplniť. Foto: © Juraj Švajda

Ciele:

- ✓ posúdenie, predvídanie, prevencia, limitovanie a zmiernenie nepriaznivých vplyvov na chránené územie
- ✓ vytvorenie jednoduchej a uskutočniteľnej stratégie zameranej na posudzovanie vplyvov
- ✓ navrhnutie metód, postupov a opatrení pre zmierňovanie vplyvov a kompenzáciu tých, ktoré poškodzujú biotopy a ekosystémy CHÚ

Odporúčania:

- ✓ poskytnúť systematický prehľad environmentálnych limitov a posudzovaní environmentálnych vplyvov, ktoré sú podľa zákona relevantné pre príslušné chránené územie
- ✓ ponúknuť špecializovanú službu orgánu ochrany prírody (správy chráneného územia) dopredu konzultovať zámery činností a aktivít v území
- ✓ stanoviť jasné postupy posudzovania vplyvov podľa relevantných právnych noriem a zabezpečiť transparentnosť tohto procesu, ako aj zapojenie verejnosti

17 Manažment informácií a údajov

Paradoxom informačnej spoločnosti je záplava chybných, vágnych alebo neoverených údajov. Aj chránené územia sú neraz zahltené údajmi a informáciami, ale často im chýba kapacita potrebná na ich efektívne využívanie, tzn. na výber relevantných údajov, ich spracovanie, interpretáciu a zmysluplnú aplikáciu. Vhodný systém manažmentu údajov a informácií preto pomáha vyberať, regulovať a šíriť tie informácie, ktoré sú relevantné pre CHÚ a jeho manažment, a to v rámci celého „životného cyklu“ CHÚ – od objasnenia požiadaviek na zber údajov, ich dostupné zdroje, kvalitu, formu (analógové, digitálne) a ich použiteľnosť, až po ich využívanie a ukladanie na pamäťové médiá (Getzner et al. 2010). Hlavný informačný systém CHÚ spravidla využíva viaceré subsystémy, ktoré sú schopné spravovať rozdielne typy informácií.

Určitá štandardizácia informačných systémov chránených území je výhodou, keďže uľahčuje a zefektívňuje výmenu informácií aj zdieľanie databáz rôznymi skupinami používateľov. Rozmanitosť prírodných charakteristík CHÚ a miestneho a regionálneho socioekonomického kontextu však súčasne vedie k tomu, že správa každého územia často využíva vlastný informačný systém (IS), s osobitnou architektúrou, ktorá je prispôsobená špecifikám konkrétneho územia a jeho problémom (napr. typom a stavu ekosystémov, socio-ekonomickej situácii, miestnemu obyvateľstvu a iným zainteresovaným skupinám, štátnej správe, spôsobom riadenia a pod.)

Tvorba informačného systému CHÚ, ktorého významnou súčasťou je dnes elektronické (digitálne) spracovanie údajov si vyžaduje primerané technické vybavenie a podporu pre zvyšovanie počítačových zručností zamestnancov správ chránených území. Pre ich prácu a pre komunikáciu so záujmovými skupinami a návštevníkmi bývajú užitočné metadátové katalógy, ktoré poskytujú komplexný prehľad o dostupných údajoch a materiáloch týkajúcich sa CHÚ, resp. určitej skupiny informácií (napr. v rámci geografických informačných systémov – GIS). Je tiež užitočné, ak je hlavný informačný systém CHÚ prepojený s inými relevantnými digitálnymi IS, ktoré bývajú pravidelne aktualizované (napr. údaje z katastra nehnuteľností, letecké snímky územia, mapové podklady – geologické, pôdne, hydrologické, klimatické a ďalšie). Samotný IS chráneného územia môže byť uzlom zložitejšej hierarchicky nadradenej siete (napr. IS národného parku môže byť uzlom národného IS územnej ochrany prírody).

Getzner et al. (2010) odporúčajú využívať otvorené aplikácie (*open source)*, pokiaľ nie sú na úkor bezpečnosti a základných štandardov, ktoré zaručujú bezpečnosť a kompatibilitu rôznych IS. (Pojem „*open source*“ už neoznačuje iba počítačový softvér, ale vo všeobecnosti všetky

informácie, dostupné pre verejnosť za podmienky, že rovnako slobodne budú šírené ďalej.) K ďalším významným nástrojom manažmentu informácií o CHÚ patrí internet, najmä web stránky, online databázy, online GIS-ové a webové aplikácie. Nové služby (napr. RSS – *Really Simple Syndication* poskytujú štandardizovaný formát pre publikovanie noviniek na web stránkach), nové aplikácie umožňujú prístup aj cez smartfóny a pod. (Kirchmeir et al. 2008).

Je však potrebné vidieť, že využívanie moderných informačných technológií má aj v ochrane prírody dve tváre. Prvou sú úžasné možnosti šírenia informácií o CHÚ a environmentálnych problémoch, nové formy komunikácie s cieľovými skupinami (napr. online dotazníky prispôsobené rozdielnym subjektom), získavania spätných väzby od návštevníkov CHÚ a zapájanie verejnosti (napr. cez diskusné fóra). Odvrátenou stranou je, že niektoré zainteresované skupiny môžu byť kvôli nižšej technickej vybavenosti alebo zručnosti z konzultácií vylúčení. Iných môže odradiť vyššie riziko chýb, ktoré je spojené s rastom zložitosti technickej infraštruktúry. Navyše, virtuálny svet internetu nemôže nahradiť autentickú skúsenosť, zážitok krásy videnej z chodníka divočinou, ktorý je základom budovania pozitívneho vzťahu človeka k územiu.

Moderné informačné technológie by preto nemali úplne nahradiť tradičné formy komunikácie ani vytlačiť zážitkové formy vzdelávania či zvyšovania povedomia návštevníkov o prírodných hodnotách chráneného územia. Môžu ale byť výborným pomocníkom, vďaka ktorému je šírenie informácií jednoduchšie, komunikácia rýchlejšia a manažment efektívnejší ako v minulosti.

Ciele:

- ✓ identifikácia, pomenovanie a určenie priorít užívateľov IS a ich kľúčové požiadavky
- ✓ výber, hodnotenie, ukladanie a šírenie relevantných údajov, ako aj vytváranie metadát, ktoré uľahčujú manažment a zvyšujú bezpečnosť informačných systémov
- ✓ manažment priebežného prístupu rôznych skupín k poskytovaným údajom (interný aj externý prístup) a zabezpečovanie pravidelnej resp. periodickej aktualizácie údajov

Odporúčania:

- ✓ zabezpečiť primeranú technickú podporu elektronického spracovania údajov a podporiť zvyšovanie počítačových zručností zamestnancov správy CHÚ
- ✓ poskytovať nielen manažmentu CHÚ, ale aj záujmovým skupinám a verejnosti komplexný prehľad údajov a materiálov, ktoré sú pre chránené územie relevantné
- ✓ prepojiť IS CHÚ s relevantnými sieťami, v ktorých sa informácie pravidelne aktualizujú (satelitné fotografie, katastrálne mapy, geografické informácie, databázy a pod.)

18 Nastavenie výskumu a monitoringu

Efektívny a súčasne adaptívny manažment chránených území si vyžaduje aby si ich manažéri neustále rozširovali svoje vedomosti a akumulovali informácie, ktoré sa týchto území týkajú. Rovnako musia posudzovať úspešnosť dosahovania cieľov ochrany biodiverzity prostredníctvom prijatých opatrení a v území vykonávaných činností (príp. posúdiť ich zlyhanie). K tomu je veľmi potrebný dobre naplánovaný výskum v území a monitoring prírodného, ale aj socioekonomického prostredia CHÚ (napr. monitoring návštevnosti a rôznych vplyvov), samozrejme je potrebné brať do úvahy uskutočniteľnosť plánov a finančné zdroje (Getzner et al. 2010).

Keďže väčšia časť výskumu chránených území sa financuje zo zdrojov mimo správy CHÚ a realizuje sa rôznymi, prevažne vládnymi inštitúciami (iba v menšej miere mimovládnymi), výsledky sa následne publikujú najmä vo vedeckých periodikách a pre správu CHÚ nemusia byť dostupné. Navyše externý výskum nemusí priniesť poznatky objasňujúce práve tie otázky

a problémy, ktoré správa CHÚ považuje za prioritné. Okrem výskumu, ktorý financuje správa CHÚ, táto nemá veľa možností túto nepriaznivú situáciu zásadne ovplyvniť a zmeniť.

Nástrojom na riešenie tohto problému a motiváciu ľudí je systematické nastavenie prioritných oblastí, tém a pravidiel výskumu v CHÚ (u nás ich o.i. upravuje i zákon č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny). Za účelom motivácie odborníkov pre výskum určitého CHÚ môže jeho správa napr. vyhlásiť súťaž s finančnou odmenou o najzaujímavejšiu a najinovatívnejšiu prácu v jej území.

Významnou súčasťou optimalizácie výskumu a monitoringu je tiež synchronizácia vlastného a externého výskumu územia a zabránenie jeho zbytočným duplicitám.

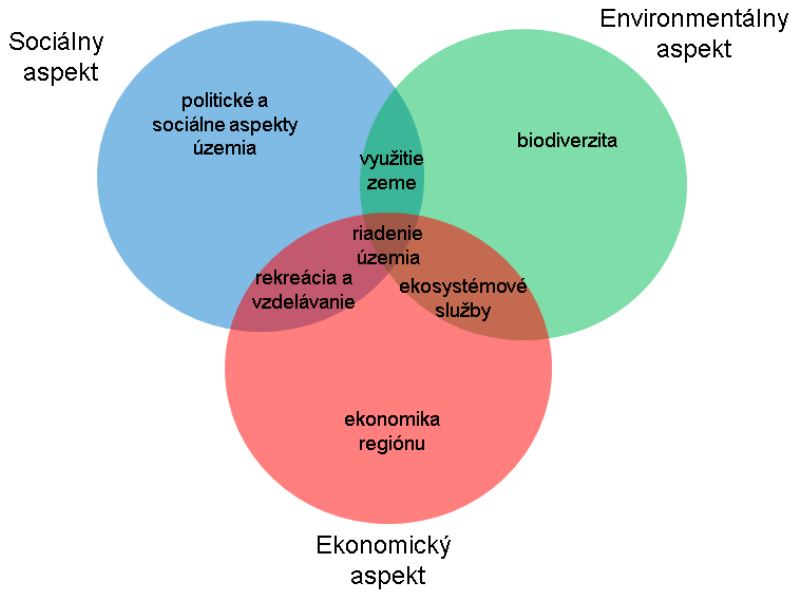

Obr. 48. Klasifikácia a príklady možných tém výskumu s prihliadnutím na potreby manažmentu chráneného územia. *Zdroj:* Wallner 2012, upravené.

Pre strategické naplánovanie výskumu a monitoringu Getzner et al. (2010) odporúčajú tieto kroky:

- spracovať prehľad už existujúceho výskumu v chránenom území,
- identifikovať chýbajúce medzery v poznaní územia, formulovať prioritné výskumné otázok a potreby monitoringu (obr. 48),
- iniciovať spoluprácu medzi rôznymi inštitúciami a hľadať nové zdroje financovania,
- definovať etické princípy a pravidlá výskumu a následného používania výsledkov,
- nastaviť dlhodobý monitorovací program s ohľadom na primárne ciele správy CHÚ.

Vedecký výskum má byť prioritou najmä v chránených územiach manažmentovej kategórie I (podľa IUCN) a v biosférických rezerváciách. K ďalším aktivitám, ktoré takémuto výskumu v chránených územiach pomáhajú patrí napr. organizácia vedeckých konferencií, publikovanie zamestnancov správy vo vedeckých a odborných časopisoch alebo organizovanie študijných programov a kurzov zameraných na manažment chránených území.

Monitoring vychádza z dlhodobých pozorovaní prírodného a socioekonomického prostredia CHÚ a musí s dostatočnou presnosťou zistiť, či a do akej miery sa hodnoty sledovaných premenných zmenili. Monitoring je preto spravidla spojený nielen s pravidelným hodnotením (napr. stavu populácie konkrétneho druhu, stavu biotopu) ale aj s vhodne zameraným výskumom (napr. sledovanie vplyvov klimatickej zmeny). V súčasnosti existuje niekoľko národných a medzinárodných programov, napr. program GLORIA na monitorovanie zmien vo vysokohorskom prostredí (*The Global Observation Research Initiative in Alpine Environments*) účasťou v ktorých správa CHÚ získava komplexný prístup k výsledkom vedeckého výskumu.

Spomenúť treba aj význam spolupráce s miestnym obyvateľstvom a aktívneho zapojenia zainteresovaných strán, napr. miestnych znalcov, ale aj nadviazania vzťahov s miestnymi alebo regionálnymi zastupiteľstvami. To neskôr uľahčí premietnutie výsledkov výskumu do ochrany daného územia, na báze širšej informovanosti a diskusie o opatreniach manažmentu v CHÚ.

Ciele:

- ✓ vytvoriť základný rámec priorít a pravidiel pre plánovanie a manažment výskumných aktivít
- ✓ systematicky plánovať a sústrediť v území potrebné výskumné aktivity
- ✓ vzbudiť a stimulovať záujem inštitúcií a koordinovať ich výskum s interným výskumom
- ✓ zaistiť dostupnosť a užitočnosť výsledkov výskumu
- ✓ všeobecne zvýšiť poznanie chráneného územia a špecifikovať regionálne požiadavky

Odporúčania:

- ✓ pripraviť prehľad o oblastiach, kde je poznanie nedostatočné a témach výskumu, ktoré sú k dispozícii a ktorý územie potrebuje (stanoviť tzv. výskumný profil územia)
- ✓ pripraviť podrobný zoznam pravidiel a požiadaviek v súvislosti s výskumom a inventár všetkých zdrojov, ktoré sú k dispozícii pri výskumnej práci
- ✓ vytvoriť dlhodobý monitorovací program, ktorý je indikatívny, praktický a súvisí s cieľmi územia

19 Rozvoj regiónu v okolí chráneného územia

V mnohých chránených územiach dnes môžeme vidieť nárast počtu a intenzity konfliktov medzi ich manažmentom a miestnymi alebo regionálnymi ekonomickými záujmami. To si vyžaduje nové riešenia, predovšetkým integráciu ochrany biodiverzity s hospodárskymi postupmi, ako aj rešpektovanie práv ľudí, ktorí žijú v chránenom území alebo v jeho okolí. Príkladom dobrých riešení môžu byť aj nové inštitucionálne formy spravovania chráneného územia a aplikácia odporúčaní IUCN pre jednotlivé manažmentové kategórie (McNeely et al. 1990).

Z pohľadu konfliktnosti vzťahov správ CHÚ a záujmov regionálneho rozvoja škála vzťahov siaha od vzájomných konfliktov až po spoluprácu a integráciu. Ideálnu situáciu (integrujúci alebo synergický vzťah) je často možno dosiahnuť nielen propagovaním medzisektorovej spolupráce, výmenou informácií, kvantifikáciou ekonomických benefitov, ktoré územie poskytuje ale aj inštitucionálnymi reformami, novou legislatívou a zapojením miestneho obyvateľstva.

Každé chránené územie treba vnímať v kontexte jeho okolia, od ktorého ho oddeľujú hranice, ale s ktorým ho súčasne spájajú toky energie, hmoty a informácie cez tieto hranice (napr. prísun živín, ale aj znečistenia z okolia CHÚ, pohyb a migrácie organizmov a pod.). Na jednej strane chránené územie obmedzuje určité možnosti socioekonomického rozvoja regiónu (napr. výstavbu), súčasne však rozvoj podporuje (napr. vyšším prílevom návštevníkov do regiónu). Manažment chráneného územia má preto dlhodobo prispievať k udržateľnému rozvoju celého regiónu, v ktorom sa nachádza, pričom takýto rozvoj znamená prípravu stratégií, postupov, programov a odporúčaní alebo ich prispôsobenie požiadavkám ochrany CHÚ, s dôrazom na rešpektovanie základných pilierov udržateľnosti – ekologického, sociálneho a ekonomického.

Chránené územia by mali zmierňovať negatívne vplyvy intenzívne využívanej obklopujúcej krajiny a stať sa modelovými územiami udržateľného rozvoja, ktorých správy jeho princípy a príklady môžu ľahšie ako iní priblížiť návštevníkom aj širšej zainteresovanej verejnosti.

Ciele:

- ✓ integrovať ekologické, ekonomické, sociálne a kultúrne aspekty regionálneho rozvoja
- ✓ medzi ciele správy chráneného územia začleniť aj vytváranie modelov udržateľného využívania prírodných zdrojov a ekosystémových služieb v krajine

- ✓ minimalizovať negatívne vplyvy obklopujúcej kultúrnej krajiny na chránené územie
- ✓ podporovať a implementovať aktivity prispievajúce k ekonomickému rozvoju vidieka
- ✓ posilniť regionálne inštitúcie a podporovať mienkotvorné osobnosti (prenos poznatkov, školenia a tréningy)

Odporúčania:

- ✓ vytvoriť víziu a regionálnu stratégiu udržateľného rozvoja, v ktorej bude chránené územie integrálnou súčasťou takéhoto rozvoja a modelovým územím pre integráciu jeho rôznych pilierov (ekologického, sociálneho, ekonomického a kultúrneho)
- ✓ budovať chránené územie ako regionálny informačný zdroj poznatkov pre udržateľný regionálny rozvoj
- ✓ iniciovať dlhodobé partnerstvá správy CHÚ s miestnymi a regionálnymi dodávateľmi produktov a služieb
- ✓ podporiť používanie loga chráneného územia ako marketingovej značky pre miestne produkty a služby

20 Plán spolupráce

Spolupráca znamená spájanie úsilia, zdrojov a aktivít rôznych subjektov za účelom dosiahnutia spoločných cieľov. Ako sme už uviedli vyššie, v prípade chráneného územia je potrebná spolupráca jeho manažmentu predovšetkým s návštevníkmi územia, miestnymi spoločenstvami (najmä s obecnými samosprávami), s predstaviteľmi štátnej správy, mimovládnymi organizáciami a ďalšími v území zainteresovanými skupinami, vrátane výskumných inštitúcií, miestnych expertov, mienkotvorných osobností a pod.

Účinná spolupráca v rámci CHÚ si zo strany jeho manažmentu vyžaduje budovať v území strategické partnerstvá, ktoré môžu byť podporované prostredníctvom memoránd o spolupráci alebo zmluvnými vzťahmi (Getzner et al. 2010).

Aj v prípade manažmentu CHÚ má spolupráca svoju hierarchiu (miestna, regionálna, národná, cezhraničná, medzinárodná, globálna), pričom môžeme vyčleniť niekoľko typov spolupráce (Getzner et al. 2010):

- horizontálnu – napr. medzi správami dvoch chránených území (spravidla podobnej kategórie alebo rovnakého medzinárodného označenia), zameraná na určitú tému alebo rozvoj personálnych kapacít a zručností (napr. výmenné stáže zamestnancov),
- vertikálnu – napr. medzi inštitúciami rôznych hierarchických úrovní, ktoré všetky pôsobia v oblasti ochrany prírody (od miestnej po národnú až medzinárodnú úroveň),
- medzisektorovú – napr. medzi chráneným územím a subjektami, ktoré sa síce nevenujú ochrane prírody, ale v CHÚ majú svoje záujmy (napr. turistické kancelárie a sprievodcovia, prevádzkovatelia rekreačných stredísk, dobrovoľníci a mimovládne organizácie).

Plánovanie spolupráce sa objavuje až v neskorej fáze „životného cyklu“ CHÚ a väčšinou má svoje právne pozadie, dobu trvania, organizačné nastavenie, pravidlá a i (Getzner et al. 2010). V prípade horizontálnej spolupráce je jej hlavným dôvodom zvýšenie efektívnosti prostredníctvom výmeny poznatkov, zručností a skúseností. Pri medzisektorovej spolupráci ide najmä o zvýšenie akceptácie a podpory chráneného územia, participácie, ale aj regionálneho rozvoja.

Pri spolupráci medzinárodných CHÚ Sandwith et al. (2001) rozlišuje šesť základných úrovní:

- žiadna spolupráca (bez vzájomnej komunikácie a výmeny informácií),

- komunikácia (obojsmerná komunikácia medzi územiami),
- konzultácie (výmena informácií),
- kooperácia (spolupráca na viacerých aktivitách, pravidelné stretnutia),
- koordinácia plánovania (spoločná koordinácia plánov a aktivít medzi územiami),
- úplná spolupráca (plne integrované rozhodovanie a spoločné ciele územia).

Ciele:

- ✓ vytvorenie spolupráce s inými inštitúciami v regióne a chránenými územiami
- ✓ rozvoj národných a medzinárodných partnerstiev, projektov a programov
- ✓ zvýšenie úrovne poznatkov a zručností výmenou informácií, skúseností s inými územiami (národnými a medzinárodnými, napr. na báze výmenných stáží zamestnancov)

Odporúčania:

- ✓ rozumieť riadeniu chráneného územia ako dlhodobému procesu, ktorý si vyžaduje neustále skvalitňovať získavanie poznatkov, zapájať sa do odborných výmenných sietí
- ✓ starostlivo vyberať najlepšie príležitosti a formy medzinárodnej spolupráce (partnerské dohody, patronáty, projekty, výmeny zamestnancov)
- ✓ zabezpečiť, aby sa chránené územie stalo jedným z významných uzlov siete dlhodobej spolupráce s rôznymi partnermi (veda, hospodárstvo, kultúra, vzdelávanie atď.)

21 Šírenie informácií, interpretácia a vzdelávanie

K významným úlohám správ chránených území patrí aj šírenie informácií, ktoré kladú dôraz na reprezentatívne prírodné hodnoty aj unikátne fenomény územia, jeho ohrozenia, pravidlá pre návštevníkov a iné zainteresované subjekty. Vyššími formami sú interpretácia poznatkov, vzdelávanie a zvyšovanie ekologického a environmentálneho povedomia verejnosti.

Spôsoby a formy poskytovania informácií o chránenom území

Gentzer et al. (2010) charakterizujú základné formy poskytovania informácií takto (upravené):

- Šírenie informácií spočíva predovšetkým v ich poskytovaní relevantným subjektom – napr. informácie pre turistov o prírodných zaujímavostiach územia a ich lokalizácii, o pravidlách pohybu v chránenom území (návštevný poriadok), o obmedzeniach, ktoré platia v jednotlivých zónach územia, o koncepcii a formách udržateľného turizmu a pod.
- Interpretácia spočíva v takej jednoduchej a zrozumiteľnej prezentácii informácií o území, ktorá objasňuje jeho prírodné hodnoty a ekologické procesy tak, aby im porozumela aj široká laická verejnosť – napr. prostredníctvom návštevníckych centier (obr. 49), náučných chodníkov a pozorovateľní, odborne erudovaných sprievodcov či príťažlivých publikácií.
- Vzdelávanie spočíva v poskytovaní štruktúrovaných informácií a v systematickom objasňovaní prírodných systémov a procesov v CHÚ, pričom má aj oficiálnu formu (napr. akadémie, semináre, kurzy, školenia a tréningy, odborné exkurzie) a je zamerané na tých, ktorých cieľom je naučiť sa niečo o prírodných a kultúrnych hodnotách územia.

Správy chránených území sa zameriavajú najmä na prírodovedné, ekologické, environmentálne aj sociálne vzdelávanie. Podporujú napr. poznávanie rastlín, húb, živočíchov, biotopov a ekosystémov, upozorňujú na ich ohrozenia, približujú potenciál udržateľného využívania krajiny, aj spôsoby a formy jej tradičného využívania, hodnotu historických krajinných štruktúr a

pod. So zreteľom na globálne environmentálne výzvy sa dnes vzdelávacia rola CHÚ rozširuje aj na otázky globálnej environmentálnej krízy, udržateľného rozvoja a potreby zmeny nášho vzťahu k prírode, našich hodnôt a postojov, a ich premietnutia do zmeny životného štýlu.

Obr. 49. Informačné strediská a body národného parku hrajú dôležitú rolu. Zároveň sú vhodným príkladom prezentácie značky národného parku. Foto: © Juraj Švajda

Chránené územia v kontexte paradoxov udržateľného rozvoja

Hľadanie faktorov podporujúcich zmenu trendov smerom k účinnej a efektívnej ochrane CHÚ a udržateľnému využívaniu biologických zdrojov nie je jednoduché a prináša viaceré paradoxy. Ochrane prírody a životného prostredia sú spravidla skôr naklonení ľudia s vyšším vzdelaním, ktoré sa premieta do vyššej produktivity ich práce, čím viac prispievajú k tvorbe hrubého domáceho produktu (HDP). Vyššie príjmy zvyčajne znamenajú aj vyššiu, neraz plytvajúcu spotrebu a tým nadmerné čerpanie prírodných zdrojov. Paradoxne, rast globálneho HPD, ktorý iba v období 1992 – 2010 vzrástol z 36 na 63 triliónov USD sprevádza vyčerpávanie prírodných zdrojov a narušanie život udržujúcich systémov (napr. FAO 2011, UNEP 2011, 2012).

Porovnanie indexu ekologického rozvoja (*Human Development Index – HDI*), do ktorého vstupuje stredná dĺžka života, prístup k vzdelaniu a HDP (Petrovič et al. 2007) s indexom ekologickej stopy ukazuje, že štáty s popredným umiestnením podľa HDI indexu sú súčasne tými, ktorých priemerná ekologická stopa na obyvateľa patrí k najvyšším na svete (WWF 2012). S istým zjednodušením to niektorí autori interpretujú tak, že vzdelanie zvyšuje ohrozenie biodiverzity (McKeown 2002), iní poukazujú na to, že rovnako chudoba a nedostatok vzdelania patria k hlavným faktorom nadmerného čerpania prírodných zdrojov (Sloep & Blowers 1996). Vysvetlenie tohto paradoxu vidíme v tom, že na hodnotenie cesty k udržateľnému rozvoju sa používajú prekonané iracionálne indikátory, ako je uvádzaný HDI, ktorý nereflektuje ekologickú a sociálnu cenu rastu blahobytu a tým fakticky deformuje koncepciu udržateľnosti (Sabo & Cochová 2010).

Aj preto je dôležité aby sa chránené územia okrem ochrany prírody stali aj laboratóriami na overovanie udržateľnosti rôznych spôsobov využívania krajiny. Dôraz treba klásť na porozumenie biologickým a ekologickým procesom, ktoré prebiehajú od úrovne organizmov, cez populácie, spoločenstvá, biotopy a ekosystémy až po biosféru. Potrebné je tiež vysvetľovať konflikty v území a kriticky posudzovať opatrenia navrhnuté na ich riešenie a ich realizáciu. Manažment chránených území by mal prezentovať vzorové environmentálne šetrné riešenia – napr. energetické a dopravné systémy, separovanie odpadu a nakladanie s ním, certifikované poľnohospodárske produkty, ekoturistické služby, autentickú kultúru, tradičné remeslá a pod,

Pobyt v chránenom území má byť pre návštevníka príležitosťou vnímať krásu, zložitosť, aj krehkosť organizmov a ekosystémov a význam ich služieb pre naše prežitie a kvalitu života. Getzner et al. (2010) uvádzajú širokú škálu nástrojov, pomocou ktorých môže správa CHÚ komunikovať hlavné hodnoty územia, idey a manažmentové opatrenia vo vzťahu k cieľovým skupinám (napr. cez webové stránky, brožúry, letáky, informačné panely a výstavy, informačné centrá, náučné chodníky, exkurzie so sprievodcami, programy mladých strážcov prírody, vedecké sympóziá, semináre a pod.).

Poskytované informácie musia byť atraktívne, relevantné, ľahko pochopiteľné a prakticky využiteľné. Ich interpretácia závisí od vedomostí publika, hĺbky poznania problematiky lektormi a dostupnej techniky (NPS 2007). Interpretačné a vzdelávacie aktivity sú ďalšou príležitosťou pre zapájanie zainteresovaných strán a pre regionálny rozvoj (vytváranie nových pracovných miest a nových typov príjmov, napr. na báze sprievodcovskej služby divočinou alebo prednáškami, besedami a sympóziami realizovanými v infocentrách).

Ciele:

- ✓ zvýšiť úroveň povedomia o prírodných hodnotách územia, ich význame a prínosoch
- ✓ zvýšenie porozumenia ľudí prírodných systémom a tým zlepšenie vzťahu k prírode
- ✓ ilustrácia globálnych problémov na regionálnych príkladoch

Odporúčania:

- ✓ definovať základné informácie, cieľovú skupinu medzi zákazníkmi a hlavné činnosti
- ✓ nadviazať kontakty s vedeckými inštitúciami a pravidelne aktualizovať poznatky a postupy
- ✓ vymieňať si informácie, skúsenosti a novinky so správami iných území, pravidelne aktualizovať informácie a zlepšovať didaktické prístupy a vzdelávacie metódy

22 Manažment návštevnosti, služieb a infraštruktúry

Podľa Lockwooda et al. (2006) manažment návštevnosti patrí ku kľúčovým úlohám správy CHÚ a pre chránené územie môže priniesť niekoľko výhod:

- prispieva k lepšiemu pochopeniu prírodných hodnôt územia,
- zmierňuje až eliminuje poškodenie citlivých, zraniteľných lokalít,
- rieši problémy, ktoré môžu ovplyvňovať vnímanie (percepciu) územia návštevníkmi,
- pomáha priestorovo a časovo rozmiestňovať návštevníkov v chránenom území a pod.

Manažment návštevnosti, budovanie turistickej infraštruktúry, určovanie pravidiel pohybu a správania sa v území, systému označovania územia, odhadu a zvládania rizík a pod. si vyžaduje systematické štúdium uvedených oblastí a analýzu potrieb a záujmov návštevníkov (Getzner et al. 2010). Vzhľadom k rozdielnym manažmentovým kategóriám CHÚ a miestnym špe-

cifikám musí manažment návštevnosti tieto rozdiely a osobitosti reflektovať. Pravidlá pre návštevníkov musia zohľadniť existujúcu infraštruktúru, požiadavky turistov a právne predpisy.

Uvedený autor uvádza osem princípov manažmentu návštevnosti v CHÚ (upravené):

1) manažment návštevnosti (ďalej iba MN) je súčasťou celkového manažmentu CHÚ,
2) MN si vyžaduje partnerstvá správy CHÚ s turistickým sektorom a miestnymi obyvateľmi,
3) MN si vyžaduje posudzovanie vplyvov návštevnosti na chránené územie,
4) MN má prispieť k obohateniu zážitkov návštevníkov a k rešpektovaniu ochrany CHÚ,
5) MN si vyžaduje dlhodobé a systematické plánovanie,
6) MN si vyžaduje efektívnu komunikáciu s verejnosťou a šírenie kvalitných informácií,
7) MN si vyžaduje efektívnu interpretáciu hodnôt chráneného územia,
8) MN má poskytovať socioekonomické úžitky miestnemu obyvateľstvu a zvýšiť jeho podporu pre ochranu územia.

Manažment návštevnosti sa snaží o vyváženie zabezpečenia cieľov ochrany územia a jeho využívania na vzdelávanie a rekreáciu (Getzner et al. 2010). Podkladom má byť detailná analýza charakteristík územia a identifikácia ekologicky citlivých území. Regulácia návštevnosti má spočívať skôr v poskytovaní kvalitných informácií a zvyšovaní povedomia než v zákazoch a sankciách. Často používanou metódou je tzv. de-marketing (návštevníci sú lákaní na určité lokality, kým zraniteľné územia sú utajované, v propagačných materiáloch sa neuvádzajú a nie sú ani označené). Použitie tejto techniky si vyžaduje konsenzus medzi dotknutými subjektami.

Technická infraštruktúra a správou poskytované služby v chránenom území majú zodpovedať požiadavkám návštevníkov aj požiadavkám ochrany prírody, čo si vyžaduje dodržiavanie pravidiel a štandardov a pravidelnú kontrolu a údržbu infraštruktúry a posudzovanie jej úrovne služieb. Getzner et al. (2010) upozorňujú na nevyhnutnosť vnímania širšieho kontextu – celého reťazca služieb vyžadovaných návštevníkom od jeho vstupu do územia po jeho opustenie (napr. fyzicky hendikepovaní návštevníci budú môcť využívať bezbariérový chodník iba vtedy, ak nemu títo návštevníci budú mať zabezpečený aj prístup).

Významnou súčasťou manažmentu návštevnosti je zapojenie zainteresovaných strán (predovšetkým vlastníkov pozemkov, účastníkov a podnikateľov v turizme a miestnych obyvateľov). Po spoločnom dohodnutí spektra a intenzity možných aktivít v území (zohľadňujúc jeho prírodné podmienky, právny rámec a infraštruktúru) je potrebné vyčleniť, ideálne na základe dobrej zonácie územia, tie lokality, ktoré majú byť návštevníkom resp. príslušným cieľovým skupinám prístupné a tie, ktoré majú ostať neprístupné (Eagles et al. 2002). Následne je potrebné vytvoriť určitý systém manažmentu návštevnosti (informačné materiály, vyhliadkové body, interpretačné a náučné chodníky, informačné resp. návštevnícke centrá a pod.).

Ponuka turistických aktivít v chránenom území prispieva k regionálnemu rozvoju zvyšovaním návštevnosti regiónu v okolí CHÚ. Na propagáciu regiónu je dobré využívať miestne produkty a služby, čo si vyžaduje spoluprácu s regionálnymi partnermi a prevádzkovateľmi zariadení cestovného ruchu. Väčšie investície do infraštruktúry (návštevnícke centrá) treba smerovať do intenzívne navštevovaných lokalít a zohľadniť pritom potreby špecifických skupín (napr. zdravotne hendikepovaných).

Turistické strediská majú byť miestom stretnutí a organizovania rozmanitých podujatí, ale zároveň majú reprezentovať chránené územie a región. Avšak príliš veľké investície do stredísk môžu viesť k tomu, že ich prevádzka bude nerentabilná. Treba tiež dbať na to, aby turistická infraštruktúra v chránených územiach a jej architektúra bola citlivo zakomponovaná do prírodného prostredia a mala by tiež používať vhodné materiály a technológie, „priateľské“ voči životnému prostrediu. (Getzner et al. 2010).

Ciele:

- ✓ ponuka maximálnych zážitkov pre návštevníkov, s minimom negatívnych vplyvov
- ✓ regulácia vstupu do územia a určenie potrebných a súčasne prijateľných limitov
- ✓ využívanie rozmanitých spôsobov poučenia pre návštevníkov (napr. náučné chodníky)
- ✓ prilákanie návštevníkov do územia a poskytnutie pevných pravidiel ich pohybu

Odporúčania:

- ✓ určiť spektrum, priestorový rozsah a intenzitu možných aktivít návštevníkov podľa právneho rámca, existujúcej infraštruktúry a prírodných podmienok územia
- ✓ pripraviť materiály pre sprevádzanie návštevníkov na vyhliadkové miesta a po trasách, ktoré ich majú vzdelávať a nadchnúť (a reflektovať pritom rôzne cieľové skupiny)
- ✓ poskytnúť primeranú a kvalitnú infraštruktúru s využitím novej techniky (napr. náučné chodníky, informačné body, návštevnícke centrá atď.)
- ✓ poskytnúť návštevníkom vyvážený program, spolu s partnermi a komerčnými službami (odborné exkurzie, dobrodružné výlety, vedecké exkurzie, geocaching a pod.)
- ✓ zariadiť spätnú väzbu na návštevníkov a monitorovať ich správanie a rozptyl v území

23 Marketing a vzťah s verejnosťou

Marketing predstavuje proces komunikácie hodnôt produktov alebo služieb smerom k potenciálnym zákazníkom. Marketing v chránenom území by mal spájať prezentáciu hodnôt tohto CHÚ (napr. prostredníctvom loga a informačných brožúr) s predajom fyzického tovaru (napr. tradičných remeselných výrobkov), ako aj služieb (napr. prírodovedných exkurzií so sprievodcom). Metódy marketingu sú rozmanité, moderné je napr. poskytovanie informácií na webových stránkach predajcov, turistických agentúr, sprievodcov a pod. Intenzita marketingu záleží do veľkej miery od manažmentovej kategórie chráneného územia a úplnou zriedkavosťou nie je ani už spomínaný de-marketing. Profesionálny prístup v tejto oblasti zvyčajne obsahuje niekoľko kľúčových prvkov: analýza klienta, definícia produktu, vývoj a zisk, zhodnotenie konkurencie, strategické partnerstvo a synergia, kampane a reklama (Getzner et al. 2010).

Marketingové rozhodnutia sa v podnikateľskom prostredí týkajú týchto štyroch kategórií:

- produkt (výrobok alebo služba a ich vzťah ku konečnému užívateľovi),
- cena (vstupného, ubytovania alebo výrobku, cenová flexibilita a diskriminácia),
- miesto (lokalita, distribučné kanály a spôsob predaja produktu alebo služby),
- propagácia (komunikácia o hodnote produktu a služby z chráneného územia).

Správa chráneného územia je skôr štátnou organizáciou ako súkromnou spoločnosťou, funguje v istom právnom rámci a nie je pre ňu jednoduché vytvoriť si vlastnú marketingovú stratégiu, aj preto je CHÚ potrebné vnímať ako súčasť regiónu (Getzner et al. 2010). K dôležitým nástrojom propagácie patrí označovanie produktov a služieb logom spojené s dialógom so zákazníkmi (branding), s cieľom presvedčiť zákazníka, že neexistuje iná rovnocenná náhrada danej značky. Značku tvoria tri piliere: imidž (obraz), dôvera (história) a kvalita (obsah). V zmysle tejto koncepcie by manažéri CHÚ územia mali identifikovať, vytvoriť a propagovať značku chráneného územia, vrátane jej hlavného odkazu. Základom môže byť vízia a profil organizácie, spravujúcej CHÚ, ktoré definujú jej ciele a hodnoty.

Vzťahy správy CHÚ s verejnosťou sú definované ich vzájomnou komunikáciou, ktorú riadi správa CHÚ. Na rozdiel od inzercie (motivovanie cieľovej skupiny k zakúpeniu produktu) je cieľom správy CHÚ ovplyvniť postoj verejnosti k organizácii s úmyslom zvýšiť záujem, dôveru, kredit a podporu organizácie. K nástrojom patria vystúpenia pracovníkov správy na konferenciách, seminároch a v diskusiách, tlačové konferencie a tlačové správy, tvorba publikácií (brožúry, časopisy), organizovanie podujatí (panelové diskusie, výstavy), elektronické médiá (web, sociálne siete), aj lobovanie.

Noviny Správy TANAPu pre návštevníkov národného parku

TATRANSKÝ NÁRODNÝ PARK

WWW.TANAP.ORG | číslo 2 | zima 2006 / 2007 | ročník I. | NEPREDAJNÉ

Tatranský národný park: • Pripravovaná zonácia • Finančný príspevok EÚ

Správa TANAPu: • Spolupráca s NP Rocky Mountain • Ochrana prírody v USA

Tatry: • História turistiky • Chata Solisko

Aktuálne: • Lavínová prevencia HS • Horskí vodcovia

Falošné mýty o tatranských lesoch a lykožrútoch

V súvislosti s mediálnym bojom o osud Tatier, sú najmä niektoré tatranské regionálne médiá zaplavované informáciami o lykožrútoch, o lesoch a o ťažbe dreva, ktoré sú v rozpore so súčasnými odbornými a vedeckými poznatkami. Môžeme hovoriť o poverách alebo o falošných mýtoch. Tieto povery alebo falošné mýty vznikajú obyčajne na základe dnes už prekonaných odborných názorov, zjednodušeným pohľadom na život v lese, alebo vytrhnutím a často aj prekrútením alebo zveličením určitej informácie z kontextu. Významným zdrojom povier je aj neodborné prenesenie poznatkov z hospodárskych lesov v nižších polohách na horské smrekové lesy v prírodných rezerváciach. Ľudia ktorí šíria mýty, neštudovali zákonitosti vývoja lesa v bezzásahových oblastiach a ani nemajú dostatok praktických skúseností z problematikou premnoženia podkôrneho hmyzu v podobných podmienkach v širšom kontexte a s dlhodobým časovým výhľadom. Jednoducho vychádzajú z technických poznatkov o hospodárskych smrekových lesoch z nižších polôh, bez toho že by si uvedomili že v Tatrách je národný park. Pozerajú sa na les len z krátkodobého hľadiska a neuvedomujú si devastačné účinky ťažby dreva na chránené horské smrekové ekosystémy. Lykožrút je pre nich najväčšie zlo, až také, že sú schopní v mene boja s ním zničiť posledné zbytky pôvodných lesov často až devastačnou ťažbou dreva, a ohroziť zdravie ľudí leteckými postrekmi jedovatými insekticídmi. Lykožrút je však prirodzená súčasť lesa, a pomáha jeho prirodzenej obnove.

Ťažko rozlíšiť či tieto falošné mýty šíria hlavne tí, ktorí chcú z Tatier vyťažiť čo sa dá, ešte pred tým, než u nás prevládnu spôsoby bežné vo vyspelých európskych demokratických krajinách alebo ľudia, ktorí nemali možnosť obozmámiť sa s celou šírkou problematiky a sú obe'ami povier a falošných mýtov.

Pokračovanie na str. 8

Editorial

„Človek je iba nepatrná bytosť, ktorá sa môže len s pokorou prizerať, čo príroda dokáže. Často až s odstupom času spoznáš jej múdrosť a zázračnú schopnosť obnovovať sa v celej svojej zložitosti a kráse.“

Týmito slovami uviedol svoj posledný film o premenách Tatier známy scenárista, kameraman, režisér a autor dokumentárnych filmov Pavol Barabáš. O sebe hovorí, že k životu potrebuje hory, keďže „čím vyššie človek vyjde, tým ďalej dovidí“. Ten kto vstupuje do hôr, musí byť schopný zamilovať si námahu, samotu, obetavosť a skromnosť. Znamená to, ale aj zanechať všetko dolu majetok, auto, peniaze. Nič z toho nám v horách nepomôže. Vtedy keď sa pred veľkosťou končiarov začneme cítiť ako trpaslíci, môžeme v sebe objavovať jednu z najvzácnejších ľudských vlastností pokoru. Ako dodáva Pavol Barabáš, človek by mal vedieť, prečo do hôr ide. Najhoršie je, že najväčší múr staviame medzi sebou a prírodou, z ktorej sme všetci vyšli. Už uveríme aj tomu, že aj ona je nebezpečná. Nebudeme pomaly schopní len tak sa radovať zo života, ako to dokážu prírodné národy. Človek musí asi prejsť kus sveta, aby aj napriek tomu úžasnému balastu, ktorý nás obklopuje pochopil, že to najvzácnejšie nájde práve doma. A že šťastie musíme hľadať v sebe. Miesto akým je Tatranský národný park by nám malo pomôcť, rozmýšľať aj o týchto myšlienkach.....

(jš)

Čo dovolia prírode v amerických národných parkoch

Požiadavky ochrancov na vytvorenie bezzásahovej zóny v Tatranskom či iných národných parkoch, v ktorej sa príroda po kalamite, alebo aj po požiare spamätáva sama, naráža na Slovensku na odpor lesníkov, nechuť politikov a nepochopenie verejnosti. Vo svete je však dôvera v schopnosti prírody skutočne nezlomná. A to včítane krajiny, kde má slovo biznis silný zvuk - v USA.

Urobili sme s kamarátmi okruh po 13 národných parkov na západnom pobreží Ameriky. V roku 1872 tu vyhlásili prvý park na svete, už o 30 rokov vznikla Správa národných parkov a pod seba prevzala aj územia, na ktorých dovtedy šafárili vojaci či Lesná správa. A už o 50 rokov vykupovali pôdu nie na výstavbu, ale práve pre možnosť vyhlásovať ďalšie parky, biznismeni ako John Rockefeler Jr.. U nás zatiaľ niečo nepredstaviteľné...

Pokračovanie na str. 4

Obr. 50. Noviny národného parku. Môžu veľmi účinným spôsobom poskytovať informácie verejnosti. Foto: © Juraj Švajda

Vzťahy s verejnosťou zahŕňajú aj poskytovanie informácií priamo z prostredia organizácie (rozhovory, príspevky na webovej stránke a pod). Pre chránené územie je užitočné vytvoriť s médiami dlhodobé partnerstvo, ktorého súčasťou je príprava spôsobu komunikácie, identifikácia kľúčových príjemcov informácií a najlepších metód a foriem (Getzner et al. 2010). Podobne sú známe odporúčania pre tvorbu silnej značky (reprezentatívny obrázok, jasné posolstvo, historický kontext, inovácia a odvaha, kvalitný dizajn a jednoduchosť). Marketing je dôležitý nielen vo vzťahu k cieľovým skupinám, ale aj k zamestnancov správy CHÚ, zainteresované subjekty a rozhodovaciu sféru. Hoci spôsoby komunikácie a marketingu sa v časovom horizonte odlišujú, odkaz by mal ostať stále ten istý.

Marketing a najmä branding môže mať tiež silný pozitívny vplyv na regionálny rozvoj, pretože vytvára imidž celého regiónu, a to aj za hranicami chráneného územia. Chránené územie ako značka priťahuje návštevníkov a reprezentuje celý región, ktorý z toho profituje, najmä oblasti blízko CHÚ.

Ciele:

- ✓ vytvorenie loga, „obchodnej značky“ chráneného územia a zvýšenie jej popularity
- ✓ zakotvenie existencie a poslania chráneného územia vo vnímaní verejnosti
- ✓ kontinuálne poskytovanie informácií o hodnotách územia a opatreniach na jeho ochranu

Odporúčania:

- ✓ pripraviť a presadiť názov chráneného územia ako značku a určiť jeho odkaz
- ✓ zabezpečiť, aby zamestnanci správy CHÚ boli aj dobrými propagátormi jeho značky
- ✓ pripraviť komunikačnú stratégiu správy CHÚ, identifikovať príjemcu a spôsob komunikácie (noviny – obr. 50, spoločenské udalosti, komerčné podujatia) a tlmočiť vždy aj posolstvo
- ✓ vytvoriť dlhodobé partnerstvo s rôznymi médiami, agentúrami a ich pracovníkmi

Infobox 10: Hodnotenie integrovaného manažmentu národných parkov Slovenska metodikou IPAM

Hodnotenie efektívnosti manažmentu v deviatich slovenských národných parkoch (Švajda & Fenichel 2011) metodikou integrovaného manažmentu chránených území IPAM dopadlo veľmi nelichotivo. Ani jeden z hodnotených národných parkov nedosiahol aspoň 50 % úroveň efektívneho manažmentu. Hoci slovenské národné parky majú pomerne dlhú tradíciu a históriu, niektoré špecifické oblasti manažmentu spôsobujú výrazné problémy. Podstatná časť veľkoplošných chránených území bola na Slovensku vyhlásená ešte v období socializmu (typický prístup zhora – nadol) bez alebo len s veľmi slabým formálnym procesom diskusie so všetkými relevantnými subjektmi a vlastníkmi. To je možno hlavná príčina prečo všeobecná podpora miestneho obyvateľstva k ochrane prírody je taká nízka. Preto je urgentne potrebné začať s definovaním spoločnej vízie o území, vypracovať štúdie uskutočniteľnosti a zlepšiť komunikáciu so zainteresovanými subjektami a ich participáciu na manažmente v už vyhlásených chránených územiach. Veľmi kriticky je potrebné hodnotiť metodiku prípravy zónovania národných parkov (transparentnosť, kritériá, akceptáciu) a najmä skutočnosť, že len jediný z deviatich národných parkov má schválenú zonáciu.

V oblasti základného plánovania slovenským národným parkom chýba najmä širšia komunikácia a participácia verejnosti na plánovacích procesoch (konzultačné a poradné zbory) aj prezentácia navonok (noviny národného parku). Národné parky Slovenska majú tiež zjavné problémy s plnením požiadaviek pre manažmentovú kategóriu II, národný park, podľa odporúčaní Medzinárodného zväzu ochrany prírody, IUCN. V susednom Rakúsku národný park, ktorý nedostane certifikát od IUCN nemá nárok na podporu zo štátneho rozpočtu. Predchádzajúce hodnotenia národných parkov na Slovensku už kritizovali zdĺhavosť a nejasnosť procesu rozhodovania o kompenzáciách neštátnych vlastníkov pozemkov v CHÚ. Podobne fáza detailného plánovania manažmentu identifikovala viacero kritických oblastí. Programy starostlivosti nevychádzajú z ekosystémového prístupu a ich príprava rovnako ako v prípade zonácie meškā.

Asi najhoršia je situácia v oblasti prepojenia plánovania manažmentu CHÚ s miestnymi a regionálnymi programami hospodárskeho resp. hospodárskeho a sociálneho rozvoja. Chýbajú aj exaktné štúdie, ktoré by vedeli prezentovať pozitívne socioekonomické vplyvy národných parkov a ich vnímanie v očiach verejnosti. Výsledky zo zahraničia jasne ukazujú, že napr. turizmus v chránených územiach generuje významné ekonomické a sociálne úžitky pre miestny a regionálny rozvoj. Ich poznanie zvyšuje akceptovateľnosť národného parku v očiach miestnych spoločenstiev, podnikateľov, úradníkov a politikov. Iným problémom je tiež špecifické plánovanie – na jedno chránené územie sa u nás vzťahuje veľa rozličných dokumentácií, ktoré sú neraz vo vzájomnom v rozpore (napr. programy starostlivosti o národný park vz. PS o les a pod.).

Implementačná fáza je najkomplikovanejšou časťou celého hodnotenia. Národné parky resp. Štátna ochrana prírody SR nemá spracovanú víziu organizačného a personálneho rozvoja, nesnaží sa získať mladé osobnosti z regiónu a dať im možnosť budúcej kariéry. Naopak, pozorujeme silný trend budovania centralizovanej a vertikálne viacvrstvovej štruktúry jednotnej organizácie, ktorá zvyšuje byrokraciu, znižuje efektívnosť spravovania CHÚ, finančné prostriedky využíva neefektívne a právomoci vedenia národných parkov zásadne ovplyvňovať vývoj v ich území prakticky neexistujú. Tento systém je veľmi rizikový aj vo vzťahu k rastúcim politickým tlakom a lobingu veľkých developerov. Správam národných parkov tiež chýba etický kódex ich pracovníkov. Na druhej strane treba vidieť a skloniť sa pred tým, že mnohí z nich, predošlí aj súčasní, zasvätili svoj celý život ochrane prírody.

Niekoľko posúdení efektívnosti manažmentu našich chránených území už existuje (WWF a IUCN). Ministerstvo životného prostredia SR, zodpovedné aj za národné parky, ich však nevyužilo. Napriek tomu, že Štátna ochrana prírody SR zmenila svoju organizačnú formu z rozpočtovej na príspevkovú, chýba jej analýza a koncepcia získavania nových zdrojov financovania, vrátane poskytovania vlastných produktov a služieb. Všetky národné parky sú závislé na neustále sa stenčujúcom prídele zo štátneho rozpočtu, ktorý pokrýva iba skromné mzdy ich zamestnancov a iba základné prevádzkové náklady jednotlivých správ. Ďalším problémom je, že štúdie posudzovania vplyvov na životné prostredie v národných parkoch zjavne nespĺňajú požiadavku transparentnosti v rámci posudzovaných projektov (EIA) alebo stratégií (SEA). V oblasti manažmentu potrebných informácií (dostupnosť, aktualizácia a prístup k údajom) je nedostatočný monitoring a chýba tiež dlhodobý socioekonomický výskum a monitoring. Žiadny z národných parkov neprezentuje logo ako marketingovú značku pre miestne produkty a služby. Podobne medzinárodná spolupráca (s výnimkou medzinárodných dohovorov) spočíva skôr v personálnych ad-hoc kontaktoch než v systematickej spolupráci. Informačné, interpretačné a vzdelávacie aktivity ponúkané národnými parkami nepokrývajú všetky cieľové skupiny. Manažment návštevnosti vychádza z prekonanej paradigmy zákazov a z aktívnych prístupov (interpretačné programy, sprievodcovská služba). Chýba entuziazmus u profesionálnych ale aj dobrovoľných spolupracovníkov národných parkov a dlhodobé partnerstvo s médiami. Vyššie uvedená práca obsahuje aj zoznam odporúčaní, ktorých realizáciou je možné uvedenú situáciu zmeniť.

Kontrolné otázky:

- Stručne popíšte koncepciu integrovaného manažmentu chránených území.
- Z ktorých etáp a oblastí manažmentu sa skladá „životný cyklus“ chráneného územia podľa IPAM?
- Uveďte príklad vízie chráneného územia.
- Zvoľte si jeden z nástrojov na overenie uskutočniteľnosti vyhlásenia a zriadenia budúceho chráneného územia. Popíšte očakávané problémy a riziká s návrhmi riešení.
- Popíšte kroky potrebné pred samotnou komunikáciou a zapojením verejnosti do spolupráce pri manažmente chránených území a vysvetlite v čom sú osobitosti komunikácie a participácie v jednotlivých etapách „životného cyklu“ CHÚ?
- Prečo je potrebné uvažovať s prepojením chránených území do hierarchicky vyššej sústavy resp. siete na národnej a medzinárodnej úrovni?
- Čo je cieľom vytvorenia plánovacej príručky?
- Uveďte možné zdroje údajov potrebných pre základný prieskum potenciálneho chráneného územia.
- Ktoré oblasti by mal jednoznačne zadefinovať realizačný plán budúceho chráneného územia?
- Vyhľadajte a popíšte formou jednoduchej schémy postup pri navrhovaní biosférickej rezervácie.
- Čo vyjadruje poslanie chráneného územia a aký je rozdiel medzi víziou a poslaním?
- Popíšte z ktorých základných častí by mal pozostávať manažmentový plán pre chránené územie.
- Uveďte príklady prepojenia manažmentu chráneného územia a miestnych alebo regionálnych programov sociálneho a hospodárskeho rozvoja.
- Ktoré dokumenty a plány môžu ovplyvniť manažmentový plán chráneného územia?
- Vyhľadajte a popíšte štruktúru organizácie spravujúcej konkrétne chránené územie.
- Aplikujte niektorú z rýchlych metodík na hodnotenie efektívnosti manažmentu CHÚ.
- Akým spôsobom by ste zistili orientačne finančné medzery konkrétneho chráneného územia?
- Na základe reálnej štúdie v konkrétnom chránenom území uveďte vplyvy konkrétnej aktivity resp. zmierňovacie opatrenia, ktoré boli vo vzťahu k nej navrhnuté.
- Vytvorte kompletný zoznam typov údajov a informácií, ktoré sú podľa vás potrebné pre manažment chráneného územia.
- Napíšte zoznam tém a oblastí pre výskum a monitoring, ktoré sú podľa vás prioritné pre konkrétne chránené územie.
- Aké typy a úrovne spolupráce viete identifikovať medzi dvoma správami ľubovoľných chránených území?
- Aké informačné, vzdelávacie a interpretačné nástroje používa vami vybratá správa chráneného územia na vysvetlenie poslania a cieľov územia?
- Uveďte príklady lokalít v rámci chráneného územia, v ktorých by ste v rámci manažmentu návštevnosti použili marketing a de-marketing a akým spôsobom.
- Pokúste sa o zhodnotenie značky chráneného územia a úroveň vzťahov s verejnosťou pre konkrétne územie.

Literatúra (III. časť)

ALEXANDER M., 2008: Managemen planning for nature conservation – A theoretical basis and practical guide. Springer, London / New York, 425 p.

CBD, 2013: Principles. Convention on Biological Diversity, [online], vyhľadané 2013-09-15: http://www.cbd.int/ecosystem/principles.shtml

CONSERVATION INTERNATIONAL, 2013: Biodiversity Hotspots [online], vyhľadané 2013-09-15: http://www.conservation.org/where/priority_areas/hotspots/Pages/hotspots_main.aspx

COONEY R., 2004: The Precautionary Principle in Biodiversity Conservation and Natural Resource Management: An issue paper for policy-makers, researchers and practitioners. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. 51 p.

DIAMOND J. M., 1976: Island Biography and Conservation. Strategies and Limitations. *Science* 193, 1027-1029.

DUDLEY N. (ed.), 2008: Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN. 86 p.

EAGLES P.F.J., McCOOL S.F. & HAYNES C.D.A, 2002: Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management. IUCN, Gland and Cambridge, 183 p.

EMERTON L., BISHOP J. & THOMAS L., 2006: Sustainable Financing of Protected Areas: A Global Review of Challenges and Options. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 97 p.

EUROPEAN COMMISSION, 2013: Europe 2020. [online], vyhľadané 30-9-2010: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

GETZNER M. & JUNGMEIER M., 2002: Conservation policy and the regional economy: the regional economic impact of Natura 2000 conservation sites in Austria. *Journal for Nature Conservation* 10 (1), 25-34.

GETZNER M., JUNGMEIER M. & LANGE S., 2010: People, parks and Money. Stakeholder involvement and regional development: a manual for protected areas. Verlag Johannes Heyn, Klagenfurt, 215 p.

GUTMAN P. & DAVIDSON S., 2007: A review of innovative international financial mechanisms for biodiversity conservation with special focus on the international financing of developing countries´ protected areas. UNEP, CBD, Montreal.

HESSELINK F., GOLDSTEIN W., Van KEMPEN P. P., GARNETT T. & DELA J., 2007: Communication, Education and Public Awareness, a toolkit for the Convention on Biological Convention, Montreal, 308 p.

HOCKING M., STOLTON S. & DUDLEY N., 2000: Evaluating Effectiveness: A Framework for Assessing the Management of Protected Areas. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 121p.

IAIA, 2009: What is impact assessment? IAIA (International association for impact assessment), Fargo, [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.iaia.org

JUMGMEIER M., WERNER K. & KIRCHMEIR H., 2001: Nationalpark Gesäuse. Planungsleitfaden. Final report to Verein Nationalpark Gesäuse, E.C.O. Institute of Ecology, Klagenfurt.

KIRCHMEIR H., ZOLLNER D. & JUNGMEIER M., 2008: Capacity building for protected area staff & communication and awareness raising related activities in the Carpathian and East Carpathian Biosphere Reserves. WWF International, Danube Carpathian Programme, Vienna.

LEÓN P., 2001: Four Pillars of Financial Sustainability. The Nature Conservancy, Arlington, Virginia, USA, 29 p.

LISBON EUROPEAN COUNCIL, 2000: Presidency Conclusions. Lisabon European Council 2000, [online], vyhľadané 30-9-2010: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm

LOCKWOOD M., WORBOYS G. L. & KOTHARI A., 2006: Managing Protected Areas a global guide. London Earthscan, 802 p.

McKEOWN R., 2002: Education for sustainable development – toolkit. Version 2, July 2002, [online], vyhľadané 30-7-2002: http://www.esdtoolkit.org

McNEELY J. A., MILLER K., REID W. & MITTERMEIER R., 1990: Conserving the World Biological Diversity. IUCN, WRI, WWF and The World Bank, Washington (DC), 193 pp.

McNEELY J. A., 2008: Protected areas in a world of eight billion. In: *GAIA* 17/S1: 104-106.

NCC, 1991: Site Management Plans for Nature Conservation – A Working Guide. Nature Conservancy Council, Peterborough.

NPS, 2007: Foundations of Interpretation – Curriculum Content Narrative. Interrpetive Development Program, Professional Standards for Learning and Performance, Washington DC, 24 p.

OLSON D.M., DINERSTEIN E., WIKRAMANAYAKE E.D., BURGESS N.D., POWELL G.V.N., UNDERWOOD E.C., D´AMICO J.A., ITOUA I., STRAND H.E., MORRISON J.C., LOUCKS C.J., ALLNUTT T.F., RICKETTS T.H., KURA Y., LAMOREUX J.F., WETTENGEL W.W., HEDAO P. & KASSEM K.R., 2001: Terrestrial Ecoregions of the World: A New Map of Life on Earth. *Bioscience* 51/11: 933–938.

PETROVIČ F., IZAKOVIČOVÁ Z., MEDERLY P. & MOYZESOVÁ M., 2007: Environmentálne hľadiská trvalo udržateľného rozvoja Zeme. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 110 p.

PFEFFERKORN W., LEITGEB-ZACH M., HECKL F. & GOTTSBERGER T., 2006: Vielfalt statt Zwiespalt. Begleitfaden zum Mitgestalten von Lebensräumen – ein Beitrag zur Umsetzung der Biodiversitätskonvention. UBA, Logos, Berlin.

PHILLIPS A., 2003: Turning ideas on their head – The new paradigm for protected areas. *The George Wright Forum* 20 (2), p. 8-32.

PRB, 2012: 2012 World Population Data Sheet. Population Reference Bureau [online]. vyhľadané 2013-05-20: http://www.prb.org/pdf12/2012-population-data-sheet_eng.pdf

SABO P & COCHOVÁ S., 2010: Aplikácia koncepcie ekologickej integrity vo výpočte ekologickej stopy a nového indikátora udržateľnosti. In Midriak, R. (ed.), 2011: Spustnuté pôdy a pustnutie krajiny Slovenska, Inštitút výskumu krajiny a regiónov, Fak. prírodných vied, Univ. Mateja Bela, p. 312 – 325.

SANDWITH T., SHINE C., HAMILTON L. & SHEPPARD D., 2001: Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 111 p.

SLOEP P.B & BLOWERS A., 1996: Environmental problems as conflict of interest. Environmental Policy in an International Context. Open University, the Netherlands, Arnold, London, 257 p.

SPRÁVA NP & CHKO ŠUMAVA, 2005: Národní park Šumava – vize, poslání, strategické cíle a kroky, Vimperk, 16 p.

SUSKE W., GROENESTEGE V.T. & ZECHMANN I., 2007: First aid kit to public participation. A guide in 22 steps through your adventure. Project report, Suske Consulting, Vienna.

ŠVAJDA J. & FENICHEL E. P., 2011: Evaluation of Integrated Protected Area Management in Slovakian National Parks. *Polish Journal of Environmental Studies*. Volume 20, number 4, 1053-1060.

THOMAS L. & MIDDLETON J., 2003: Guidelines for Management Planning of Protected Areas, IUCN, Gland Switzerland and Cambridge UK, 79 p.

UNEP, 2011: Keeping track of our changing environment. United Nations Environment Programme, Nairobi, 110 p.

UNEP, 2012: Global Environment Outlook 5, United Nations Environment Programme, Nairobi, 558 p., [online], vyhľadané 30-9-2013: http://www.unep.org/geo/pdfs/geo5/GEO5_report_full_en.pdf

WAGNER J., JUNGMEIER M., KIRCHMEIR H., KUEHMAIER M., VELIK I. & ZOLLNER, D., 2005: IPAM Toolbox – Integrative Protected Area Management. An Expert System for the Integrative Planning and Management of protected Areas. Office of the Carinthian Government, Klagenfurt, Austria. 33 p.

WALLNER A., 2012: Thematic catalogue of research topics on Swiss Parks. *Eco.mont* volume 4, number 2, p. 37-40.

WWF, 2012: The Living Planet Report 2012. WWF International, Gland, 164 p. [online]. vyhľadané 15-9-2012: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/2012_lpr/

Protected Areas Management

Abstract

The textbook you are holding in your hands represents an attempt of synthesis of available resources on the management of protected areas (PAs). It is a kind of primary work, making use of both scholar knowledge on territorial nature protection, but also of practical experience of the protected areas managers. We will be glad if it becomes a source of better understanding and perhaps inspiration to a different perspective and new ways to search common consensus of people involved, either directly or indirectly, in the protection of natural and cultural values of protected areas and sustainable use of their resources (land owners, land users and managers in protected areas, government officials, local and regional politicians, local communities, non-governmental organizations, representatives of the tourism business sector and others).

Today, a manager needs to understand deeply biodiversity and conservation issues (from species to ecosystems and from gap analysis to populations and habitat connectivity), as well as natural and original ecological processes running in protected areas. But this is not enough, we all should shift our attention also to diverse social, economic and even political processes that may have serious impacts on the protected areas and which may either support or underline efforts to save endangered species, habitats, ecosystem processes and landscape sceneries.

We have found, that the literature on biodiversity protection is relatively abundant in Slovakia, but there is a lack of literature devoted to protected areas management. We hope that the presented publication may contribute to fill the gap existing in the theory and also in the practice of effective management of protected areas in our country. We tried to arrange individual parts of the textbook in a way, which, as we hope, will help to answer the basic questions related to the context, principles, practices and tools for efficient integrated protected areas management.

Given the wide range of issues and diversity of protected areas, it focuses mainly on central European perspective. Problems of marine protected areas are not discussed. Of course, understanding management of protected areas assumes a prior mastering of subjects related to nature conservation and biological foundations focused on threats and conservation of biodiversity. For wider universality we have not relied on chapters on Slovak nature conservation legal framework. Moreover, its foundation, the Law on nature and landscape conservation is currently undergoing a revision. We also did not cover the management of endangered and protected species (esp. plants and animals), which has been included in two other textbooks.

The textbook is devoted to all those who have any kind of endeavor, in such difficult times, as we face today, to care about protected areas for their marvelous and inherent values. These areas also serve as a kind of ecological backbone providing both pleasure and services to people, from current to future generations. We also believe that responsible institutions and authorities can implement real solutions to improve the functioning of protected areas in Slovakia. Examples from abroad show clearly that there is an enormous hidden potential in protected areas which, if the priorities of protection are set correctly, can be used to benefit local and regional development based on nature conservation and to mitigate or eliminate current conflicts between nature conservation and the economic interests. Otherwise, we will continue, over the next decades, to look at a more and more broken and dysfunctional system, efficient neither for humans nor for nature.